

T. C.
FATİH SULTAN MEHMET VAKIF ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI
TEMEL İSLAM BİLİMLERİ PROGRAMI

**İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNİN MEÂNÎ İLMİ
AÇISINDAN TAHLİLİ**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

AWEL AHMADE GELETU

150111010

TEZ DANIŞMANI

Prof. Dr. ALİ BULUT

İSTANBUL-2018

TEZ ONAY SAYFASI

FSMVÜ Sosyal Bilimler Enstitüsü Temel İslam Bilimleri Anabilim Dalı Temel İslam Bilimleri Yüksek Lisans 150111010 numaralı öğrencisi **Awel Ahmade Geletu**'nun ilgili yönetmeliklerin belirlediği tüm şartları yerine getirdikten sonra hazırladığı “**İsrâ ve Kehf Sûrelerinin Meânî İlmi Açısından Tahlili**” başlıklı tezi aşağıda imzaları olan jüri tarafından ...06./06./2018 tarihinde oybirliği ile kabul edilmiştir.

Prof. Dr. Ali BULUT

(Tez Danışmanı)

Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Yılmaz ÖZDEMİR

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

Dr. Öğr. Üyesi Ali BENLİ

(Jüri Üyesi)

Marmara Üniversitesi

BEYÂN

Bu tezin yazılmasında bilimsel ahlâk kurallarına uyulduğunu, başkalarının eserlerinden yararlanılması durumunda bilimsel normlara uygun olarak atıfta bulunulduğunu, kullanılan verilerde herhangi bir tahrifat yapılmadığını, tezin herhangi bir kısmının bu üniversite veya başka bir üniversitedeki başka bir tez çalışması olarak sunulmadığını beyân ederim.

Awel Ahmad Geletu

İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNİN MEÂNÎ İLMÎ AÇISINDAN TAHLİLİ

ÖZET

İsrâ ve Kehf sûreleri Kur'ân-ı Kerîm'in i'câzını gösteren birçok belâgat sanatları içermektedir. Çalışmamız bir giriş ve altı bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde İsrâ ve Kehf sûrelerinin fazîletleri, özellikleri, nüzul sebepleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde belâgat âlimlerine göre meânî ilminin tarifi ve haber cümlesi ele alınmıştır. Üçüncü bölümden itibaren meânî ilminin usupları bu iki suredeki örneklerle açıklanmıştır. Dördüncü bölümde kelamın zahirin gereğinin dışına çıkması konusu işlenmiştir. Beşinci bölümde cümlenin unsurları; takdim ve tehîr, fasıl ve vasıl ile hazif ve zikir, tarif ve tenkîr konuları incelenmiştir. Altıncı bölümde îcâz, itnâb ve musâvât konuları anlatılmıştır.

Sonuçta ise bu çalışmamızdan ortaya çıkan neticeler üzerinde durulmuştur.

SEMANTICS OF SURAT AL-ISRA' AND AL-KAHF IN TERMS OF ANALYTICAL

ABSTRACT

Surah al-Īsrâ and Surah al-Kahf contains a great number of rhetorical devices which signify its laconic. In this study, subjects are explained under six different chapters and an introduction. In the first chapter virtues, features and Asbab al-Nuzûl of Surah al-Īsrâ and Kahf are investigated. The definition of pragmatics and informative sentences are given in the second chapter. Talebi and gayri talebi subtitles of ilmi meani are discussed in the third chapter. In the fourth chapter, distorting out of what kalam necessitates (mukteda ez-zâhir) is questioned. In the fifth chapter, discussions on parts of the sentence, i.e. introduction, tehir, fasl, vasl, hazf and zikr, are included. In the sixth chapter, icad, itnab and musâvât are examined.

Significance and findings of the study are included in the conclusion.

ÖNSÖZ

Belâgat çalışmaları ilk olarak Kur'ân-ı Kerîm'e bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Peygamberimiz (sav)'den sonra yeni yerlerin fethedilip Arap olmayan diğer milletlerin de müslüman olmaları ve Kur'ân-ı Kerîm'i daha iyi anlama gayretleri içerisinde girmeleri, âlimlerin Kur'ân-ı Kerîm üzerine yoğun bir filolojik faaliyete girişmelerine sebep olmuştur.

Bazı âlimler Kur'ân'daki manası herkes tarafından bilinmeyen kelimeleri ele almış, bazıları Kur'ân'ı nahiv ilmi açısından ele almıştır. Belâgat âlimleri de yazdıkları eserlerde Kur'ân âyetlerinden birinci kaynak olarak istifade etmişlerdir. Hatta bazı âlimler *Bedîu'l-Kur'ân* isimli eserler yazarak bedi ilmini âyet-i kerimelerle izah etmişlerdir.

Kur'ân-ı tefsir etmek isteyen bir âlimin bilmesi gereken temel ilimlerden birisi de belâgat ilmidir.

Bu çalışmada Kehf ve İsrâ sûrelerini belâgat ilmi açısından tahlil etmeye çalışacağız.

Bu çalışma bir giriş ve altı bölümden oluşmaktadır.

Giriş kısmında araştırmanın konusu, amacı, yöntemi ve temel kaynakları hakkında bilgi verilmiştir.

Birinci bölümde İsrâ ve Kehf sûrelerinin konuları ve genel muhtevası ele alınmıştır.

İkinci bölümde meânî ilminin tanımı, konusu, doğuşu ve gelişiminden bahsedilmiştir.

Üçüncü bölümde İsrâ ve Kehf sûrelerindeki haberî ve inşai cümlelerin amaçları ve kısımları ele alınmıştır.

Dördüncü bölümde İsrâ ve Kehf sûrelerindeki kelamın zahirin gereği dışına çıkması üç başlık altında ele alınmıştır: Bunlar da iltifat, muzari yerine mazi kipininin kullanılması ve mazi yerine muzari kipininin kullanılmasıdır.

Beşinci bölümde İsrâ ve Kehf sûrelerindeki takdim-tehir, fasıl-vasıl, hazif-zikir ve marife-nekre konuları ele alınmıştır.

Altıncı bölümde ise İsrâ ve Kehf sûrelerindeki îcâz, itnâb ve musâvât usulları ele alınmıştır.

Çalışma sonuç bölümüyle bitmektedir.

Bu çalışmanın meydana gelmesinde yardımlarını esirgemeyen danışmanım Prof. Dr. Ali Bulut Bey'e, bize Fatih Sultan Mehmet Vakıf Üniversitesinde araştırma yapma imkânı veren İslami İlimler Fakültesi dekanı Prof. Dr. Ahmet Turan Arslan Bey'e, tezimizin ortaya çıkmasında bize yardımcı olan değerli arkadaşlarım Mustafa Köseoğlu, Nihat Özdemir, Halil İbrahim Yılmaz ve Hayrullah Küçükaytekin Beyler başta olmak üzere bizde emeği olan herkese teşekkürü bir borç bilirim.

Gayret bizden, muvaffakiyet Allah'tandır.

Awel Ahmede Geletu

İstanbul 2018

İÇİNDEKİLER

ÖZET	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	v
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
I. Araştırmanın Konusu.....	1
II. Araştırmanın Amacı.....	1
III. Araştırmanın Yöntemi	2
BİRİNCİ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNİN TANITIMI	3
I. İSRÂ SÛRESİ	3
A. İSRÂ'NIN SÖZLÜK ANLAMI	4
B. İSRÂ SÛRESİNİN MUHTEVASI.....	4
C. İSRÂ SÛRESİNİN ÖNCEKİ SÛRELERLE İLİŞKİSİ	5
D. İSRÂ SÛRESİNİN İÇERDİĞİ KONULAR	5
E. İSRÂ SÛRESİNİN NÜZUL SEBEBİ	7
F. ÂLİMLERİN İSRÂ OLAYIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ	8
G. İSRÂNIN AMACI.....	8
II. KEHF SÛRESİ	9
A. KEHF SÛRESİNİN MUHTEVASI.....	9
B. KEHF SÛRESİNDEKİ KISSALAR	10
C. KEHF SÛRESİNİN İSRÂ SÛRESİ İLE İLİŞKİSİ	12

D.	KEHF SÛRESİNİN İÇERDİĞİ KONULAR	13
E.	KEHF SÛRESİNİN NÜZUL SEBEBİ	15
İKİNCİ BÖLÜM: MEÂNÎ İLMİ VE KONULARI		16
I.	MEÂNÎ İLMİ	16
II.	MEÂNÎ İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.	19
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE HABERİ VE İNŞÂİ CÜMLELER.....		22
I.	CÜMLE.....	22
A.	NAHİVCİLERE GÖRE CÜMLE.....	22
B.	BELÂGATÇILARA GÖRE CÜMLE.....	23
C.	CÜMLENİN KISIMLARI.....	24
II.	İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE HABERİ CÜMLELERİN AMAÇLARI	27
A.	FÂİDE-İ HABER VE LÂZİM-I FÂİDE-İ HABER	27
B.	HABER CÜMLESİNİN DİĞER GAYELERİ	33
C.	İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDEKİ HABERİ CÜMLELERİN KISIMLARI.....	35
III.	İNŞA CÜMLESİNİN KISIMLARI	39
A.	TALEBİ İNŞÂ.....	39
B.	GAYR-İ TALEBİ İNŞÂ	57
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE KELAMIN ZAHİRİN GEREKTİRDİĞİ ANLAMIN DIŞINA ÇIKMASI.....		61
I.	İLTİFAT.....	61
II.	GAİB KİPİNDEN TEKELLÜM KİPİNE GEÇİŞ:.....	63
III.	MUZARİ YERİNE MAZİ KİPİNİ KULLANMAK.....	67
IV.	GELECEK ZAMANI GEÇMİŞ ZAMANLA İFADE ETMEK	68
V.	MAZİ YERİNE MUZARİ KİPİNİ KULLANMAK.....	71

BEŞİNCİ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE CÜMLENİN HALLERİ	74
I. TAKDİM- TEHİR.....	74
II. FASIL- VASIL.....	81
III. HAZİF- ZİKİR.....	90
IV. MARİFE VE NEKİRE	96
A. MARİFE.....	96
B. NEKRA	100
ALTINCI BÖLÜM: İCAZ, İTNÂB VE MÛSÂVÂT.....	106
I. İCÂZ	106
A. SÖZLÜK MÂNÂSİ:	106
B. İSTİLAH MANASI.....	106
C. İCAZIN KISIMLARI	107
II. İTNAB.....	111
A. SÖZLÜK MÂNÂSİ:	111
B. İSTİLAH MANASI.....	111
III. MÛSAVAT	114
SONUÇ	118
KAYNAKÇA	123

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.s.	: Aleyhisselâm.
a.y.	: Aynı yer.
b.	: Ođlu.
Bkz.	: Bakınız.
Bs.	: Baskı.
Çev.	: Çeviren.
H.	: Hicrî.
H.z.	: Hazreti.
Md.	: Madde.
Ö.	: Ölüm Tarihi.
R.a.	: Radyallâhü anh.
S.	: Sayfa.
Sad.	: Sadeleştiren.
s.a.v.	: Sallâllahu aleyhi ve sellem.
Tsh.	: Tashih eden.
Thk.	: Tahkik eden.
T.y.	: Tarih Yok.
TİB.	: Temel İslam Bilimleri.
Vb.	: Ve benzeri.
Y.y.	: Yayım yeri yok.

GİRİŞ

I. ARAŞTIRMANIN KONUSU

Arap dilinde belâgatın birinci kısmını oluşturan meânî ilmini İsrâ ve Kehf sûrelerinde tespit ve tahlil etmektir.

Bu çerçevede öncelikle İsrâ ve Kehf sûreleriyle ilgili genel bilgiler verilecektir. Ardından her iki surede bulunan meânî ilimne ait müsned – müsnedün ileyh, cümlenin durumları, haber-inşa, kasr, fasıl-vasıl, îcâz-itnâb-müsâvât, iltifat, takdim-tehir, hazif-zikir, mazi fiil yerine muzari, muzari fiil yerine mazi gelmesi gibi konular izah edilecektir.

II. ARAŞTIRMANIN AMACI

Bu çalışma özellikle belâgatle alakalı olan İsrâ ve Kehf sûrelerindeki edebî yönleri ibraz etmeyi amaçlamaktadır.

İnsan belâgat sahibi olduğunda konuşmaların mahiyeti ne olursa olsun onları anlama kapıları açılmış olur ve her zor delaletin arkasındaki gizli manalar ortaya çıkar. İnsan belâgat sahibi oldukça dilinin düğümü çözülür, ifade gücü artar, yazılı ve sözlü ifadelerdeki doğru ve yanlış yerleri bilir.

Belâgat, muhatabına her konuşmada başarı şartı olan şu üç şartı; dilsel, kullanımsal ve kültürel yeterlilik tahakkuk ettiği güçlü bir hitap meydana getirmesine imkân verir.

Bu konu Allah'ın kitabıyla irtibatlıdır. Allah'ın kitabı en yüce yol göstericidir ve Müslümanı doğru ve hakikat yolunda sebat etmesini, Allah'ın dini üzerine istikamet göstermesini sağlar. Özellikle krizler, fitneler ve aldatıcı şeylerle dolu olan bu zamanda. Ayrıca Aziz olan Allah'ın kitabı mu'cizevi olan belâgati ve harika üslupları üzerinde durarak düşünmek, araştırmacıda bu kitabın hükümlerine sarılıp onlara bağlı kalmayı sağlar.

Allah'ın kitabı Kur'ân-ı Kerîm; araştırmacıların onun belâgatine bakmak, edebî incilerini ve nadir özelliklerini görmek için yöneldikleri bereketli bir kaynaktır. Bu inciler ve nadir bilgilerin yanında duracağı bir sınırı ve son bulacağı bir haddi yoktur. Ancak bu nadide cevherler sadece derinliklerine dalanlar, çabalayıp araştıranlar, iyice bakanlar, ince tetkik edenlere kendini göstermektedir. Tabii bu da Allah'ın başarı vermesi ve doğruya ilemesiyle olur. Dolayısıyla bu incileri çıkarıp inceliklerini ve sırlarını görmek için çaba ve gayret sarf etmek gerek ve Allah'tan tevfiğini istemek lazımdır.

Kur'anın manalarındaki inceliklere vakıf olmak için Allah'ın kitabı ve ilim ehlinin sözlerine müracaat edip üzerinde derince düşünmek ve uzunca araştırma yapmak gerekir.

Bundan dolayı Kur'ân'ın belâgat sırları ve edebî nüktelerine vakıf olmak için bu konuda nice eserler telif edilmiştir. Bu çalışma sadece Kehf ve İsrâ sûrelerini ele almakta ve bu sûrelerin derinliklerinde bulunan belâgat sırlarını ortaya çıkarmayı amaçlamaktadır.

Belâgat üsluplarının zirvesinde yer alan Kur'ân-ı Kerim'deki mu'cizevi belâgat sırlarından bir kısmına vakıf olmak. Kur'ân-ı Kerim'de insanları cezbeden bir özellik olduğunu vurgulamak. Zira böyle olmamış olsaydı Kureyş kâfirleri buna sihir demeye cüret edemeyeceklerdi.

Kur'ân-ı Kerim'in en önemli mu'cizevi yönlerini ortaya koymak. Böylece karşıdaki kişinin anlamasını sağlamanın yolunu öğrenmiş olur. Eğer hitabın amacı muhatabı ikna etmek, onu etkilemek ve delil ile ona galip gelmek ise bu da ancak belâgat ile gerçekleşebilir.

III. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

İlmi araştırmalarda metodun büyük bir rolü vardır. Zira doğru ve uygun metodu kullanmak doğru neticelere ulaşmak demektir.

Araştırmamızın metodu şu iki esası içermektedir:

Teorik kısım ve pratik kısım. Her ne kadar pratik kısım bu araştırmanın asıl amacı olsa da teorik kısım göz ardı edilemez. Zira her araştırmada teorik kısmın pratik ve tahlilin üzerine dayalı olduğu esastır.

Burada kullanmış olduğumuz araştırma türü bir kütüphane araştırmasıdır. Yani bu araştırma kaynak ve mercilerden, araştırma konusuyla alakalı kitaplardan daha çok okuma, düşünme ve inceleme metodu üzerine kurulmuştur.

Bu araştırma Kehf ve İsrâ sûrelerindeki Arapça lafızların durumun gereğine uygunluk hallerini incelenmektedir.

Bu araştırma, yapılan nakillerde ilmi dürüstlük hususuna çok önem vermeye çalışmıştır. Aynı şekilde belâgat ve nahiv konularıyla alakalı bu konuda söylenmiş her şeyi ele almaya çalışmış ve üstün edebî zevk ve belâgat hissi taşıyan müfessirlerin görüşlerinden mümkün olan miktarda istifâde edilmiştir.

Bu araştırmadaki hakikatler Allah'ın fazlı keremi ve başarı vermesiyledir. Bundaki hata ve kusurlar ise benim zaafımdan ve kusurumdandır. Allah'tan af ve bağışlanma talep ederim

BİRİNCİ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNİN TANITIMI

I. İSRÂ SÛRESİ

İsrâ sûresi hicretten önce Mekke'de inen sûrelerden biridir. Ancak bazı müfessirler sûresinin tamamının Mekkî olmadığını söylemişlerdir. Denilmiştir ki; beş âyet hariç bu sûre Mekkîdir. Beş âyet: "وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ" "Bir canı öldürme"¹, "وَلَا تَقْرَبُوا الزَّوْجَى" "Zinaya yaklaşmayın"², "أُولَئِكَ الَّذِينَ يَدْعُونَ" "Onlar ki dua ederler"³, "أَقِمِ الصَّلَاةَ" "Namaz kıl"⁴, "وَأْتِ دَا الْقُرْبَى" "Yakına hakkını ver"⁵. Başka bir görüşe göre, sekiz âyet hariç sûrenin Mekkî olduğu ifade edilmiştir.⁶

Zemahşerî der ki; 26, 32, 33, 57 âyetleri ve 73.-80. dışındaki âyetler Mekkîdir. Geriye kalan âyetler ise medenîdir. Kimi demiş ki şu âyetler de Mekkî dışındadır⁷: "وَيَسْأَلُونَكَ عَنِ الرُّوحِ" "Sana Ruhtan sorarlar"⁸, "وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ" "Hak geldi batıl zail oldu"⁹, "قُلْ لَئِنِ اجْتَمَعَتِ" "Sana (Mi'râc Gecesi) "وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ" "İnsanlar ve cinler toplansa"¹⁰, "الْإِنْسُ وَالْجِنُّ" gösterdiğimiz o temâşâyı"¹¹, "إِنَّ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ مِنْ قَبْلِهِ" "önceden kendilerine ilim verilenler"¹².

Bütün bu görüşlere rağmen müfessirlerin çoğunluğu bu sûrenin Mekkî olduğu hususunda ittifak etmişlerdir. Bu durum bu sûreye has değildir. Zira bu durum Kur'ân'daki birçok sûrenin ortak özelliğidir. Bazı sûrelerin inişi Mekke'dedir ancak sonradan Medine'de inen bir iki âyet ilahî emirle bu sûrelere eklenmiştir. Bazen de bir sûre Medine'de inmiş ancak Mekke'de inen bir iki âyet ilahî amaçlara uygun bir şekilde bu sûrelere eklenmiştir.

Âyet sayısı: Bu sûre yüz on bir âyetten oluşmaktadır. Mushaftaki sıralamada on yedinci sûredir. Nahl sûresinden sonra yer almaktadır. Kendisinden sonra da Kehf sûresi yer alır.¹³

¹ İsrâ sûresi, 17:33.

² İsrâ sûresi, 17:32.

³ İsrâ sûresi, 17:57.

⁴ İsrâ sûresi, 17:78.

⁵ İsrâ sûresi, 17:26.

⁶ Ebü'l-Abbas Şehabeddin Ahmed b. Muhammed b. İmad İbnü'l-Haim, **et-Tibyan fi tefsiri garibi'l-Kur'ân**, Kahire 1412/1992, s. 443.

⁷ Zemahşerî, Ebü'l-Kâsım Cârullah Mahmûd b. Ömer b. Muhammed, **el-Keşşaf an hakaiki't-tenzil ve uyunü'l-ekavil fi vücuhî't-tevil**, Dârü'l-Ma'rife, C. II, 262.

⁸ İsrâ sûresi, 17:85.

⁹ İsrâ sûresi, 17:81.

¹⁰ İsrâ sûresi, 17:88.

¹¹ İsrâ sûresi, 17:60.

¹² İsrâ sûresi, 17:107.

¹³ Zemahşerî, **a.g.e.**, C. IV, s 3.

A. İSRÂ'NIN SÖZLÜK ANLAMI

İsrâ sözlükte سَرَيْتُ سُرًى وَمَسْرًى (gece yürüdüm) şeklindeki kullanımdan gelmektedir. سَرَيْتُ gece yürüttüm anlamında kullanılır. Kur'ân-ı Kerim'de her iki şekilde de kullanılmıştır. "سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا" "Kulunu bir gece vakti yürüten Allah ne yücedir!"¹⁴, "وَاللَّيْلِ إِذَا يَسْرِ" "geceye yemin olsun"¹⁵. Bu fiil hem lazım (geçişsiz) hem de muteaddî (geçişli) olarak أسراه وأسرى به şeklinde kullanılır. أخذ الخطام وأخذ به (yuları tuttu) fiili gibi (hem harfî cerli hem de harf-i cersiz) kullanılır. Allah Teâlâ: "Kulunu bir gece vakti yürüten Allah ne yücedir " âyetinde gece ifadesini kullanması te'kid amaçlıdır. Zira İsrâ zaten gece yolculuğu olduğundan gece dışında olmaz. سرية سرية سرى الليل master kullanımlarıdır. Ancak سرى lafzı masterlarda az kullanılır zira bu kalıp (سُرًى) cemi lafızlarındandır, مدى/مدية gibi.¹⁷

B. İSRÂ SÛRESİNİN MUHTEVASI

İsrâ sûresi akâid konuları, dinin temellerini, Allah'ın birliği, ölümden sonra dirilişi ve Allah'ın Peygamberi Muhammed'e (s.a.v) yaptığı yardımları gibi konuları ele alan Mekki sûrelerdendir.

İsrâ sûresi özellikle ilk âyeti mukaddes toprakları Filistin'i, Mekke-i Mükerrreme'ye Allah'ın beyânıyla sabit olduğu üzere kutsal bir bağ ile bağlamaktadır.

İsrâ sûresi Allah'ı tenzih ederek başlar, gökyüzü ve yeryüzünde olan herşeyin Allah'ı tenzih ettiğini ifade eder. Başka bir özelliği ise bu sûre tesbih ile başlayıp hamd ile bitmektedir. Başı ve sonu arasında ise Allah'ı her ayıp, eksiklik ve kusurdan tenzih bulunmaktadır.

Bu sûrede bir takım adâb ve vasiyetler bulunmaktadır ki; bunlar insanı aydınlatan onu insanlık mertebesinde tutan hikmetlerdir. En önemlisi akrabalar arasındaki sosyal ilişkiyi ve özellikle anne babanın haklarını açıklamasıdır.

Bu sûre Firavun'un Hz. Musa'ya karşı cedelleşmesini ve taraftarlarını ona karşı kışkırtmasını, sonunda Firavun'un ve askerlerinin boğulup İsrâîl oğullarının galip gelmesini anlatır.

¹⁴ İsrâ sûresi, 17:1.

¹⁵ Hud sûresi, 11:81.

¹⁶ Fecr sûresi, 89:4.

¹⁷ İbn Manzur, Ebü'l-Fazl Muhammed b. Mükerrrem b. Ali el-Ensârî, *Lisanü'l-Arab*, Dâru Sadır, 6, 252.

Bu sûrenin bir diğer özelliği ise Kur'ân'ı Kerim'in birden inmeyip parça parça indiğini göstermesidir. Yine bu surede Kur'ân'ın hidâyet kaynağı ve bütün insanlar için bir açıklama teşkil ettiği, insanların bedensel, psikolojik ve sosyolojik bütün hastalıklarına bir şifa olduğu ifade edilmiştir.

C. İSRÂ SÛRESİNİN ÖNCEKİ SÛRELERLE İLİŞKİSİ

Bu sûrenin bir önceki sûre olan Nahl sûresi ile irtibatı birkaç şekilde ortaya çıkmaktadır.

Allah Teâlâ Nahl sûresinin sonunda: " إِنَّمَا جُعِلَ السَّبْتُ عَلَى الَّذِينَ اخْتَلَفُوا فِيهِ "Cumartesi, onda ihtilafa düşenlerin aleyhine kılındı"¹⁸ ifadesini kullandıktan sonra bu sûrede ise Sebt (Cumartesi) ehlini ve durumlarını açıkladı. Ayrıca Tevrat'ta onlar için belirlediği bütün hükümleri zikretti. İbn-i Cerir Abdullah b. Abbas'tan şu sözü aktarır: "Tevratın tamamı Beni İsrâil (İsrâ) sûresinden onbeş âyetin içindedir."¹⁹

Allah Teâlâ Nahl sûresinin sonunda müşriklerin Peygamber Efendimize (sav) karşı yönelttikleri yalan, sihir ve şairlik suçlamalarına karşı sabretmesini emrettikten sonra bu sûrede ona teselli vermiş, İsrâ ile Rabbinin katında sahip olduğu onuru ve yüksek makamını belirtmiş ve bu sûreyi İsrâ olayını zikrederek başlatmıştır.

Her iki sûrede de (İsrâ ve Nahl) Allah'ın insanlara verdiği bolca nimetlerinden bahsedilmiştir. Hatta Nahl sûresi Nimetler sûresi diye de isimlendirilmiştir. Bu sûrede ise 9-12 arası ve 70. Âyette olduğu gibi bu nimetler detaylandırılmıştır.

Nahl sûresinde yeryüzündeki mahlûkattan yararlanma ilkeleri ortaya konmuşken bu sûrede ise, anne babaya iyilik yapmak, akrabaya, miskinlere ve yolda kalanlara İsrâfa kaçmadan ve cimrilik yapmadan haklarını vermek gibi toplumsal kurallar zikredilmiştir. Yine öldürmenin, zina yapmanın ve yetim malı yemenin haram kılınması; ölçü ve tartıyı adaletle ifa etmenin önemi bu sûrede belirtilmiştir.

D. İSRÂ SÛRESİNİN İÇERDİĞİ KONULAR

Bu sûre Nebî ve Resullerin sonuncusuna ait büyük bir olay ve mu'cizeden haber verme konusuna yer vermiştir. Bu olay gecenin bir bölümünde Mekke'den Mescid-i Aksa'ya isrâ mu'cizesidir. Bu mu'cize Allah'ın kudretinin en büyük delili ve Peygamber Efendimiz'e verilmiş ilahî bir ikramdır.

¹⁸ Nahl sûresi, 16:124.

¹⁹ et-Taberî Ebû Ca'fer Muhammed b.Cerir, *Tefsirü et-Taberî* XVII. s. 243.

Bu sûre İsrâil oğullarının iyi (salah) ve kötü (fesat) durumlarından bahsetmiştir. İstikamet üzere olduklarında onları izzet sahibi kıldığını ve onlara mallar ve çocuklar verdiğini; İsyân ve ifsat üzere olduklarında ise onları yeryüzünde iki defa dağınık hale getirdiğini ve mescitlerini yıktırdığını ifade etmiştir. Sonra Peygamber Efendimizi Medine'den çıkarmaya ve onu tahrik etmeye çalışarak tekrar ifsada döndükleri anlatılmıştır.

"وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفْرِزُونَكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا"

"Onlar seni Medine'den çıkarmak için seni tahrik ederler"²⁰. Ayrıca Allah'ın kudreti, azameti ve vahdaniyetine delalet eden kâinattaki delilleri anlatmıştır. "وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتٍ" "Biz gece ve gündüzü âyetler kıldık"²¹.

Bu sûre toplumsal ahlakın temel ilkelerinin yüce ahlak ve adap ile bezeme olduğunu ortaya koymuştur. "وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ" "Rabb hükmetti ki; onun dışında kimseye kulluk yapma"²².

Bu sûre müşriklerin melekler kızdır diyerek Allah'a kızlar nispet etmelerini eleştirmiştir.

"أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا"

"Rabbiniz sizler için erkek çocuklar seçerek kendisi için meleklerden kız çocuk mu edindi. Siz çok büyük bir söz söylüyorsunuz"²³. Sonra Allah ile beraber başka ilahların olduğunu reddetmiş²⁴, sonra da dirilişi ve haşri inkâr etme iddialarını çürütmüş²⁵ ve Peygamber Efendimizi müşriklerin bazı düşüncelerinde onlara uymaması konusunda uyarmıştır.²⁶

Sûre, Peygamber Efendimizi (s.a.v) doğrulayacak hissi mu'cizelerin inmemesinin sebebinin açıklamış, müşriklerin Kur'ân dışında kendi istedikleri yerden nehirlerin fişkırması, Mekke'nin bağ bahçeye dönüşmesi, gökyüzünden bazı parçaların inmesi, bir grup meleğin gelmesi, altın ev ve gökyüzüne çıkmak gibi mu'cizelerin gönderilmesi hususunda ne kadar inatçı olduklarını açıklamıştır.²⁷

²⁰ İsrâ sûresi, 17:76.

²¹ İsrâ sûresi, 17:12.

²² İsrâ sûresi, 17:23.

²³ İsrâ sûresi, 17:40.

²⁴ İsrâ sûresi, 17:42-43.

²⁵ İsrâ sûresi, 17:49-52;98-99.

²⁶ İsrâ sûresi, 17:74-75.

²⁷ İsrâ sûresi, 17:89-97.

Sûre Kur'ân'ın kutsiyetini ve amaçlarının yüce oluşunu ifade etmiştir.

"إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمٌ" "Nitekim bu Kur'ân en iyi olana hidâyet eder"²⁸,

"وَنُنَزِّلُ مِنَ الْقُرْآنِ مَا هُوَ شِفَاءٌ وَرَحْمَةٌ لِّلْمُؤْمِنِينَ" "Biz Kur'ân'dan müminlere şifa ve rahmet olan şeyler indiririz."²⁹ Ayrıca Kur'ân'ın mu'cize olduğunun kanıtı olan insanların ve cinlerin Kur'ân'ın bir benzerini getirme konusunda aciz olduklarını ifade etmiştir.³⁰

E. İSRÂ SÛRESİNİN NÜZUL SEBEBİ

Bir nebinin veya Rasûlün peygamberliği genelde bir mu'cizeyle beraber olur. Mu'cize, Peygamberin doğruluğunu ve kendisine Rabbi katından vahiy indiğini kavmine karşı ispatlamak için ortaya koyduğu harikulade bir şeydir. Bilindiği üzere Allah Teâlâ Peygamberimiz Hz. Muhammed'i (s.a.v) önceki diğer peygamberler gibi mu'cizelerle desteklemiştir. Ancak önceki peygamberlerde olmayan ayın yarılması ve İsrâ-Miraç gibi bazı mu'cizeler Peygamber Efendimiz'e has kılınmıştır. İsrâ olayı Peygamber Efendimizin hicretten bir veya bir buçuk yıl önce Recep ayında gerçekleşti. Peygamber Efendimiz'in o zaman ki yaşı elli bir yıl dokuz ay ve yirmi gündü. Muhakkak ki bu olay Kureyş kabilesinin Hâşim ve Muttalib oğullarına uyguladıkları ambargo belgesinin yırtıldığı olaydan sonradır. Peygamber Efendimiz Kureyş'e İsrâ olayını zikretmiş ve onlar onu yalanlamıştı. Allah Teâlâ onu doğrulamak için bu sûreyi indirdi. Nitekim Peygamber Efendimiz İsrâ ve Miraçtan döndükten sonra Mescid-i Haram'a giderek Kureyş'e bu olayı haber verdi. Onlar da olaya şaşkınlıkla baktılar. Çünkü onlara göre böyle bir şey mümkün değildi. İman edenlerin bir kısmı da imanlarından döndüler. Bazı insanlar Hz. Ebu Bekir'in yanına koşarak (ona haber verdiler) O da: "O demişse doğrudur" dedi. Ona sen nasıl bu olayda ona inanırsın dediler. O da: "Ben bundan daha ötede olan konularda ona inandım" dedi. Bunun üzerine Hz. Ebubekir "Sıddık" lakabını almıştır. Beytu'l-Makdis'e daha önce gitmiş bir grup Peygamber Efendimiz'den oranın özelliklerini anlatmasını istediler. Bunun üzerine orası kendisine gösterildi ve oraya bakarak özellikleri anlattı. Dediler ki "Anlattığı özellikler doğrudur." Bunun üzerine şöyle dediler " O zaman bizim develerimizden (kervandan) haber ver." Peygamber Efendimiz de onlara deve sayılarını ve özelliklerini anlattı ve şöyle dedi: "Şu günde güneşin doğuşuyla beraber gelecekler. Kervanın başında siyah bir deve olacak." Onlar da tepeye çıkıp kervanı

²⁸ İsrâ sûresi, 17:9.

²⁹ İsrâ sûresi, 17:82.

³⁰ Zuhayli, Vehbe, *Tefsirü'l-Münir fi'l-Akide ve'ş-Şeri'a ve'l-Menhec*, Daru'l-Fikr, XV, s.197.

aramaya koyuldular ve develeri Peygamber Efendimizin haber verdiği gibi buldular. Ama buna rağmen iman etmeyip “Bu apaçık bir sihirdir.” dediler.³¹

F. ÂLİMLERİN İSRÂ OLAYIYLA İLGİLİ GÖRÜŞLERİ

Âlimlerin çoğu Peygamber Efendimiz'in Mescid-i Haramdan Beytül-Makdis'e gece vakti yürütüldüğünü (İsrâ), sonra da gökyüzüne yükseltildiğini oradan da Sidretü'l-Münteha'ya götürüldüğünü söylemektedirler. Çünkü Kureyş buna şaşırılmış ve bu durumu imkânsız görmüşlerdir. Ebû Hayyân şöyle der: “Bu olay bizzat şahsıyla gerçekleşmiştir ki bundan dolayı Kureyş onu yalanlamış ve eleştirmiştir. Peygamber Efendimiz bu olayı Ümmü Hani'ye anlattığında, Ümmü Hani "Bu olayı kimseye anlatma seni yalanlarlar" demişti. Eğer bu olay rüya olmuş olsaydı bu garip görülmeyecekti. Bu, cumhurunun görüşüdür. İtikat edilmesi gereken görüş budur. İsrâ hadisi İslam beldelerinin farklı yerlerinde bulunan sahabeler tarafından müsnet kitaplarında rivâyet edilmiştir. Yirmi sahabenin bu hadisi rivâyet ettiği zikredilmektedir.”³²

İsrâ âyeti bu olayın gerçekleştiğinin kesin ispat delilidir. Necm sûresindeki âyet ise Miraç olayının delilidir. Miraç, Mescid-i Aksa'ya ulaştıktan sonra gökyüzü tabakalarına oradan da kalem seslerinin duyulduğu seviyeye yükselmek ve ulaşmaktır.

Allah Teâlâ Mescid-i Aksa'yı etrafının bereketli olduğu şeklinde nitelemiştir. Bereket hem dini hem de dünyevi berekettir. Dini bereketin olması Peygamberlerin indiği yer olmasından dolayıdır. Dünyevi bereketin olması ise yaşam ve vakit geçirme ortamını oluşturan ağaçlar, meyveler ve nehirler gibi dünya nimetleridir.³³

G. İSRÂNIN AMACI

İsrânın asıl amacı Allah'ın kuluna varlığına, birliğine ve yüce kudretine dair büyük deliller göstermesidir. Dolayısıyla İsrâ'nın faydası, bu olayın Allah'a mahsus olması ve başka birisinin bu olayı gerçekleştirme gücüne sahip olmamasıdır.

Bunda şaşırılacak bir durum yoktur ki “Allah her sözü işitir ve her şeyi görür” ile ilgili âyeti ve bu olay üzerine yaptıkları yorumları ve bu olayı garip görmelerini, ayrıca Mekke'den Kudüs'e gerçekleşen İsrâ olayından dolayı Peygamber Efendimiz ile alay etmelerini de işitmiştir. Hem de müşriklerin yaptıklarını ve Peygamber Efendimize ve peygamberliğine karşı yaptıkları hileleri görmektedir.

³¹ Ebû Hayyân Endelüsi, *el-Bahru'l-Muhîr*, Daru'l-Kütübü'l-İlmiyye, VI. s.5.

³² *a.g.e.* VI. s.5.

³³ Zuhayli, *a.g.e* I.,s 61.

İsrâ sûresinin inişi, Kur'ân'dan sonra Peygamber Efendimize verilmiş en büyük mu'cize olan İsrâ hadisesi gibi önemli bir hadise ile de irtibatlıdır. Bu mu'cize Peygamber Efendimizin Mescid-i Haram'dan Mescid-i Aksa'ya gece vakti götürülmesi ve oradan gökyüzüne yükseltilmesidir. Bu olaylar sonradan İsrâ ve Miraç mu'cizesi olarak bilinmiştir.

II. KEHF SÛRESİ

Kehf sûresi Mekkî sûrelerdendir. Sûre sıralamasında on sekizinci sûredir. İniş sıralamasında ise Gaşiye sûresinden sonra altmış sekizinci sûredir. Öncesinde Şura sûresi inmiştir. Âyet sayısı yüz on âyet olup bir defa da inmiştir. Enes b. Malik Peygamber Efendimiz'in şöyle buyurduğunu söylemiştir: "Kehf sûresi yetmiş bin meleğin eşliğinde bir defada indirilmiştir".³⁴ Bu sûreye Kehf denilmesinin sebebi 9-26 âyetlerinde anlattığı garip ve acayip mağara arkadaşları olayıdır. Bu olayın Allah'ın sonsuz kudretinin görünür kesin delillerindedir.

Sûre Elhamdulillah ile başlayan beş sûreden biridir. Bu sûreler Fatiha, En'âm, Kehf, Sebe' ve Fatır sûreleridir. Bu başlangıç Allah'a olan kulluğu, onun nimetlerini ve fazlını itiraf etmeyi, onu yüceltmeyi ve onun mükemmelliği ve azametini itiraf etmeyi içeren bir başlangıçtır.

A. KEHF SÛRESİNİN MUHTEVASI

Bu sûrenin Allah'a hamd ederek başlaması birçok açıdan önem taşımaktadır; Evvela Allah'a hamd edilir. Çünkü O, Peygamberinden vahiy nimetini kesmemiştir. Peygamber Efendimiz müşriklerin sorusuna yarın cevap vereceğim diyerek İnşallah demediği için uyarı amaçlı on beş gün boyunca kendisinden vahiy kesilmiştir.³⁵ Dolayısıyla bu sûrenin elhamdulillah ile başlaması Allah'ın verdiği nimete Peygamberinden vahyini kesmemesine münasip gelmektedir.³⁶

Sûre Mekkî sûrelerin alışıl gelmiş üslubundan çıkmayarak akaid ve imânî konuları ele almıştır. Ancak bunu kıssalar ve örneklerle canlandırarak yapmıştır. Mümin ve muvahhidlerin zafer elde ettiklerini anlatarak insanları teşvik etmiştir. Gerek bu dünyada gerek ahirette hüsrana uğrayan kâfirleri ortaya koyarak onlardan sakındırmıştır. Böylece şirk inancının zayıflığını ve aklın teslim olmaktan başka çaresinin olmadığını, tevhidin gücü karşısında batıl inançların yok olmaya mahkum olduklarını ortaya koymuştur.

³⁴ İbn Aşur, Muhammed Tahir b. Muhammed b. Muhammed et-Tunusi, *Tefsirü't-Tahrir ve't-Tenvir*, I, s.1.

³⁵ İbn Kesir, Ebü'l-Fida İmadüddin İsmail b. Ömer, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, IV, s.135.

³⁶ Zerkeşi, Bedreddin Muhammed b. Abdullah, *el-Burhan fi'Ulumi'l-Kur'ân*, Darü İhyai'l-Kütüb I. s.39.

B. KEHF SÛRESİNDEKİ KISSALAR

Sûre iki bölüme ayrılır; Giriş ve Kıssa'nın sunumu.

1. Birinci Bölüm: Giriş

Sûre Allah'a hamd ile başlamıştır. Bundan dolayı Allah Teâlâ Kur'ân'ı indirmesine karşılık hamdi kendi mukaddes zatına yöneltmiştir. Zira bu kitap Allah'ın yeryüzü ehline verdiği en büyük nimettir. Kendisinde ne lafız ne de mana cihetiyle eksiklik olmayan dosdoğru bir kitap indirmiştir. Bu kitabın amacını, mü'minlere müjde vermek ve Allah'a çocuk isnat eden müşrikleri de uyararak bildirmiştir. Bu iddia hiçbir delilin desteklemediği, aslı olmayan batıl bir iddia ve iftiradır. Onların ağzından çıkan ne büyük sözdür. Allah Teâlâ Rasûlünü onlardan inat ehli olanlara aldırış etmemeye davet ederek teselli amaçlı gönlünü rahatlatmak için şöyle buyurmuştur: "فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَّفْسَكَ عَلَى آثَارِهِمْ" "Sen onlar için kendini helak edeceksin"³⁷. Sonuç olarak sûresinin başı Allah'a hamd ve Müminlere müjde, müşriklere uyarı içermektedir. Sûrenin etrafında döndüğü konu budur.

2. Kehf Sûresindeki Kıssalar

a. Mağara Arkadaşları Kıssası

Kıssanın özeti: Hz. İsa döneminden sonra Rum şehirlerinden (Tartus) denilen bir şehirde "Dakyanus" adında bir diktatör kral vardı. Dakyanus putperest biriydi ve inancına muhalif davranan herkesi öldürmekteydi. İman ehli üzerine baskı arttı ve fitne çoğaldı. Bu şehirde hakikati bilen bir grup genç vardı, bunlar putlara değil Allah'a ibadet etmekteydiler. Kralın zulmünü görünce inançlarından dolayı başlarına gelen musibete üzüldüler. Krala bunların haberî ulaşınca onları çağırılmış ve tevhit dininden dönmezlerse onları öldürmekle tehdit etmiştir. Onlar da krala karşı durmuş ve "رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ" (rabbimiz gökyüzünün ve yerin rabbi)³⁸ diyerek inançlarını ilan etmişlerdi. Kral yaşları genç olduğundan düşüncelerini gözden geçirmeleri için onlara bir sonraki güne kadar mühlet vermiştir. Bunun üzerine gece vakti kaçtılar ve bir çobanın yanına uğradılar. Çoban da onların dediklerine iman ederek onlara köpeğiyle beraber tabi oldu. Sonra hep beraber bir mağaraya sığındılar. Onları takip edenler Allah'ın kalplerine yerleştirdiği korku sebebiyle mağraya giremediler. "لَوْ اِطَّاعَتْ" "Onları görmüş olsaydın, onlardan gerisin geriye kaçırdın ve onlara karşı korkuyla dolardın"³⁹. Sonrasında Allah krala o mağarayı kapatmasını ilham

³⁷ Kehf sûresi, 18:6.

³⁸ Kehf sûresi, 18:14.

³⁹ Kehf sûresi, 18:18.

etti sonra da sûrede zikredilen süreyle gençleri uyuttu. Ancak onlar bunun bir gün veya yarım gün olduğunu düşünür.

Allah'ın yol göstermesiyle ne kadar uyudukları hususunda tartışmaları onları yemek aramaktan alı koymadı. Birini yemek için şehre göndermişlerdi. Yönetim muvahhid ve adil bir kralın eline geçmişti. Bu genç şehre gidince elbisesi ve parasından durumu anlaşıldı. Bunun üzerine kral ve beraberinde iyi insanlarla mağaraya gidip mağaradaki gençlerin yanına koştular ve onların bu durumunu gözleriyle gördüler. Allah Teâlâ onların ruhlarını tekrar alarak onları ebedileştirmiştir.⁴⁰

b. Hz. Musa'nın Salih Kul İle Olan Kıssası

Hz. Musa Beni İsrâil'e gönderilmiş peygamberlerden biridir. Salih kul ise Hızır lakabıyla bilinen kişidir. Bu kıssanın amacıyla ilgili şu rivâyet gelmiştir: Hz. Musa bir gün İsrâil oğullarına vaaz ederken kendisine "insanların en âlimi kimdir?" diye soruldu, O da benim deyip istisna yapmadı. Bunun üzerine Allah Teâlâ onu uyararak şöyle buyurdu: "Benim senden daha bilgili bir salih kulum vardır." der. Bunun üzerine Hz. Musa "bu kişiyi nerede bulurum ya rabbi" deyince Allah Teâlâ "onu iki denizin birleştiği yerde balığını kaybettiğin yerde bulabilirsin" diye cevapladı. Hz. Musa da yanında bir genç ile beraber oraya doğru yola koyuldu ve balığını kaybettiği yerde salih kul ile karşılaştı. Bu buluşmanın merhaleleri, sûrede ayrıntıyla anlatılır. Hz. Musa ondan kendisine bildiklerini öğretmesini talep eder. O da ilminin ledünni (Allah katından) olduğunu ve ona ulaşamayacağını söyler. Ancak Hz. Musa ona karşı sabırlı olacağı sözünü verir. Hz. Hızır ondan kendisine hiçbir şey sormaması konusunda güvence alır. Bunun üzerine son derece şaşkınlık uyandıran garip şeyler yapmaya başlayınca bu Hz. Musa'nın sabrı taşar ve bazen sormaya bazen de eleştirmeye başlar. Hz. Hızır her defasında ona vermiş olduğu sözü hatırlatır. Ancak çocuğun öldürülmesi ve duvarın yeniden inşa edilmesi olayına karşı gösterdiği hoşnutsuzluk bu gezintinin sonu olur ve beşerî akla aykırı gördüğü manzaralara karşı sabredemediği için artık onunla beraber olmaktan mahrum olur.

"رحمةُ الله علينا وعلى موسى لولا أنه عجل لرأى العجب" Peygamber Efendimiz şöyle buyurmuştur: "Allah'ın rahmeti bize ve Musa'nın üzerine olsun. Sabretmiş olsaydı Allah Teâlâ bize olacıklardan haber verirdi.⁴¹ Ancak o şöyle demişti: Bundan sonra sorarsam artık bana

⁴⁰ Sabûni, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefâsir*, Darü's-Sâbuni, II. s. 181

⁴¹ Buhârî, Meğâzî, 57.

eşlik etme." Bu gezintinin son bulmasıyla Hz. Musa sabır ve öğrenme adabı hususunda iyi bir ders almıştı. Hz. Musa olayından her öğrenci ve öğretici istifade edebilir.⁴²

c. Zü'l-Karneyn Kıssası

Zü'l-Karneyn Allah'ın kendisine yeryüzünün mülkünü verdiği ve yeryüzünde yetki sahibi kıldığı salih bir kuludur. Kendisine üç yolculuk vermiştir. Bunlardan biri güneşin battığı yere doğru gitmiş ve Allah Teâlâ o beldelerin halklarının hakimiyeti kendisine vermiştir. "إِمَّا أَنْ تُعَذِّبَ وَإِمَّا أَنْ تَتَّخِذَ فِيهِمْ حُسْنًا" "Ya onları azablandırırısın, ya da onlara iyilikle muamele edersin"⁴³ bu konuda serbest bırakılmıştı o insafli davranmıştı: "قَالَ أَمَّا مَنْ ظَلَمَ فَسَوْفَ نَعَذِّبُهُ ثُمَّ يُرَدُّ إِلَىٰ رَبِّهِ فَيُعَذِّبُهُ عَذَابًا نُكْرًا"

"Zalimlik yapanı azaplandırırız. Sonra da rabbine döndürülünce o da onu şiddetli bir şekilde azaplandırır. Ancak iman edip salih amel işleyenlere ise güzel mükâfat vardır."⁴⁴

İkinci yolculuk doğu tarafınaydı. Ancak bu yolculukta ona herhangi bir görev verilmemiştir. Bu da göstermektedir ki bu yolculuk insanların dünyada güneşin uzun süre kaybolduğu ve uzun süre batmadığı yerlerin olduğu haberleri üzerine zikredilmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: "حَتَّىٰ إِذَا بَلَغَ مَطْلِعَ الشَّمْسِ وَجَدَهَا تَطَّلُعُ عَلَىٰ قَوْمٍ لَمْ نَجْعَلْ لَهُم مِّن دُونِهَا سِتْرًا" "Güneşin doğduğu yere ulaşıncı, güneşe karşı bir perdenin olmadığı (hiçbir şekilde saklanmadığı) bir topluluk üzerine doğduğunu gördü."⁴⁵ Bu perde karanlıktır (gece).

Üçüncü yolculuk ise iki set arası bölgelerine yöneliktir. Bunun neresi olduğunu hususunda ihtilaf vardır. Ancak en meşhur görüşe göre doğuya doğru olan Türklerin bölgesidir. Bu topluluk da Türklerdir.⁴⁶

C. KEHF SÛRESİNİN İSRÂ SÛRESİ İLE İLİŞKİSİ

Bu sûrenin İsrâ sûresinden sonra gelmesinin birkaç belağî münasebeti vardır. İsrâ tesbih ile başlamış bu sûre ise hamd ile başlamıştır. Kur'ân'da ve diğer sözlerde genelde hamd ile tesbih beraber olur. Ancak "فَسَبِّحْ بِحَمْدِ رَبِّكَ" "Rabbini hamd ederek tesbih et"⁴⁷ âyetinde olduğu gibi tesbih hamdden önce gelir. Hadiste subhanallah ve bi hamdihi ifadesinde olduğu

⁴² Sa'lebi, Ebû İshak Ahmed b. Muhammed b. İbrâhim Nisaburi, *Tefsirü's-Sa'lebi el-Keşf ve'l-Beyân fi't-Tefsiri'l-Kur'ân*, Dâru İhyai't-Türasi'l-Arabî, VI, s.180.

⁴³ Kehf sûresi, 18:86.

⁴⁴ Kehf sûresi, 18:78.

⁴⁵ Kehf sûresi, 18:90.

⁴⁶ Zemahşerî, *a.g.e.*, II, s. 402.

⁴⁷ Hicr sûresi, 15:98.

gibi. İsrâ da hamd ile bitmiş böylece iki sûresinin son ve başlangıçları birbirine benzemiş oluyor.⁴⁸

Yahudiler müşriklerden Peygamber Efendimize üç mesele hakkında soru sormalarını istemişlerdi; bu meseleler Ruh, Ashabu'l-Kehf kıssası ve Zülkarneyn kıssasıdır. Allah Teâlâ İsrâ sûresinin sonunda ilk soruya (Ruh) cevap vermiştir. Sonra Allah Teâlâ Kehf sûresinde diğer iki soruya cevap vermiştir. Dolayısıyla bu iki sûresinin beraber olması uygundur.

Allah Teâlâ İsrâ sûresinde "Size ilimden ancak azı verilmiştir" âyetini zikredince buna bir kanıt niteliğinde olan Hz. Musa'nın Salih kul Hızır ile olan kıssasının zikredilmesi münasip olmuştur. Hadiste şu yer almıştır: " وَمَا أُوتِيتُمْ مِّنَ الْعِلْمِ إِلَّا قَلِيلًا " "Size ilimden ancak azı verilmiştir"⁴⁹ âyeti inince Yahudiler bize Tevrat verilmiştir. Tevrat'ta her şeyin ilmi vardır. Bunun üzerine şu âyet indi: "قُلْ لَوْ كَانَ الْبَحْرُ مَدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفَذَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنْفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي" "De ki denizler rabbinin kelimelerine mürekkep olsa yine Allah'ın kelimeleri tükenmez."⁵⁰

"De ki denizler rabbinin kelimelerine mürekkep olsa yine Allah'ın kelimeleri tükenmez."⁵⁰

Allah Teâlâ İsrâ sûresinde " فَأِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ جِئْنَا بِكُمْ لَفِيفًا " "Ahiret va'di gelince sizi toplu olarak getiririz"⁵¹ demiş, Kehf sûresinde ise bunu açıp Beyân ederek şöyle demiştir: " فَأِذَا " "Rabbimin va'di gelince onu paramparça kılar, rabbimin va'di haklıdır."⁵²

D. KEHF SÛRESİNİN İÇERDİĞİ KONULAR

Sûre Kur'ân'ın sağlam, dosdoğru olduğunu ne lafzında ne de manasında herhangi bir ihtilaf ve çelişkinin olmadığını, müjdelemek ve uyarmak için indirildiğini ortaya koyar. Sonra da Allah Teâlâ'nın açıkça kudretine delalet eden yeryüzündeki güzellikler, süsler ve enteresan durumlara dikkat çekmiştir.

Sûre, üç kıssadan bahsetmiştir: Ashabu'l-Kehf kıssası, Hz. Musa'nın Hızır'la beraber olan kıssası ve Zülkarneyn kıssası. Ashabu'l-Kehf kıssası, inanç uğruna vatan, aile, akraba, arkadaş ve malını feda etmenin yüce bir örneği ve numunesidir. Bu mümin gençler, putperest kralın zulmünden kaçmış ve dağda bir mağaraya sığınmışlardı. Bunun üzerine Allah onları, üç yüz dokuz yıl uyutmuştu. Sonra da onları uyandırıp insanlara ölümden sonra diriltmeye kudretinin olduğunu gösteren hissi bir delil ortaya koymuştur.

⁴⁸ Zuhayli, *a.g.e.*, XV, s.200; *Mecelletü'l Adabi'l Basra*, Sayı: LXIV, 2013.

⁴⁹ İsrâ sûresi, 17:85.

⁵⁰ Kehf sûresi, 18:109.

⁵¹ İsrâ sûresi, 17:104.

⁵² Kehf sûresi, 18:89.

Allah Teâlâ bu kıssanın ardından Peygamber Efendimize tevâzuu, fakir müminlerle oturmayı, fakirlerin meclisini bırakıp dine davet için zenginlerin meclisine kaçmamayı emretmiştir. Allah Teâlâ şöyle buyurur: " **وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ** " "Rabbine dua edenlerle beraber kendini sabra zorla."⁵³

Hızır'ın Hızır'la beraber olan kıssası 60. ila 78. âyetlerdedir. Bu kıssa âlimler için ilim öğrenirken göstermeleri gereken tevâzu hususunda önemli bir örnektir. Ayrıca şunu da göstermektedir ki dinin asıl ve teferruatı dışındaki konularda bazen salih bir kulda peygamberlerde olmayan bazı ilimler olabilir. Geminin yarılması, çocuğun öldürülmesi ve duvarın yapılması örnekleri bunu kanıtlamaktadır.

Zülkarneyn kıssası ise 83. ila 99. âyetlerindedir. Bu kıssa yöneticiler ve sultanlar için bir örnektir. Zira bu kral, sahip olduğu takvası adaleti ve salahiyeti sebebiyle doğusundan batısına bütün dünyayı hükmü altına almış ve büyük bir set yapmıştır.

Bu kıssalar arasında ayrıca hayatın gerçeklerinden üç harika bariz örnek yer almıştır. Bu örneklerin amacı hakikatin zenginlik ve sulta ile değil imana bağlı olduğunu ortaya koymaktır. Bu örneklerin birincisi:

İki bahçe sahibinin kıssasıdır (32-44 âyetleri arası). Malıyla aldanan zenginle imanıyla izzet bulan fakir arasında bir karşılaştırma yapmaktadır. Fakir müminler ile zengin müşriklerin durumunu beyân etmektedir.

İkincisi dünya hayatı örneğidir (45-46 âyetleri arası). insanları dünyanın fani ve zail olduğu hususunda uyarmaktır. Bundan sonra, dağların yürütülmesi, insanların tek bir arazide toplanması ve insanlara amel gruplarını bildirmek gibi korkunç kıyamet sahnelerine yer vermiştir. (47. İla 49. âyetler)

Üçüncüsü: İblis'in Hz. Âdem'e secde etmekten imtina etmesi kıssasıdır. (50-53 âyetleri arası). Bu kıssa kibir ve gururun yol açtığı kovulma ve mahrumiyet ile Allah'a kulluk ve tevazu'un gerçekleştirdiği Allah'ın rızası arasında bir karşılaştırma yapmakta, insanları şeytanın şerrine karşı uyarmaktadır.

⁵³ Kehf sûresi, 18:28.

Bunun ardından insanları uyarmak ve hatırlatmak için Kur'ân'ın darb-ı mesellere (betimlemelere) önem verdiğini açıklamış ve Peygamberlerin görevinin müjdelemek ve Allah'ın âyetlerinden yüz çevirmeye karşı uyarmak olduğunu izah etmiştir.⁵⁴

E. KEHF SÛRESİNİN NÜZUL SEBEBİ

Surenin sebebi nüzulü ile ilgili rivâyet edilir ki: Yahudiler şöyle demişlerdi: Eğer üç soruya cevap verirse bu peygamber değildir. Ama eğer iki soruya cevap verip bir soruya cevap vermekten imtina ederse o zaman o bir peygamberdir. Bunun üzerine Allah Teâlâ Kehf sûresini indirdi, sonra da "Sana ruhu sorarlar." âyetini indirdi. İbn-i Merdeveyh, İbn-i Abbas'ın şöyle dediğini rivâyet eder: "Utbe b. Rebia, Şeybe b. Rebia, Ebu Cehil b. Hişam, Nadr b. Haris, Umeyye b. Halef, As b. Vail, Esved b. Muttalib ve Ebü'l-Buhturî'nin de içinde olduğu Kureyş'ten bir grup toplanmıştı. Peygamber Efendimiz de kavminin ona karşı geldiğini ve yapmış olduğu nasihatleri inkâr ettiklerini görmesi kendisine zor gelmişti. Bu durum onu ciddi bir şekilde üzmüştü. Bunun üzerine Allah Teâlâ şu âyeti indirdi: " فَالْعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ " "Sen kendini onlardan dolayı helak ediyorsun..."⁵⁵

Kur'ân'ın ortası olan Kehf sûresinin başlarında, Kureyş'in kışkırtıcı sorularına karşılık Kur'ân'ın iniş sebep ve amaçları belirlenmiştir. Bu amaçlar şöyle belirlenmiştir: inatlarına devam ettikleri durumda, günahkâr ve muhalif müşrikleri, Allah'tan gelecek şiddetli bir azap ile korkutmak ve salih amel işleyen müminleri ise bol sevap ve ebedî cennet ile müjdelemektir. İşte Kuluna kitap indiren Allah'a hamd ile başlayan Mekkî olan Kehf sûresinin âyetlerinin konuları bunlardır.

⁵⁴ Zuhayli, *a.g.e.*, XV, s.199.

⁵⁵ Hereri, Muhammed Emin b. Abdullah b. Yusuf b. Hasan Uremmi Alevi Esyubi, *Tefsiru Hadaiki'r-Ravh ve'r-Reyhan fî Ravaye Ulumi'l-Kur'ân*, Dâru Tavki'n-Necat, XII, s.282.

İKİNCİ BÖLÜM: MEÂNÎ İLMİ VE KONULARI

I. MEÂNÎ İLMİ

Belâgatçiler, Meâni ilmini şöyle tanımlamışlardır: "*Durumun gereğine uyacak şekilde Arapça ifadelerin hallerinin kendisiyle öğrenildiği bir ilimdir*".⁵⁶

Sekkakî Meâni ilmini şöyle tanımlamıştır: "*Kelamı durumun gereğine uydururken hataya düşmekten sakındırmak için ifadede kelam terkinin özelliklerini ve buna bağlı olan güzelleştirme ve diğer durumları araştırmaktır*".⁵⁷

Bu ilim cümle yapısının durumlarından ve durumun gereklerine göre her cümlenin amacını ve kastedilen anlamı ifade etmek için sahip olduğu özel yapıdan bahseder.

Böylece Sekkakî bu ilmi açık ve net bir şekilde (diğer ilimlerden) ayırmıştır. Günümüze kadar bu anlam üzerine karar kılmıştır.

Görülüyor ki Sekkakî'nin tanımı daha kapsamlı ve daha dakiktir. Zira Sekkakî meseleyi bir kritere bağlamış ve bunu terkin özellikleri olarak belirlemiştir. Sekkakî'nin belirlediği konular Hatip el-Kazvini'nin zikrettiği konulardır. Şu kadar var ki Sekkakî konularda takdim tehir yapmış.

Kimi bu konuyu fazlaca tartışmış kimi de bu tarifleri bırakarak bunun yerine daha dakik ve net tarifler ortaya koymuştur. Nitekim Abdülkahir el-Cürçânî ve Zemahşerî Sekkâkî'nin tarifini bırakıp Meâni ilmine yeni bir tanım getirmişlerdir. Yeni tanım şu şekildedir:

"Durumun gereğine uyacak şekilde (mütetzây-ı hâle mutabık) Arapça ifadelerin hallerinin kendisiyle öğrenildiği bir ilimdir".

Yani, Meâni, tarif, tenkir, zikir, hazf, izhar, idmar gibi lafzın durumlarını anlatan bir ilimdir. Cümlede bu durumların, insan nefsinin gereklerine nasıl uygun hale gelerek böylece gereksiz, ağır ve çirkin bir zorlama olmadığını açıklar. Bu durumları hasais (özellikler), keyfiyyat (haller) ve heyat (şekiller) diye isimlendirmekteyiz.⁵⁸

⁵⁶ Kazvini, Hamdullah b. Ebî Bekr b. Ahmed, *el-İzah fî Ulumi'l-Belaga*, Matbaatü's-Sünneti'l-Muhammediyye, s.13.

⁵⁷ Sekkaki, Ebû Ya'kub Siraceddin Yusuf b. Ebû Bekr b. Muhammed, *Miftahü'l-Ulum*, s.71.

⁵⁸ Kazvini, *a.g.e*, s.415.

Bundan önce Cürcani bunu "*İ'rabın manasını araştırmak*" diye tanımlamıştır. Birçok defa "*Nahvin manasını araştırmak*" demiştir. Zira i'rab manadan türemiş, ona tabi ve onu keşfetmektedir.

Kamil Mühendis ve Mecdî Vehbe'nin *Mu'cemü'l-mustalahati'l-Arabiyye fi'l-luga ve'l-edeb* isimli eserinde şu tanım zikredilmiştir: "O, Arapça belâgat ilimlerinden biridir." Meâni, Beyân ve Bedî' ilimleri. *Bu ilim "Durumun gereğine uyacak şekilde ifadelere uygun olan hallerinin kendisiyle öğrenildiği bir ilimdir"*. Şu şekilde de tarif edilmiştir: "*Durumun gereğine ve söylenmesinin amacına göre Arapça ifadelerin hallerinin kendisiyle öğrenildiği usul ve kaidelerdir*". Bu tanım kelamın kuruluşu ve uygun makamda kullanılmasına vurgu yapmıştır.⁵⁹

Sözün; işitenlerin, söylendiği ortamın durumuna ve karinelerin yardımıyla zımnen cümleden anlaşılan manalara uymasının gerekliliğini beyân etmektir.

Birinci durumu izah edecek olursak şöyle diyebiliriz; Meâni ilmi konularına baktığımızda sözü işitenlerin, söylendiği ortamın durumuna uymasının gerekliliğini beyân etmek üzere oluşmuştur. Görüldüğü gibi bir söz şekli ne olursa olsun söylendiği ortama ve sözün yöneltildiği işitenlerin durumuna uymadığı sürece belîğ olamaz.

Kendisine sözlerin yöneltildiği muhatabın üç durumu vardır; birinci durumda muhatap, sözün içeriğindeki hükme karşı zihninde herhangi bir bilgi yoktur. Bu halde, sözün onun durumuna uygun olması için cümlelerin tekitsiz bir şekilde söylenmesi gerekir.

İkinci durumda muhatap sözün içeriğinden haberdardır. Ama bilgisi şüpheyle karışık olup hakikati öğrenmeye iştiağı vardır. Bu durumda belâgatın gereğine uygun olarak şüpheyi izale etmek için cümleyi pekiştirerek söylemek daha uygun olur.

Üçüncü durumda ise muhatap sözün içeriğinden haberdardır ancak bunu inkâr etmektedir. Bu durumda inkârın kuvvet ve zayıflık derecesine göre cümleyi iki tekit veya daha fazla tekitlerle pekiştirmek gerekir.

Buna göre sözün içeriğindeki hükme karşı zihninde herhangi bir bilgisi olmayan muhataba, sözün içeriğini inkâr eden muhataba hitap edildiği şekilde bir söz yöneltilirse bu

⁵⁹ Vehbe, Mecdî; Mühendis, Kamil, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Arabiyye fi'l-Luga ve'l-Edeb*, Mektebetü Lübnan, s.143; Cürcani, Ebû Bekr Abdülkahir b. Abdurrahman, *Delailü'l-İ'caz*, Mektebetü'l-Hancı, s. 55.

durumda bu söz meâni ilminin esaslarından olan sözün işitenin durumuna uygunluğunun gerekliliği açısından belâgatın gereklerinden çıkmış olur.⁶⁰

Aynı şekilde Meâni ilminin esaslarından biri insanın anlama istidadına, dil ve edebîyat seviyesine göre ona hitap etmektir. Edip birine hitap edildiği gibi normal birine hitap etmek uygun değildir.

Kelamın, durumun gereğine uygunluğu sözü söyleyenin cümledeki itnâb ve îcâza göre tasarruf etmesine göre de şekillenir. Zira îcâz ve itnâbın, muhatabın durumu ve söylenen yere göre uygun yerleri vardır. Tek bir işaretin kendisine yeterli geleceği zeki birine îcâz uygun iken; ahmak ve inatçı birine sözde itnâb yapmak daha güzel olur.

Belâgat, hızlı anlaması ve az kelimelerin taşıdığı çok anlamı kavrama kabiliyetinden dolayı zeki birine karşı îcâz üslubunu kullanmayı gerektirir. Aynı şekilde itnâb üslubunu çokça açıklama ve izah gerektiren durumda kullanmak belâgattir. İtnâb karşıdakinin anlayışı yavaş ise onun anlamasını sağlamak için, karşıdaki inat ve kibirde haddini aşmış biriye onu akli kıt olanların konumuna getirmek için ve bazı yerlerde kullanılır.⁶¹

Tarif ve tenkirde de durum böyledir. Örneğin pek kıymetli bir insan hakkında konuşmak istediğimizde "هذا هو الرجل" İşte bu adamdır deriz. Bu adamın kıymetinin büyük olmasını şanınin yüce olması adam kelimesinin elif-lam takısı ile marife olmasını gerektirir. Böylece bu lafzın marife olarak gelmesi durumun gereğine göre gelmiş olur. Aksi durumda değersiz birine "هذر"⁶² denir. Değersizlik bir durumdur bunun gereği ise lafzın nekre olmasıdır. Böylece söz nekre yapılarak durumun gereğine uygun hale gelmiştir. İşte böyle durumların değişmesiyle cümle de değişir.⁶³

Meâni ilminin bir diğer önemi, karineler yoluyla zımnen cümleden anlaşılan şeylerden bahseder. Cümle ya haberî veya inşai olup bunlardan her birinin farklı amaçları vardır. Örneğin muhataba haberî cümlelerin söylenmesinin asıl amacı ona cümlelerin içerdiği hükmü bildirmek veya ona o hükmü bildiğini göstermektir.

Belâgatçılar bu iki faydadan birine "fâide-i haber" derler ikincisine ise "lâzım-ı fâide-i haber" (faydanın gereği) derler. Örneğin "Ömer b. Abdülaziz devlet malından (Beytü'l-mal) bir şey almazdı" cümlesi, Ömer b. Abdülaziz'in iffeti, takvası ve Müslümanların malından

⁶⁰ Atik, Abdülazîz, *İlmü'l-Meani*, Dârü'n-Nehdati'l-Arabiyye, s.38.

⁶¹ A.y.

⁶² Sözlükte bu kelime değersiz kişiler için kullanılır.

⁶³ Alabalık, Ahmed Muhammed, *Esrâru İlmî'l-Meânî fi Sûret-i Yusuf (a.s.)*, el-Alemü'l-Hadis, s.24.

alma konusunda zahid olduğu hususlarını ifade eder. Bu cümlenin söylenmesinin amacı "fâide-i haber"dir. Ama "Sen dün umreden geldin" cümlesinde ise muhatapa bilmediği yeni bir şey bildirmiyoruz, zira biz bilmeden o bunu biliyordu ancak biz ona -gizlese de- dün umreden döndüğünü bildiğimizi haber vermek istiyoruz. Buna "lâzım-ı fâide-i haber" (faydanın gereği) denir.

II. MEÂNİ İLMİNİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.

Belâğatin tarihini İslam'dan önce cahiliye dönemine kadar götürebiliriz. Cahiliye döneminde Araplar belâgat ve edebiyatta üstün bir dereceye ulaşmışlardı. Allah Teâlâ bu durumu şu sözle tasvir etmiştir: "وَمِنَ النَّاسِ مَنْ يُعْجِبُكَ قَوْلُهُ فِي الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" " İnsanlardan öylesi de vardır ki, dünya hayatına ilişkin sözleri senin hoşuna gider."⁶⁴ Aynı şekilde Allah Teâlâ onların cedelleşmesi ve karşı çıkmaları hususunda şöyle demiştir: "Korku gidince de ganimete karşı aşırı düşkünlük göstererek sizi keskin dillerle incitirler." Onların üstün edebîyata sahip olduklarını gösteren en önemli delil, Peygamber Efendimizin mu'cizesinin ve kesin hüccetinin onlardan uzak yakın herkesi Kur'ân'ın muhteşem belâgatına karşı durmaya çağırmasıdır.

Rivâyet edilir ki; Peygamber Efendimizin düşmanlarından biri olan Velid b. Muğire, Peygamber Kur'ân'dan bazı âyetleri okurken onu dinlemiş ve şöyle demişti: "Vallahi Muhammet'ten öyle bir söz işittim. Bu söz ne insan kelamı ne de cin kelamıdır. O sözün bir tatlılığı vardır. Üzerinde bir süs vardır. Üstü meyve verir altı ise kök salmıştır."⁶⁵

Velid'in bu sözünden ortaya çıkmaktadır ki; onlar edebî tasvirdeki belâgat hususunda aciz olduklarını biliyorlardı.

Meâni ilmi belâğatin üç ilim dalından biridir: Meâni, beyân ve bedî'.

İlk olarak Arap dili belâgati bu ilim dallarının konularını ayırmaksızın kapsayacak şekildeydi. İlk dönem nahivcilerin kitapları buna en güzel şahittir. Bu kitaplarda belâğatin bütün konuları bir arada birbirinden ayrılmaksızın iç içe bir durumdadır.⁶⁶

Yavaş yavaş Arapçayla ilgilenenler uzmanlık ve ayrışmaya doğru gittiler. Aynı şekilde belâgat konularının hepsi belirginleşip birbiri ardına gelmeye başladı. Hicri beşinci yüzyılda Abdülkahir el-Cürçânî'ye (471 h.) gelinceye kadar durum böyle devam etti. O *Delâilü'l-icâz*

⁶⁴ Bakara suresi, 1:204.

⁶⁵ el -Merağî, Muhammed Mustafa *Tefsirü'l-Merağî*, Daru'l -Fikr. XXIX. s. 129.

⁶⁶ Dayf, Şevki, *el-Belaga Tetavvur ve Tarih*, Dârü'l-Ma'ârif, s.161.

kitabında meâni ilmini, *Esrârü'l-belâga* kitabında ise Beyân ilminin konularını ele aldı. Bundan önce de İbn-i Mutez Bedî'i ilminin esaslarını oluşturmuştu.⁶⁷

Buna göre Abdülkahir el-Cürcânî, Arap dilinde Meâni ve Beyân ilmini oluşturup meydana getirendir. Her iki ilmin de konularını birletirmiştir. Gariptir ki ondan sonra bu iki ilimde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Zira o, bu ilimlerdeki kaideler konulmadan önce belâgatle ilgili bütün mülâhazaları istinbat etmiştir. Bu da belâgat kaidelerinin artık kalıplaşmış kurallara dönüşeceğinin bir göstergesidir.⁶⁸

Ondan sonra hicri 467 yılında dünyaya gelen Zemahşerî gelmiş ve belâgat ile ilgili "*el-Keşşâf 'an hakâ'iki ğavâmizi't-tenzîl ve 'uyûni'l-ekâvil fi Vücûhi't-te'vil*" eserini telif etti. Bu kitabında görüyoruz ki Meâni ve Beyân ilimlerini açıklamıştır. Bedî' ilmini kendi başına bir ilim olarak kabul etmiyor, onu Meâni ve Beyâna bağlı bir ilim olarak görüyordu.⁶⁹

Muhtemeldir ki; Abdülkahir el-Cürcânî, her ne kadar bu ilimlerin her biri için özel konular belirlememiş ve bu iki ilim arasında ayırıcı bir sınır belirlememiş olsa da ilk olarak Meâni ve Beyân ayırımına işaret eden kişidir.

Şevki Dayf "*el-Belağa: Tetavvur ve Târîh*" (Belâgatın tarihi ve gelişimi) adlı kitabında: Cürcani ve Zemahşerî'den sonra belâgatte herhangi bir yenilik olmamış, sonraki dönem toplama, tasnif, eleştirme ve belâgatı edebîyattan ayırma süreci olmuştur. Bu sürece Belâgatta durağanlık süreci denmiştir.⁷⁰

Bu dönemde çıkan balagatçilerden biri; hicri 544'te dünyaya gelen Fahreddin er-Râzî'dir. Fahreddin er-Râzî, "*Nihâyetü'l-Îcâz*" kitabında Abdülkahir el-Cürcânî'nin iki kitabını özetlemiş, Meâni ve Beyânın tam anlamlarını belirlemeyip ikisi arasında bir karşılaştırma yapmıştır. Kitabını bir mukaddime ve iki bölüme ayırmıştır. Birinci bölüm kelimelerle ilgili olup geneli Beyân ilmiyle alakalıdır. İkinci bölüm ise cümle yapısından bahseder ve Meâni ilminin konularını zikreder bu konuların manalarından bahsederken Abdülkahir el-Cürcani'nin metodunu takip eder.

Meâni ilmi Belâgatçıların belâgatın cümle ile alakalı olan takdim, tehir, zikir, hazf, tarif, tenkir, kasr, fasl, vasl, îcâz itnâb ve müsavat gibi konular için kullandıkları bir terimdir.

⁶⁷ A.y.

⁶⁸ Atik, Abdülazîz, a.g.e, s.26.

⁶⁹ Merâgî, Ahmed b. Mustafâ, *Tarihü Ulûmi'l-Belâga ve't-Ta'rif bi-Ricâliha*, s. 24.

⁷⁰ A.y.

İlk belâgat kitaplarında bu ilme işaret edilmemiş ve Sekkaki'den (626 H.) önce kimsenin bu terimi kullanıp bununla belâgat konularının bir kısmını isimlendirdiklerini bilmemekteyiz. İlk dönem âlimleri Meâni terimini Kur'ân ve şiirle ilgili çalışmalarda kullanmışlardır. "Meâni'l-Kur'ân" " Meâni'ş-şiir" ifadelerini kullanmış ve bunları kitaplarına isim olarak seçmişlerdir. Ancak bu kullanımlarda belâgat ve ilimleriyle alakalı bir şey yoktur.

Herhalde, bu ilme yönelik en eski işaret, Seyrafi'nin şu sözünde yer almıştır: "Nahvin manaları şunlara bölünmüştür; lafzın hareke ve sükûnları, harflerin gerekli yerlere konulması, cümleyi takdim tehir ederek oluşturmak ve bu konuda doğruyu arayıp yanlıştan sakınmaktır."⁷¹

Buna göre Meâni ilmi belâgat ilminin üç dalından (Meâni, Beyân, Bedî') biridir. Mana ve fikir unsuruyla ilgilenir, duruma uygun lugavi terkipler seçme konusunda yol gösterir. Aynı şekilde lafzi şeklin aklımızdaki fikre daha yakın delalet etmesini sağlar. O sadece bir cümleyi kendi başına ele almakla yetinmez bilakis konu çerçevesi bir cümlenin diğer cümlelerle olan ilişkisine hatta tek bir durumla ilişkili olduğu için paragrafın tümüne kadar uzanır. Dolayısıyla Meâni îcâz, itnab ve fasıl, vasıl gibi konulara irşat eder.

⁷¹ Muhammed Abdülmuttalib, *el-Belağatu ve'l-uslubiyye*, Mektebetu Lübnan Naşirun, s. 42.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE HABERİ VE İNŞÂİ CÜMLELER

I. CÜMLE

Nahiv ve belâgat âlimlerimiz cümleyi incelemeye önem vermiş ve dildeki kıymetini idrak etmişlerdir. Zira cümle manayı ortaya çıkarma anlamında öneme sahip olduğu için mana cümlelerinin yapısını incelemeye önemli bir unsur olarak kabul edilir.

A. NAHİVCİLERE GÖRE CÜMLE

Nahivciler cümlelerin mefhumunu belirleme hususunda ihtilaf etmişlerdir. Zira onlar mûsned, mûsned ileyhi ve aralarındaki ilişki düşüncesine dayalı genel bir tasavvurdan yola çıkmışlardır. Onlardan kimi buna tekmile rûknünü de eklemiş ve bunu da esas önemli bir rûkn olarak görüp bununla ilgilenmişlerdir.⁷²

Sîbeveyhinin mûsned ve mûsned ileyhi konusunda şöyle dediğini görüyoruz: "Onlar biri diğerinden istiğna etmeyen ve konuşanın başka bir alternatifinin olmadığı şeydir. Mübteda olan isim ve ona bina edilen (haber) bu türdendir. O da şu sözünde olduğu gibidir: "عبد الله أخوك" "Abdullah kardeşindir", "هذا أخوك" "bu kardeşindir".⁷³

Müberra el-Muktadab isimli kitabında cümle kelimesini terim manasında ilk kullanan kişidir. Ondan sonra nahivciler ikiye bölünmüşlerdir: Birinci grup cümle terimini kullananlar ikinci grup ise kelam terimini kullananlar. İbn Cinnî bu iki terimin eşit olduğunu savunarak şöyle der: "Kelam kendi başına müstakil olarak manasını ifade edendir. Bu nahivcilerin cümle diye isimlendirdiği şeydir" Cürçânî ve Zemahşerî de bu konuda ona uymuştur.⁷⁴

Ancak nahivcilerin çoğuna göre kelam ile cümle farklı şeylerdir. Zira kelamın şartı tam bir mana ifade etmesidir, cümlede ise tam bir mana ifade etme şartı yoktur. Cümlede şart olan -tam bir anlam ifade etsin etmesin- bir isnadın olmasıdır. Dolayısıyla cümle kelamdan daha kapsamlıdır. Her kelam cümledir her cümle kelam değildir.

Seyyid Şerif el-Cürçânî cümlelerin tarifleriyle ilgili şöyle demiştir: "Cümle, biri diğerine isnat edilmiş iki kelimedenden oluşan şeyden ibarettir. İster tam bir anlam ifade etsin, "Zeyd ayaktadır" sözü gibi, ister tam bir anlam ifade etmesin, "Eğer bana ikram etmezse" sözünde

⁷² Alabalık, *a.g.e.*, s.29,

⁷³ El-Esedî Dr. Hasan Abdulganî, *Mefhumu'l-Cümle inde Sibeveyh*, Dârü'l- Kütübil- İlmîyye, Beyrut, s.42.

⁷⁴ Zemahşeri, *el-Mufasssal fi İlmî'l-Arabiyye*, Dâru Ammar, s.22; İbn Yaiş, Ebü'l-Beka Muvaffakuddin Yaiş b. Ali b. Yaiş b. Muhammed, *Şerhu'l-Mufasssal*, Dâru Sa'dü'd-Din, I, s.18.

olduğu gibi. Bu da bir cümledir ancak cevabı gelmeden tam bir anlam ifade etmemektedir. Dolayısıyla cümle kelamdan daha kapsamlıdır.⁷⁵

Şimdiye kadar söylediklerimizden cümlelerin manasıyla ilgili iki yaklaşım görmekteyiz:

Birinci yaklaşım: cümle ile kelam mefhumlarını eşit görenlerdir. Bu iki terimin aynı olduğu yaklaşımına gidenler İbn Cinnî, Zemahşerî ve İbn Yaîş'tir. İkinci yaklaşım: Cümle ve kelam terimleri arasında fark olduğunu söyleyenlerdir. Bu da nahivcilerin çoğunun görüşüdür.⁷⁶ Radî *Kafiye* şerhinde şöyle der: "Kelam, asıl isnat içerip kendi zatında kastedilendir. Her kelam cümledir aksi doğru değildir, yani her cümle kelam değildir." İbn Hişâm *Muğni'l-lebib*'de şöyle der: "Cümle, "قام زيد" "Zeyd ayağa kalktı" gibi fiil ve fâilden, "زيد قائم" "Zeyd ayakta" gibi mübteda/haberden ve bunlardan birinin (fiil/fâil-mübteda/haber) konumunda olan "ضرب السارق" "Hırsız dövüldü", "أ قائم الزيدان" "İki Zeyd ayakta mıdır?", "ما كان زيد قائما" "Zeyd ayakta değildi", "ظننته قائما" "Onu ayakta zannettim" gibi şeylerden ibarettir.⁷⁷

B. BELÂGATÇILARA GÖRE CÜMLE

Belâgatçilere göre cümle: "Kendisiyle faydanın hasıl olduğu mürekkeptir." Hafâcî şöyle demiş: "Cümle, üzerinde susulması doğru olacak bir manaya delalet edendir."⁷⁸

Sonra belâgatçiler kelamı şu şekilde tanımlamışlardır: "İki kelime veya daha fazla kelimeden oluşandır." Böylece onlar bazı nahivcilerin dediği gibi cümle ve kelamın aynı anlamda olduğunu söylemektedirler. Belâgatçilere göre cümle ve kelam terkip (iki kelimeden oluşma) ve faydadır. Fayda, -İmam Abdülkahir el-Cürçânî'nin belirlediği gibi- nazımın tahkikidir. Nazım ise cümlelerdeki nahvi manaları gözetmektir. Belâgatçileri cümlelerin yapısı ve oluşumunun niteliği ilgilendirmez, onları ilgilendiren cümlelerin oluşumunun amacı ve ifade edeceği anlamdır. Öne alındığında, ertelendiğinde, marife veya nekre olduğunda, başlangıçta tekitli veya tekitsiz olduğunda ifade ettiği anlamlardır. Bundan dolayı belâgat âlimlerinin çalışmaları, belâgat ve fesahatını öğrenmek için haberî ve inşai cümlelerin delaletleri üzerinde yoğunlaşmaktadır.⁷⁹

⁷⁵ Cürcanî, Ebü'l-Hasen Alî b. Muhammed b. Alî Seyyid Şerîf, *et-Ta'rifat*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, Beyrut s.69.

⁷⁶ Alabalık, *a.g.e.*, s.30.

⁷⁷ İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddin Abdullah b. Yusuf, *Muğni'l-lebib an Kütübi'l-E'arib*, Dârü'l-Kitâbi'l-Arabi, II. s.247.

⁷⁸ Hafaci, Ebû Muhammed İbn Sinan Abdullah b. Muhammed b. Saîd, *Divanü İbn Sinan el-Hafaci*, el-Mektebü'l-İslâmî, s.25.

⁷⁹ Alabalık, *a.g.e.*, s. 31.

C. CÜMLENİN KISIMLARI

Nahivciler cümleyi isim ve fiil cümlesi diye iki kısma ayırmışlardır. Belâgatçiler ise haberî ve talebi diye iki kısma ayırmışlardır. Sonra talebi yerine inşai ifadesi kullanılmıştır. Zira inşai, talebi olan ve olmayan olarak iki kısımdır.

İsim cümlesi mübteda ve haberden oluşan cümledir. Fiil cümlesi ise fiil ve fâilden veya naibu'l-fâilden oluşan cümledir. Her iki cümlenin de iki rüknü vardır; bu da müsned ve müsned ileyhdır.⁸⁰

Müsned ileyhi; haberi olan mübteda, fâil veya naibu'l-fâildir. Müsned ise haberin yerine geçen fâili veya naibu'l-fâili olan mübteda, isim cümlesinde haber ve fiil cümlesinde ise fiildir. Zira nahivciler mübtedayı iki kısma ayırmışlardır.

Birinci kısım habere ihtiyacı olan mübtededir. "المقاومة الإسلامية ناجحة" "İslami direniş başarılıdır" gibi.

İkinci kısım ise fâil veya naibu'l-fâile muhtaç olup bunlar haberin yerine geçerler.

Bu da mübteda ism-i fâil veya ism-i meful olduğunda olur. "أ مسافر أستاذك؟" "Hocan yolcu mu?" örneğinde olduğu gibi yolcu ifadesi burada mübtededir, bununla beraber ism-i fâildir. Aynı şekilde habere muhtaçtır. Zira mübteda ism-i fâil olduğu için bir fiile muhtaçtır. İsm-i fâil de fiilin amelini yaptığı için fâile ve habere muhtaçtır. Bu cümlede de bu görevi üstlenecek sadece bir kelime bulunmakta o da "أستاذك" "hocan" kelimesidir. Bundan dolayı bu kelime hem failin hem de haberin yerine geçmiştir. Fâil fiile daha ilişkili olduğu için bu kelimeyi fâil sayıp haberin yerine geçtiğini belirterek "أستاذك" "hocan" ifadesinin haberin yerine geçen bir fâil olduğunu söylemişlerdir.⁸¹

Belâgatçiler cümleyi iki kısma ayırmışlardır; Haberî cümle ve inşai cümle. Şöyle ki bir cümle ya haberîdir veya inşaidir üçüncü bir kısmı yoktur. Zira biz kendi aramızda insanlarla yaptığımız herhangi bir konuşmada ya bir durumdan haber vermekteyiz; "Zeyd ayağa kalktı" "Zeyd'i gördüm" "Araba satın aldım" "Yolculuktan döndüm" gibi cümlelerin hepsi haberlerdir. Veya bir şeyin yapılmasını emrederiz ve bu emir yerine getirilir ya da bir talepte bulunuruz bu talebe icabet edilir; bir arkadaşına "Gel" veya "Bu kitabı getir" demem üzerine bunu yerine getirmesi, "Saat kaç?" dediğimde soruma cevap vermesi gibi. Bunların hepsi inşai türündendir. Zira biz burada bir şeyden haber vermeyip emir veya istifham ile bir şey talep

⁸⁰ Abbas, Fazl Hasan, *el-Belâga Fünûnuhâ ve Efnânuhâ : İlmü'l-Beyân ve'l-Bedî'*, Dârü'l-Furkan, s.90-94.

⁸¹ Alabalık, *a.g.e.*, s.31.

ettik, muhatap da emredilene yaptı, kendisinden talep edilene cevap verdi. Sanki burada muhatap önceden olmayan bir şeyi meydana getirmiş oldu ve biz ondan bunu talep etmeseydik veya emretmeseydik bunu gerçekleştirmeyecekti.

Kur'ân-ı Kerim'deki naslar da diğer kelimeler gibi bir grup terkip ve cümleden oluşmaktadır. Bunlar sûreleri ve âyetleri oluşturmaktadır. Cümle, üzerine susulması doğru olan tam bir mürekkeptir.⁸² Bu en önemli, en güzel ve en kıymetli vazifeyi gerçekleştirir. O da zihindeki soyut şekilleri ve düşünceleri, işitenin zihnine aktarır ona muradı anlatmaktır. Bu delaleti kullanma metodunda yapılacak herhangi bir hata, kusur veya cehalet karşılıklı anlaşma bağı kırılır ve onda hâle meydana getirir. Ayrıca konuşanın asıl amacı ve asıl manalara ulaşmak mümkün olmaz. Bu delalet metodunu kullanan ne kadar yetenekli, kabiliyetli ve bilgili ise o kadar bu cümleleri oluşturma hususunda kabiliyetli olur ve bunları kullanarak üstün edebîyat sahibi manaları olabilecek en iyi derecede ifade etme konusunda daha başarılı olur. Zira cümle sadece niceliklerin birleşmesinden ibaret değil, bilakis bu niceliklerin cümlelerin temelini oluşturan manaları ile olan ilişkisidir.

İbn Fâris (ö. 395/1004)'in şöyle der: "Dil âlimleri haberin bilgi vermek anlamında olduğunu söylemişlerdir. "Ona bilgi verdim (أخبرته), ona bilgi veriyorum (أخبره)" derler. Yani haber ilim/bilgi mânasına gelmektedir.⁸³

İbn Fâris (ö. 395/1004)'in zikrettiği lafzı oluşturan madde ile kastedilen mana arasındaki ilişkiyi şöyle açıklamaktadır:

"Haber" de haber kökünden olup Allah'ın isimlerindedir biridir. Denir ki خبرت بالأمر yani "o işi bildim". خبرت الأمر ise bir şeyi hakikati üzerine bilme anlamında kullanılır. Haber tekildir çoğulu أخبار şeklinde gelir. Haber vereceğin kişiden sana gelen haber anlamındadır.⁸⁴

İstilahta haberi cümle, kendi zatında doğruluk ve yanlışlık ihtimali olan sözdür. نجح "Amr kazandı" sözünde olduğu gibi bu cümle Amr'a başarı isnat etmekte ve başarı hükmünü vermektedir. Bu hüküm gerçeğe uygun olduğu durumda bu haber doğru bir haber olur ve bu söz doğruluk ile nitelendirilir. Bu hüküm gerçeğe aykırı ise bu haber yalan olur ve bu söz yalan sıfatıyla nitelendirilir. Aynı şekilde olumsuz örnekte de böyledir. "ما ينجح زيد" "Zeyd başarmadı" örneğinde olduğu gibi. Bu örnekte Zeyd'in başarısının olmadığı ifade

⁸² Mahzumi, Mehdi, *ed-Dersü'n-Nahvi fî Bağdad*, Dârü'r-Raidi'l-Arabi, s.225.

⁸³ İbn Fâris, Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Fâris b. Zekeriyâ, *Mu'cemu Mekayisi'l-Luga*, Dârü'l-Cil, II. s.239.

⁸⁴ Fazl, Salâh, *Belagatü'l-Hitab Ve İlmü'n-Nas*, eş-Şeriketü'l-Misriyyetü'l-Alemiyye, s.194.

edilmektedir. Bu hüküm gerçeğe uygunsu bu söz doğrulukla, gerçeğe aykırıysa yalan hükmüyle nitelendirilir.

Kur'ân belagatinde haber belâgatın önemli konuları arasındadır. Çünkü haber, yaratıcı ve insanlar arasında ve paygamberlerin doğruluğuna açıkça delalet eden bir bağıdır. Yine haber, peygamberlerin namuslarına delalet eden ve kendisiyle Allah'ın insanlara son peygamberi ve şeriatı gönderip kulları için razı olduğu dinin iletişim vesilesidir. Ayrıca haber, insanlar arası konuşmalardaki fertler ve gruplar arası bağlantı noktasıdır. Nitekim onunla anlaşmalar gerçekleştirilir, akitler kurulur ve bunun üzerinden fert ve toplum olarak hitaplar gerçekleştirilir.⁸⁵

Haberî cümlenin tarifinde yer alan “kendi zatında” ifadesiyle, haber veren kişi veya haberin içeriğine bakmaksızın, haberin kendisi kastedilmektedir. Doğruluk ve yanlışlık hususunda konuşana değil kelamın kendisine bakılır. Bu şekilde Allah'ın verdiği haberler, Resullerin verdiği haberler ve açık bedîhî bilgiler de bunun altına girmiş olacaktır. Aynı şekilde peygamberlik iddiasında bulunanların peygamberlik iddiaları, kâfirlerin sözleri ve batıl düşünceleri gibi kesin yalan olan haberler de girmiş olacak.

Ahmet Matlup Kur'ân'daki haberleri haberî cümlenin tarifinden çıkararak şöyle demiştir: "Kur'ânı Kerim'de, nebevi hadislerde ve kimsenin doğruluğunda şüphe etmediği bilimsel açık seçik gerçeklerde yer alan haberler bu tarifin dışındadır. Ama bunların dışındaki haberlerin hangi insandan olursa olsun doğruluk ve yanlışlık ihtimali vardır. Zira söyleyene değil de haberin kendisine bakılır. Bundan dolayı Kur'ân'daki haberleri şüphe kabul etmeyen bir şey olarak incelemek gerekir. Aksi takdirde mu'cizelik en önemli özelliğini kaybetmiş olacaktır. Böyle bir şeyin düşünülmesi mümkün değildir. Kur'ân'daki haberler, bütün içeriğiyle beraber gerek muhatapların durumuna gerek konunun içeriğine göre durumun gereğine uygun bir haldedir.

İnşa; başlangıç, yaratmak ve var etmektir. Zeccâc şöyle der: *أنشأ الله الخلق* denir Allah mahlûkatı yarattı ve başlattı anlamındadır. Bir şeye ilk olarak başlayan herkes o şeyi inşa etmiş demektir. "أنشأ الشاعر يقول" "Şair şiir inşa ederek şöyle dedi" sözü de bu bağlamdadır. Yani şair o şiiri ilk olarak kendisi söyledi anlamındadır.⁸⁶

⁸⁵ Ebü'l-Kasım Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb el-Lahmi et-Taberâni, *el-Mu'cemul Kebir*, s.62.

⁸⁶ Zeccac, Ebû İshak İbrâhim b. es-Seri b. Sehl, *Meâni'l-Kur'ân ve İ'râbuhu*, Âlemü'l-Kütüb, II. s. 292.

Sözlükte inşa, icat anlamındadır. İstilahta anlamı ise kendi zatında doğruluk ve yanlışlık ihtimali olmayan bir kelimedir. Yahut söylenmeden önce içeriği meydana gelmeyen ve gerçekleşmeyen sözdür.⁸⁷

Cümlelerin haberî ve inşai diye iki kısma bölünmesi onun kendi tabiatıyla alakalı bir durumdur. Zira haberî cümle muhataba faydalı haberler ve yeni manalar aktarır. Yeni haberler ister başlangıçtan yeni olsun ister böyle olmasın. Bu durumda bu haberlerden faydanın gereği meydana gelmiş olur. Dolayısıyla hiçbir şekilde haber faydasız olmaz. İnşa da aynı şekildedir. Zira konuşan konuşmasına başlamış ve onu icat etmiştir. İnşa; emir, nehiy, temenni, istifham, nida, medih, zem, taaccüp ve kasemdir. Cümle, durumun karinelere ve lafızların delaletine göre edebî nükteler ve belâği amaçlar içerir.⁸⁸

II. İSRÂ VE KEHF SÜRELERİNDE HABERİ CÜMLELERİN AMAÇLARI

A. FÂİDE-İ HABER VE LÂZİM-İ FÂİDE-İ HABER

Haberî cümlelerin gerçekleştirilmeyi arzuladığı amacı, konuşan kişinin muhataba haberin içerdiği hükmü bildirme kastıdır. Buna fâide-i haber denir. Muhatabın önceden haberin içeriğiyle ilgili bilgisi yoktur. Bu kasıt, muhataplara hakikatleri ulaştırmayı amaçlayan ilmi kitaplarda kullanılan haberî üsluplarda açıkça görülmektedir. "الشمس أكبر حجما من الأرض" "Güneş hacim olarak yerden büyüktür", "والأرض تدور حول نفسها", "Yer kendi etrafında döner", "والحديد قابل للصدأ" "Demir paslanmaya elverişlidir" gibi cümleler bu hakikatleri bilmeyenlere karşı kullanılması gibi.⁸⁹

İkinci kısım ise haberî cümlelerin diğer amacını belirler. Buna lâzım-ı fâide-i haber denir. Bu ise muhatabın kendisine söylenen haberleri bilip içeriğinden haberdar olması durumudur. Bu durumda konuşan kişinin ona bu haberi söylemesi, ona kendisinin bu haberin içeriğini bildiğini izah etmesi mesabesindedir. Kur'ân'ı ezberlemiş birine "حفظت القرآن" "Kur'ân'ı ezberledin" denmesi, başarılı olduğunu bildiğimiz birine "أنت نجحت" "Başardın" denmesi gibi. Bu sözleri söylemenin amacı muhataba bu haberi bildiğini, bunun cahili olmadığını göstermektir. Bu amaca lazim-i faide denir. Muhataba lazim-i faide'yi vermek haberî cümlelerin ikinci amacıdır.

Fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber, haberî cümlelerin esas amaçlarıdır. Ancak bazen bunların dışında kelamın siyakına ve karinelere göre başka amaçlar için de gelebilir.

⁸⁷ Fazl, Salâh, *Belagatü'l-Hitab ve İlmü'n-Nas*, s. 225.

⁸⁸ Alabalık, *a.g.e.*, s.35.

⁸⁹ Tabel, Hasan, *İlmü'l-Meânî*, Mektebetü'l-İman bi'l-Mensûre, s. 40.

Belâgatçiler haberî cümlelerin fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber amaçları dışında başka amaçlar için de geldiğine işaret etmişlerdir. Mutavvel sahibi Teftazani (ö. 792/1390) şöyle der:

"haberî cümleler fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber dışında başka amaçlar için de gelir. Allah Teâlâ İmran'ın eşinin sözünü hikâye ederek şöyle demiştir: **قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا "قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا" "Dedi ki; Rabbim ben bunu kız olarak doğurdum."**⁹⁰ Bunun amacı, hayal kırıklığına uğradığı ve beklentisinin aksine bir durum olduğu için üzüntüsünü ortaya koymak ve Rabbine hüznünü sunmaktır. Zira o, erkek doğurmayı beklemekte ve ummaktaydı.

Yine Kur'ân'da Hz. Zekeriyâ'nın şu sözü gelmiştir: **قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ**

"**قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي**" "Dedi ki; Rabbim kemiklerim zayıfladı"⁹¹ bunun amacı, zafiyetini ve huşuunu ortaya koymaktır. Allah Teâlâ şöyle demiştir: **لَا يَسْتَوِي الْقَاعِدُونَ مِنَ الْمُؤْمِنِينَ غَيْرُ أُولِي الضَّرَرِ وَالْمُجَاهِدُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ فَضَّلَ اللَّهُ الْمُجَاهِدِينَ بِأَمْوَالِهِمْ وَأَنْفُسِهِمْ عَلَى الْقَاعِدِينَ دَرَجَةً** "Mü'minlerden özür sahibi olmaksızın (cihattan geri kalıp) oturanlarla, Allah yolunda mallarıyla, canlarıyla cihat edenler eşit olamazlar. Allah, mallarıyla, canlarıyla cihat edenleri, derece itibarıyla, cihattan geri kalanlardan üstün kılmıştır."⁹² Bunun amacı aradaki farkı hatırlatıp oturanın kibirlenip kendi konumunu aşmasını engellemektir. Bunların örnekleri sayılamayacak kadar çoktur.⁹³

İsrâ ve Kehf sûrelerinde haberî ve inşai cümleler görmekteyiz. Bu cümleler ilk âyetten itibaren dönüşümlü olarak görülmektedir, yani bazı ayetler haberî cümle ile başlarken bazıları da inşâî cümle ile başlıyor. Şöyle ki, İsrâ suresi inşâî taaccübi cümle ile başlamaktadır. Amacı insanın duygularını harekete geçirip onu Rabbinin kudreti ve eksiklerden münezzeh oluşu karşısında şaşırmasını gerektirecek büyük bir hadiseye yönlendirmektedir. Bu İsrâ hadisesi ve mu'cizevi bir yapısı olan kitabın indirilmesidir. Buna karşılık insanın ayrıntılarda ve karışıklıklarda şüpheye düşmeden bunu açıkça kabul edip bunun sonucunda Allah'ın şu sözünü tekrar tekrar okuması gerekir: **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى** "Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye kulunu (Muhammed'i) bir gece Mescid-i Haram'dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa'ya götüren Allah'ın şanı yücedir. Hiç şüphesiz O,

⁹⁰ Âli-İmran Sûresi, 3:36.

⁹¹ Meryem Sûresi, 19:4.

⁹² Nisâ Sûresi, 4:95.

⁹³ Alabalık, *a.g.e.*, 35.

hakıyla işitendir, hakıyla görendir."⁹⁴ Bu sûrenin son ayeti de inşâî bir cümşe ile son bulmaktadır: "وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمَلَكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَّلِيٌّ مِّنَ الدُّنْيَا وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا" "Çocuk edinmeyen, hakimiyette ortağı bulunmayan, âcizlikten ötürü bir dosta da ihtiyacı olmayan Allah'a hamd olsun» de ve tekbir getirerek O'nun şanını yücelt!" Kehf sûresi ise hamd ile başlamıştır: "الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا" "Hamd, kuluna Kitab'ı (Kur'an'ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik yapmayan Allah'a mahsustur." Bu haberî bir cümle olup hamdın Allah'a ait olduğunu ifade eder. Hamd Allah içindir. Ancak bu haberî cümlenin içerisinde bir talep ve inşa vardır. Yani "Ey İnsan! Rabbine hamdet. Mademki hamd, en büyük ve en güzel övgüler bolca nimetler veren Allah'ındır, o zaman senin de bu bol nimetlere karşı hamdetmen gerekir. Bu nimetler kuluna yüce kitabı indirme nimetidir. Her iki surenin ilk ayetinde "عبدہ" kelimesinin kullanılmasında şu mana vardır: insanlığın en üst makamı kulluk makamıdır.

Âlimler الْحَمْدُ لِلَّهِ cümlesinde haberî veya inşai olması hususunda ihtilaf etmişlerdir. Haberî mi? İnşai mi? Sorusunun cevabı âlimlerin sözlerini incelemeyi gerektirir. Aynı şekilde ince düşünmeyi gerektirir الْحَمْدُ لِلَّهِ cümlesinden kastın ne olduğu hususunda biz bir görüşün doğru diğerinin yanlış olduğu konusunda kesin bir şey söyleyemeyiz. Bunun bilgisi yeryüzü ve gökyüzünün sahibi olan Allah'ın katındadır. Biz ancak elimizden geldiği kadar alimlerin sözlerinden nakletmeye çalışacağız.

Alûsî şöyle demiştir:

“Alimlerin çoğunun görüşü, bunun haberî oluşudur. İmam Buhari (rh) bu görüşü desteklemek amaçlı bir kitap yazarak bunun inşai olduğunu söyleyenlere reddiye vermiştir. İbnü'l-Humâm buna reddiye vererek şöyle demiştir: “zira bu cümlenin haberi olduğunu söylersek, bu cümleyi telaffuz eden kişinin Allahın hamd sıfatıyla muttasıf olduğunu idda etmeyip sadece Allah'ı hamd vasfıyla vasıflamasını gerektirir. Hamdetmek sıfatları ispatlamak değil ortaya çıkarmaktır. Hamd'ten haber verene hamid (hamd eden) denmez. Hamd sadece haber vermek olsaydı الْحَمْدُ لِلَّهِ diyene hamd eden denmezdi.”⁹⁵

Âlûsî'nin görüşü ise şu sözünde zikredilmiştir: "Kabul ettiğim görüş, bunun haberî cümle oluşudur. Çünkü çoğunluk bu görüştedir ve Allah'ın eli de 'çoğunlukla beraberdir'. Bu cümleden kasıt Allah'ın hamda layık olduğunu haber vermektir. Allah'ın dediği gibi başta da sonda da hamd onundur. Buna inanarak söyleyen rabbini güzel sıfatlarla nitelendirmiş olacak

⁹⁴ İsrâ sûresi, 17:42.

⁹⁵ Alûsî, *a.g.e.*, I, s.78.

ve onu yüceltmış olacaktır (onun şanı yücedir). Bundan dolayı bunu söyleyene hamd eden denir. Bu sadece içinde hamd lafzı olan bir şeyden haber vermek değildir. Hatta hamd lafzını değiştirip güzel tazim amaçlı övgü içeren sözler söylendiğinde de aynı şekilde o sözü söyleyene hamd eden denir. Hamdin birçok lafzı ve sığası vardır. Hatta yeterince hamd edemediğine dair acziyetini ifade etmek te hamd etmek olarak kabul edilir. Bu sözlerimden – Allah muhafaza- hamdin hiçbir şekilde İnşai cümle ile olmayacağını anlama. Bilakis şunu demek istiyorum: Buradaki cümle haberî bir cümledir. Söylediklerimize binaen bu haberî cümle ile hamd etmek mümkündür. Bu konu artık incelemeye muhtaç değildir.”⁹⁶

İbn Âşûr ise, Fatiha sûresinin tefsirinin girişinde bu meseleyi ayrıntılandırmış ve bu konuda isim vermeden âlimlerin görüşlerini aktararak onların hamd cümlesiyle ilgili haberî veya inşaî olduğu hususunda zikrettiğimiz gibi iki görüşe ayrıldıklarını söylemiştir.

Birinci görüş: Bu cümlenin haberî olduğunu söyleyenlerdir. Bunlar da iki kısımdır. Kimi, haberî olup haberî olarak kaldığını inşaî anlamında olmadığını söylemektedirler. Bunlara karşı şöyle reddiye verilebilir, kimi de bunun haberî olduğunu söylemekle beraber ihbarî olduğu halde bundan inşa anlamının kastedildiğini söylemektedirler. Nasıl ki Allah Teâlâ İmran'ın eşinin sözünü naklen söylediği: "dedi ki; Rabbim ben bunu kız olarak doğurdum" cümlesinde inşaıyla beraber yakınma anlamı bulunmaktadır. Bundan asıl maksat inşadır, ancak haberî cümleye dönmesinin sebebi bununla gerçekleşecek devam ve sübut manasının oluşmasıdır. İnsanların Allah'a hamdettiğini haber vermek ile hamd inşa etmek arasındaki ilişki dolaylı olarak anlaşılmaktadır. Zira insanların Allah'ı hamdettiğinden haber vermek, şüphesiz ki ona övgü inşa etmek anlamındadır.

İkinci görüş bunun sırf inşaî cümle olduğunu savunanlardır. Bu arapların ihbardan övgü inşa etme anlamına naklettikleri sığalardandır. Mesela akit sığalarında, övgü ve yergi lafızlarının kullanımında asıl haberî anlamları unutulmuştur.⁹⁷

Kur'ân-ı Kerim'de kullanılan haberî cümlelerden, cümlenin asıl amacı olan fâide-i haber kastedilmektedir. Lâzım-ı fâide-i haber ise nadir olarak yer almıştır. Bu amaç daha çok insanların konuşmalarına sınırlıdır. Kur'ân-ı Kerim'de ise bazı haberlerde Allah'ın muhatabın bildiği şeyi bildiğini göstermeyi ifade eden haberî cümleler olsa da bunun asıl amacı sadece bu olmayıp kelamın sıyakından anlaşılan başka amaç ve anlamlar bulunmaktadır. Ancak Kur'ân'ın aktardığı karşılıklı diyaloglarda konuşanlara göre lâzım-ı fâide-i haber amacı bazı

⁹⁶ Alûsî, *a.g.e.*, I. s.78-79.

⁹⁷ İbn Aşur, *a.g.e.*, I. s.161-162.

haberî cümlelerde olabilir. Söz konusu diyaloglarda, muhatab açısından bu haber diyalog içeren bir haberdir. Örneğin İsrâ sûresinde Hz. Musa ile Firavun arasında geçen diyalog. Allah Teâlâ şöyle demiştir:

"وَلَقَدْ آتَيْنَا مُوسَى تِسْعَ آيَاتٍ بَيِّنَاتٍ فَاَسْأَلُ بَنِي إِسْرَائِيلَ إِذْ جَاءَهُمْ فَقَالَ لَهُ فِرْعَوْنُ إِنِّي لَأَظُنُّكَ يَا مُوسَى مَسْحُورًا"

"Andolsun ki Musa'ya apaçık dokuz âyet verdik. İsrâil Oğullarına sor! Musa onlara geldiğinde Firavun kendisine: -Ey Musa, ben senin kesinlikle büyülenmiş olduğunu zannediyorum, demişti."⁹⁸ " sonra da Hz. Musa'nın diliyle şöyle demiştir: "Mûsâ da şöyle cevap verdi: "Pek iyi bilirsin ki bu âyetleri, birer belge olmak üzere, indiren, göklerin ve yerin Rabbinden başkası değildir. Ey Firavun! Ben de senin mahvolduğunu zannediyorum." Hz. Musa delil olarak Firavun'un kendisinin getirdiği âyet ve mu'cizelerin Allah katından olduğunu inkâr etmediğini bilakis kibirlenip bunu inkâr ettiğini öne sürmektedir. Hz. Musa Firavun'a şunu demek istiyor: Ben senin bu âyetleri yakinen bildiğini biliyorum ancak sen bunu kibirlenerek inkâr ediyorsun. Buna göre buradaki haberî cümle Firavun'a göre faydanın gereğini bildirmiş oluyor. Ancak bu haberî cümle bize ve Peygamber Efendimize göre haberin faydası amacını bildirmektedir.

Kehf ve İsrâ sûrelerinin haberlerinin hepsi birinci türdür. Haberî cümlenin esas amacı da budur. Zira Allah'ın ilmine nazaran muhatap cahildir. Hitabın türü ve sayısı farklı olsa bile hitap Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi Peygamber Efendimiz'e has olsa bile böyledir:

"نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَسْحُورًا"

"Seni dinledikleri zaman neye kulak verdiklerini ve gizli toplantılarında zalimlerin: Siz sadece büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz dediklerini biz çok iyi biliriz."⁹⁹ "Aynı şekilde hitap has olup umum kastedilse bile böyledir: "إِنَّ هَذَا الْقُرْآنَ يَهْدِي لِلَّتِي هِيَ أَقْوَمُ"

"Doğrusu bu Kur'ân en doğru yola götürür"¹⁰⁰ Veya hitap genel olup genel kastedilse bile böyledir" رَبُّكُمْ الَّذِي يُرْجِي لَكُمْ الْفُلْكَ فِي الْبَحْرِ لِنَبِّئُوهَا مِنْ فَضْلِهِ إِنَّهُ كَانَ بِكُمْ رَحِيمًا "

"Sizin rabbiniz, fazlından aramanız için denizde gemileri sizin için yürütür. Gerçekten O, size karşı merhametli olandır."¹⁰¹ Bu haberî cümlelerin hepsinden kasıt fâide-i haber

⁹⁸ İsrâ sûresi, 17:101.

⁹⁹ İsrâ sûresi, 17:47.

¹⁰⁰ İsrâ sûresi, 17:9.

¹⁰¹ İsrâ sûresi, 17:66.

bildirmektir. Zira bunlar muhatab. Bazı içeriklerini icmalen bilse de ayrıntılı ve yakinen bilmediği ifadelerden ibarettir.

Allah Teâlâ'nın şu sözüne gelince

" وَإِنْ كَادُوا لَيَفْتِنُونَكَ عَنِ الَّذِي أُوحِيَنا إِلَيْكَ لِتَفْتَرِي عَلَيْنَا غَيْرَهُ وَإِذَا لاتَّخَذُوكَ خَلِيلًا "

"Akılları sıra seni, sana vahiy ettiğimizden başka bir söz uydurup bize mal etmen için kandıracak ve o zaman dost edineceklerdi."¹⁰² aynı şekilde şu sözüne:

" وَإِنْ كَادُوا لَيَسْتَفِزُّوكَ مِنَ الْأَرْضِ لِيُخْرِجُوكَ مِنْهَا وَإِذَا لَا يَلْبَثُونَ خِلافَكَ إِلَّا قَلِيلًا "

"Seni o yerden (Mekke'den) sürüp çıkarmak için neredeyse seni sıkıştıracaklardı. Bunu yapabilselerdi, senin ardından orada pek az kalırlardı."¹⁰³ Bunlardan amaç faydanın gereği değildir. Yani Allah Teâlâ Peygamberine bildiğini haber vermekte Peygamber Efendimiz de bu kavmin kâh pazarlıkla kâh tehdit ile onu doğru dinden caydırmak için yaptıkları fitne ve kışkırtmayı bilmektedir. Bilakis bu haberin arkasında başka amaçlar vardır. Bu amaç Peygamber Efendimizi, onu dininden çevirmek için onların planları ve gizli oyunları konusunda uyarmak olabilir. Aynı şekilde Peygamber Efendimizi, onların hilelerinin başarıya ulaşamayacağını, başarılı olsalar bile ilahi kanunlara göre köklerinin kazınacağını bildirmek hususunda tatmin etmek olabilir. Ayrıca başka bir amaç ta anlaşılabilir; Şöyle ki Peygamber Efendimiz'in bildiği bu haberlerin söylenmesinin amacı bunun üzerine bir sonuç tertip etmektir. Birinci âyette "Ve o zaman dost edineceklerdi." İkinci âyette ise "Senin ardından orada pek az kalırlardı" denmiştir. Bu sûrede ilk bakışta faydanın gereğini ifade eden cümleler görülebilir ancak bakılıp düşünüldüğünde arkasında farklı amaçlar taşıdığı ortaya çıkacaktır.

Aynı şekilde şu âyette de bunu görmekteyiz:

" وَقَالُوا لَنْ نُؤْمِنَ بِكَ حَتَّى تُفَجِّرَ لَنَا مِنَ الْأَرْضِ يَنْبُوعًا أَوْ تَكُونَ لَكَ جَنَّةٌ مِّنْ نَّخِيلٍ وَعِنَبٍ فَتُفَجَّرَ الْأَنْهَارَ خِلالِهَا تُفَجِّرًا أَوْ تُسْقِطَ السَّمَاءَ كَمَا زَعَمَتِ عَلَيْنَا كِسْفًا أَوْ تَأْتِي بِلَهُ وَالْمَلَائِكَةِ قَبِيلًا أَوْ يَكُونَ لَكَ بَيْتٌ مِّنْ زُخْرَفٍ أَوْ تَرْقَى فِي السَّمَاءِ وَلَنْ نُؤْمِنَ لِرُقِيِّكَ حَتَّى تُنَزِّلَ عَلَيْنَا كِتَابًا نُّقْرُوهُ قُلْ سُبْحَانَ رَبِّي هَلْ كُنْتُ إِلَّا بَشَرًا رَسُولًا "

"Ve dediler: sana ihtimali yok inanmayız, ta ki bizim için şu yerden bir menba' (su kaynağı) akıtasın. Veya hurmalıklardan ve üzümlüklerden bir bahçen olsun da aralarında şarıl şarıl çaylar akıtasın. Yahut söyleyip zannettiğin gibi, göğü başımıza parça parça düşüresin veya Allah'ı ve melekleri söylediğine şahit getiresin. Ya da altından bir köşkün olmalı veya göğe çıkmalısın. Gökte bize okuyabileceğimiz somut bir kitap indirmediğçe de oraya

¹⁰² İsrâ sûresi, 17:73.

¹⁰³ İsrâ sûresi, 17:76.

çıkacağına kesinlikle inanmayız. Onlara de ki; Subhanallah! Ben peygamberlikle gönderilmiş bir insandan başka bir şey miyim ki? "¹⁰⁴ Buradaki haberlerin lâzım-ı fâide-i haber ifade ettiğini savunanlar olabilir. Zira Allah'ın Peygamberi bunları yaşamış ve kavminin yapmış olduğu bütün bu tekliflere şahit olmuş ve bunu çok iyi biliyordu. Allah Teâlâ ona şöyle demek istemişti: Biz de bu tekliflerden haberdarız. Ancak düşündükten sonra görülecektir ki; Kur'ân sadece bunları haber vermek istememiştir. Bilakis bununla bu kavmin yapmış oldukları tekliflerle ne kadar cahil olduklarını ortaya koymak istemiştir. Bununla beraber mu'cizenin Allah katından olduğunu, görevi tebliğ olan Peygamberin kendisinden her istendiğinde mu'cize göstermeyeceğini ve bunun Peygamberin özelliklerinden olmadığını ortaya koymaktır.

İkinci olarak bu haberi cümlelerden bazen başka maksatlar da olabilir. O da Peygamber'e bunlara hallerine uygun bir şekilde karşılık vermek ve bunlarla mücadele konusunda talimat vermektir: Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: "De ki: "Rabbimi yüceltirim; ben elçi olan bir beşerden başkası mıyım?"

Üçüncüsü bu hitap her ne kadar Peygambere has olarak yöneltilmiş olsa da, aslında bütün ümmete içlerindeki müşriklerin sapkınlığını bildirmek istenmiştir ve onlara Peygamber Efendimizin elçilik görevini anlatmak için söylenmiştir. Dolayısıyla bu haberler ümmete göre lâzım-ı fâide-i haber değil fâide-i haber amacını taşımaktadır.¹⁰⁵

B. HABER CÜMLESİNİN DİĞER GAYELERİ

Daha önce ifade ettiğimiz gibi haberî cümlenin iki temel amacı vardır: Fâide-i haber ve lâzım-ı fâide-i haber. Bazen de bu iki amaçtan çıkıp siyaktan ve durumun karinelerinden anlaşılan başka birçok farklı amaç ve mana için gelebilir. Ancak şunu söylemek gerekir ki bu ikincil amaçlar her ne kadar olsa da asıl konuluş anlamında kullanılmış manalar değildir. Bilakis karineler ve konuşanın durumunun vasıtasıyla bilinir. Bunun birçok yönü vardır. Örneğin misal olarak tehdit ve vaid manası olabilir. "وَإِنْ عُدْتُمْ عُدْنَا" "Siz dönerseniz biz de döneriz" hakiki bir haber cümlesi olup bundan muhataplara bunun onlar için de geçerli ve tekrarlanabilecek ilahi bir sünnet olduğu anlamı kastedilmektedir. Ancak cümlenin siyaki tehdit ve vaid gibi nasstan anlaşılan başka bir anlam taşımaktadır.

Aynı şekilde şu gayelerle de kullanılır: himmeti harekete geçirmek ve azm etmek anlamında gelebilir. "إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا" "Eğer iyilik yaparsanız kendiniz için,

¹⁰⁴ İsrâ sûresi, 17:90-93.

¹⁰⁵ Fadıl Diyaf Sultan, *Dirasetu'l Belagiyye*, s. 59.

kötülük yaparsınız da kendiniz içindir."¹⁰⁶ Bundan sadece bu cümlenin içeriği aklımıza gelmez. Bilakis bununla bizde ümit, kuvvet, azim ve himmeti harekete geçirme anlamları canlanır. Zira bununla öğrenmekteyiz ki; ister hayır ister şer olsun yaptığımız amellerin dönüşü bize olacaktır. İnsan tabiatı gereği bu denklemi idrak edebîlir.

Aynı şekilde zafiyet ve huşu'u ortaya koymak için olabilir. Hz. Zekeriyya'nın dilinden Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: " قَالَ رَبِّ إِنِّي وَهَنَ الْعَظْمُ مِنِّي " "Rabbim kemiklerim zayıfladı"

Merhamet talep etmek ve acındırmak da olabilir. Şu sözümüzde olduğu gibi; "Ben rabbimin affına muhtacım".

İstenilen bir şey için üzülmeye ve yakınma anlamı da olabilir. Allah'ın Hz. Meryem'in annesinin diliyle söylediği şu söz gibi: " قَالَتْ رَبِّ إِنِّي وَضَعْتُهَا أُنثَىٰ " "Rabbim ben bunu kız olarak doğurdum."¹⁰⁷

Medih ve iftihar amaçlı söylenmiş olabilir."أنا أفصح من نطق بالضاد" Peygamber Efendimizin: "Ben dat harfini nutk edenlerin en fasih olanıyım"¹⁰⁸."

Nâbiğe ez-Zubyâni'nin şu sözü gibi:

فإنك شمس والماء كواكب إذا طلعت لم يبد منهن كواكب

"Sen güneşsin, diğer krallar yıldız. Güneş doğarsa diğer yıldızlardan hiçbiri görünmez."¹⁰⁹

Eleştiri ve azarlama için olabilir."أبغض الحلال إلى الله الطلاق" Peygamber Efendimiz'in şu sözünde olduğu gibi; "Allah'ın en çok sevmediği helal boşanmaktır."¹¹⁰

Gelene sevindiğini, gidene de üzüldüğünü göstermek için olabilir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi. " وَقُلْ جَاءَ الْحَقُّ وَزَهَقَ الْبَاطِلُ ۗ إِنَّ الْبَاطِلَ كَانَ زَهُوقًا " De ki hak geldi batıl zail oldu"¹¹¹

Mertebeler arasındaki farkı hatırlatmak için olabilir. Allah Teâlâ'nın şu sözünde olduğu gibi: " لَا يَسْتَوِي أَصْحَابُ النَّارِ وَأَصْحَابُ الْجَنَّةِ ۗ أَصْحَابُ الْجَنَّةِ هُمُ الْفَائِزُونَ " "Cehennem ehli, Cennet ehli ile bir olmaz! Cennet ehli, gerçekten kurtuluşa eren kimselerdir."¹¹²

¹⁰⁶ İsrâ sûresi, 17:7.

¹⁰⁷ Âli İmran sûresi, 3:36.

¹⁰⁸ İbn Kesir, *Tefsirü'l-Kur'âni'l-Azim*, I, s.31.

¹⁰⁹ Seyyid Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Haşimi, *Cevheru'l Belağâ*, Müessesetü'l Kitabi'l Sikafiyye, I, s. 56.

¹¹⁰ İbn Mâce, nikâh 1.

¹¹¹ İsrâ sûresi, 17:90-81.

Ta'zim amaçlı olabilir. " وَأَتَّقُوا اللَّهَ وَيُعَلِّمُكُمُ اللَّهُ وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ " "Allah'a karşı takva sahibi olun ve Allah size öğretecektir. Allah her şeyi bilendir."¹¹³ Ebussuud demiştir ki: Her üç cümlede de Allah lafzını tekrarlardı ki korku, heybet ve terbiyeyi gönüllere yerleştirsın. Ayrıca her cümlenin kendi başına olduğuna dikkat çekmek içindir. Zira birinci cümle takvaya teşvik etmekte, ikinci cümle nimet vadinde bulunmakta, üçüncü cümle ise Allah'ın şanını yüceltmektedir.¹¹⁴

C. İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDEKİ HABERİ CÜMLELERİN KISIMLARI

Haberî cümlenin amacı ister fâide-i haber ister lâzım-ı fâide-i haber olsun tek bir şekilde gelmez. Cümleyi söyleyen kişi bu cümleyi söylerken muhatabın durumunu göz önünde bulundurması gerekir. Bu da ona öyle bir şekilde kelamın aktarılması gerekiyor ki onun durumuna tam uygun olması gerekiyor. Muhatabın haberin hükmüne yani içeriğine göre üç durumu vardır; Birinci durumda muhatabın, sözün içeriğindeki hükme karşı zihninde herhangi bir bilgi yoktur. Bu halde cümle tekit edatı olmaksızın kullanılır. Bu türden haberî cümlelere "İbtidai cümle" denir.

İkinci durumda muhatap sözün içeriğinden haberdardır. Ama hakikate ulaşmak için onu öğrenmeye iştihakı vardır. Bu durumda şüphenin yerine kesin bilginin gelmesi, o sözü onda yerleştirmek için cümleyi pekiştirerek söylemek daha uygun olur. Bu türden haberî cümleyle "talebi" denir.

Üçüncü durumda ise muhatap haber verilen haberî inkâr etmektedir. Bu durumda inkârın kuvvet ve zayıflık derecesine göre cümleyi iki tekit veya daha fazla tekitle pekiştirmek gerekir. Bu türden haberî cümleyle "İnkari" denir.

Birinci konuda Kehf ve İsrâ sûrelerindeki haberî cümlelerinin amaçlarından bahsetmiştik. Bu konuda ise haberin kendisiyle konuşulan muhatapların durumlarına göre haberî cümlenin nasıl söyleneceği konusundan bahsedeceğiz. Meâni ilmi bizlere kelamın nasıl durumun gereğine uygun kullanılacağını anlatır. Bundan dolayı belâgatçiler, muhatabın durumuna uygun olarak kullanılan haber cümlesinin siğalarını üç'e sınırlandırdılar (ibtidai, talebi, inkari).¹¹⁵

İbtidai cümlenin bütün tekitlerden soyutlanmış olan cümle olduğunu yukarıda ifade etmiştik. Zira bu sözü söylemeyi gerektiren durum bunun tekitli olmasını gerektirmez.

¹¹² Haşr sûresi, 59:20.

¹¹³ Bakara sûresi, 2:282.

¹¹⁴ Kasım, Riyad Muhammed Cabir, *Zavahirü'l-Belağâ fi Sûreti'l-Mülk*, s.180.

¹¹⁵ Alabalık, *a.g.e.*, s. 51.

Muhatabın zihni hükümden ve haberin içeriğinin olup olmadığı hususunda boş olduğu için te'kide ihtiyaç duymamaktadır. Gökyüzünü görmeyecek bir yerde oturup gökyüzünün açık veya kapalı olduğu konusunda bilgisi olmayan birine "السماء صافية" "Gökyüzü açıktır" sözünde olduğu gibi. Zira muhatap hükümden ve cümlenin içeriğinden zihni boştur. Allah'ın şu sözünde olduğu gibi: "الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا" "Mal ve çocuklar dünya hayatının ziynetleridir."¹¹⁶ Bu ibtidai türden bir cümledir.

Haberî tekit edatları haberî cümlenin iki türünde gelir. (Talebi ve İnkari) bunun bazı sebepleri vardır:

Güzel bir şeyin hasıl olmasını beklerken, bu hiçbir durumda gerçekleşmez veya tersine gerçekleşir ve bunun sonucunda şüphe oluşur. Bundan dolayı te'kid olmadan gönlümüz buna tatmin olmamaktadır.

Meydana gelmiş şeyin iki sebebi olduğu için bunlardan birinin sebep olup diğerinin olmadığını düşünür.

Mesele zihnin idrak etmekte zorlandığı bir şey olduğu için delile veya örnek ve yaklaşımlara muhtaçtır.

Tekit genel olarak itikat ve duygular kabilinden olan şeylere uygun olup idrak ve nakil kabilinden olan şeylere uygun değildir.¹¹⁷ Fadıl es-Samerrai¹¹⁸ şöyle demektedir: "Bilinmektedir ki tekit lafızları ihtiyaca göredir. Kur'an'daki tekitlerin tamamı bir bütün olup genel bir bakış ile değerlendirilmelidir. Her yerde bu bütünlüğe riâyet edilmiştir. Bir araştırmacı şöyle düşünmektedir: "Muhatapların ve okuyucuların gönlünü etki etme vesilelerinden biri de kelami üsluplarda tekit kullanmaktır. Kur'an- Kerim bu üslubu manaları yerleştirmek, hükümleri kararlaştırmak ve arayıp gözettiği ilkeleri sabit kılmak için kullanmıştır. Bunun ötesine giderek araştırmacı Kur'an'ı Kerim'in tekit kullanmayı daha geniş tuttuğunu görmektedir. O, manalarını farklı yöntemlerle tekit etmektedir. Bu da haliyle tekit kavramı ve içeriği konusunu daha geniş ele almamızı sağlamaktadır. Dolayısıyla her üslupta mananın güçlendiğini ve maksadın tespit edildiğini mülahaza edebiliriz.

Aynı şekilde araştırmacı Kur'an-ı Kerim'in neredeyse her meselede te'kidi üslubunu kullandığını düşünmektedir. O, Allah'ın sıfatlarını tekit etmekte, müjde verirken, tehdit ederken, ibadetlere davet ederken, muamelatı kanunlaştırırken tekit yapmaktadır. Haber şüphe

¹¹⁶ Kehf sûresi, 18 :46

¹¹⁷ Dumat, Cebr, *el-Havatirü'l-Hisan fi'l-Meani ve'l-Beyan*, s. 185-186.

¹¹⁸ Samerrai, Fadıl Salih, *et-Ta'birü'l-Kurânî*, Dâru İbn Kesir, s.115.

veya inkâr konusu olduğunda bunların hepsini tekit etmektedir. Haber şüphede ne kadar ileri giderse şüpheyi kökünden söküp atmak için bir o kadar tekit türü artmaktadır. Bu şekillerin hepsinde ya muhatabın durumu gözetilerek tekit yapılmış veya hitabın içeriğine göre tekit yapılmıştır.¹¹⁹

Kur'ân-ı Kerim işaret ettiğimiz ikincil manaları, yani muhatabın haberin içeriğinden haberdar olmasına rağmen işin hakikatine ulaşmak için ziyade bilgi beklentisi içerisinde olması durumunu canlandırmak için tekid üslubunu çokça kullanmıştır. Bunun en açık ve meşhur örneklerinden biri Allah Teâlâ'nın şu sözüdür:

"إِذْ أَرْسَلْنَا إِلَيْهِمُ اثْنَيْنِ فَكَذَّبُوهُمَا فَعَزَّزْنَا بِتَالِثٍ فَقَالُوا إِنَّا إِلَيْكُمْ مُرْسَلُونَ قَالُوا مَا أَنْتُمْ إِلَّا بَشَرٌ مِثْلُنَا وَمَا أَنْزَلَ الرَّحْمَنُ مِن شَيْءٍ إِنْ أَنْتُمْ إِلَّا تَكْذِبُونَ قَالُوا رَبُّنَا يَعْلَمُ إِنَّا إِلَيْكُمْ لَمُرْسَلُونَ"

"O sıra ki onlara o ikiyi göndermiştik, bunları tekzip ettiler, biz de bir üçüncü ile izzet (ve kuvvet) verdik de varıp dediler: Haberiniz olsun biz sizlere gönderilmiş Resulleriz. Siz bizim gibi insandan başka bir şey değilsiniz, hem Rahman hiçbir şey indirmede; siz sırf yalan söylüyorsunuz dediler. Peygamberler dediler ki: Rabbimiz biliyor ki biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz."¹²⁰ İlk olarak " "biz sizlere gönderilmiş Resulleriz" demişlerdir. Sonra inkârları arttığıında " "Biz gerçekten size gönderilmiş elçileriz" demişlerdir.

İsrâ sûresinde bu üç ifade seviyesi de yer almıştır. Sûre kabul edilmiş tarihsel gerçeklerden veya yaratıcı, bu âlemi idare eden Allah'ın işlerinin gereği olan kesin ilahi sünnetlerden veya kabul etmesi için sadece insanın dikkatinin ona çekilmesi ve yönlendirilmesi dışında başka bir şeye ihtiyacı olmayan gerçekleşmiş şeylerden bahsettiğinden dolayı tekitten soyutlanmış haberî ve İnşai cümleler kullanmaktadır. Örneğin:

" " وَأَتَيْنَا مُوسَى الْكِتَابَ وَجَعَلْنَاهُ هُدًى لِّبَنِي إِسْرَائِيلَ أَلَّا تَتَّخِذُوا مِن دُونِي وَكِيلاً "

"Ve biz, Mûsâ'ya kitap verdik ve o kitabı, benden başka hiçbir koruyucu tanımayın emriyle İsrâîl oğulları için doğru yola bir rehber ettik."¹²¹ Zira bu Yahudi, Hristiyan ve Müslümanlar tarafından kabul edilen tarihi bir gerçektir ve bunlardan kimse Hz. Musa'nın peygamber olduğu ve ona indirilen kitap (Tevrat) konusunda şüphe etmemektedirler. Bundan dolayı bu haber tekitten soyutlanmış bir şekilde iptidai cümle olarak gelmiştir.¹²²

¹¹⁹ Hena Mahmud Şihab, *Mevâzînu'l-Belâga*, s. 51.

¹²⁰ Yâsin sûresi, 36:14-16.

¹²¹ İsrâ sûresi, 17:2.

¹²² Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e*, s. 50.

Allah Teâlâ'nın şu sözü de böyledir:

" وَجَعَلْنَا اللَّيْلَ وَالنَّهَارَ آيَاتَيْنِ فَمَحْوُنَا آيَةَ اللَّيْلِ وَجَعَلْنَا آيَةَ النَّهَارِ مُبْصِرَةً لِّئْتَبَعُوا فَضْلًا مِّن رَّبِّكُمْ وَلِتَعْلَمُوا عَدَدَ السِّنِينَ وَالْحِسَابَ وَكُلَّ شَيْءٍ فَصَّلَنَاهُ تَفْصِيلًا "

"Biz, geceyi ve gündüzü birer âyet (delil) olarak yarattık. Nitekim Rabbinizin nimetlerini araştırmanız, ayrıca, yılların sayısını ve hesabı bilmeniz için gecenin karanlığını silip (yerine, eşyayı) aydınlatan gündüzün aydınlığını getirdik. İşte biz, her şeyi açık açık anlattık."¹²³ Bu büyük hakikatlerden gafil olan insanın kulağına bir uyarı niteliğindedir. Bu hakikatlerin insanın zihninde ve aklında hazır bulunması gerekmektedir. Ey insan! Hizmetine sunulmuş Allah'ın sana verdiği bu nimetlerini unutma ve bundan gafil kalma. Bundan dolayıdır ki insan buna yöneldiğinde açık olduğu için te'kitlerden soyutlanmış bir şekilde gelmiştir. Ancak âyetin ikinci kısmı birinci kısımın açıklık seviyesinde olmadığı zaman tekit ile takviyeye ihtiyaç duymuştur. Allah Teâlâ: " قَدْ فَصَّلْنَا الْآيَاتِ " "Biz herşeyi ayrıntısıyla açıkladık"¹²⁴ demiştir. Zira insan bir şeyleri böyle ciddiye, mükemmellik ve ayrıntı üzerine düşünme hususunda bu inceliğin farkına varamaz. Bundan dolayı insan bu ciddiyeti gördüğünde dehşete kapılıp bazı yerlerde şöyle diyecek: " مَا لِي هَذَا الْكِتَابِ لَا يُغَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا " "Bu defter nasıl olmuş da küçük büyük bir şey bırakmadan hepsini saymış!"¹²⁵ Bu cümle insanın cahili olmadığı, inkâr edemeyeceği ve Allah (Azze ve Celle) için ispatında tereddüt edemeyeceği gerçeklerdir. Hatta insan bunun gereğine göre amel etmektedir. Ancak yeni olan şey bununla karşı karşıya gelmesidir.

Allah Teâlâ'nın şu sözüne gelecek olursak:

" وَإِذَا أَرَدْنَا أَن نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُتْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا "

"Biz bir ülkeyi yok etmek istediğimiz zaman, şımarık varlıklarına emrederiz, onlar itaat etmeyip orada kötülük işlerler. Böylece, o ülke helaka müstahak olur, biz de onu yerle bir ederiz."¹²⁶

Bu âyet, her zaman ve mekânda geçerli olan toplumsal bir ilahi sünnetten ibarettir. Allah Teâlâ ahlak ve yozlaşmayla ilgili halklar ve toplumlar arasındaki ilişkileri düzenleyen bu sünneti kararlaştırmaktadır. O da şudur; fasık ve doğru yoldan sapmış olanlar yönetimi ele geçirdiklerinde çöküş ve düşüş başlamış olur. Bu hakikati insan bilmeyebilir, muhatap bundan

¹²³ İsrâ sûresi, 17:12.

¹²⁴ En'am sûresi, 6 126.

¹²⁵ Kehf sûresi, 18:46.

¹²⁶ İsrâ sûresi, 17:16.

gafil olabilir. Muhatap bu haberî aldığıında zihni bunun ayrıntılı içeriğinden boştur. İcmali olarak bundan haberdar olsa bile belirtilen hakikatteki gibi bundan haberdar değildir. İlahi sünneti beyân etmek için bu haber sevk edilirken muhatap olan insanın bunu kabul edip etmemesi veya şüphede olması göz önünde bulundurulmamıştır. Bu durum bu haberin sevk edilmesinde mühim değildir, buna bakılmamaktadır. Şu âyet bu kabildendir:

"رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِكُمْ ۖ إِن يَشَأْ يَرْحَمْكُمْ أَوْ إِن يَشَأْ يُعَذِّبْكُمْ"

"Rabbiniz sizi daha iyi bilir, dilerse size merhamet eder, dilerse sizi azaplandırır." Burada muhatap haberî alır ve hiçbir şüphe ve inkâr göstermeden kabul eder.¹²⁷

Aynı şekilde Allah Teâlâ'nın şu sözü de böyledir:

"وَإِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فِي الْبَحْرِ ضَلَّ مَنْ تَدْعُونَ إِلَّا إِلَيْنَا ۖ فَلَمَّا نَجَّأكُمْ إِلَى الْبَرِّ أَعْرَضْتُمْ ۗ وَكَانَ الْإِنْسَانُ كَفُورًا"

"Denizde başınıza bir sıkıntı geldiğinde, Ondan başka dua ettikleriniz kaybolur gider. Sizi sağ salim karaya çıkardığımızda ise yüz çevirirsiniz. İnsan öylesine nankördür.¹²⁸" Bu şartlı ve haberî olan cümle tekitlerden soyutlanmış bir şekilde söylenmiştir. Zira bu hakikat her insanın böyle durumlarda hissedeceği ve inkâr edemeyeceği bir hakikattir. Ancak insan bundan gafil olduğu ve unuttuğu için haber bu gerçeği ona hatırlamak için gelmiştir.

III. İNŞA CÜMLESİNİN KISIMLARI

A. TALEBİ İNŞÂ

Birinci bölümde haberî cümleyi ele aldık, kısımlarını ve amaçlarını ayrıntısıyla zikrettik. Bu bölümde ise inşaallah Kehf ve İsrâ sûrelerindeki inşai cümlelerden bahsedeceğiz. Tabi burada inşadan kasıt emir, nehiy, istifhâm ve nida gibi istendiği esnada mevcut olmayan talebi inşalardır.

Birinci bölümde inşanın sözlük anlamından bahsederek şöyle demiştik: İnşa sözlükte icad etmek bir şey ortaya koymak ve ihdas etmek anlamlarındadır. Belâgatta haberî cümlenin mukabilinde yer alır. İnşa varlık itibarıyla lafızla beraber meydana gelen bir manayı meydana getirmektir. Ve demiştik ki haberî cümle doğruluk ve yanlışlık ihtimali olandır. Kendi zatından böyle bir ihtimal vardır diyerek Kur'ân ve hadislerdeki haberler gibi karine ve delillerin doğruluğuna delalet ettiği haberleri çıkarmak için böyle dedik.¹²⁹

¹²⁷ A.y.

¹²⁸ İsrâ sûresi, 17: 67.

¹²⁹ Diraz, Sabbah Ubeyd, *el-Esalibü'l-İnşaiyye ve Esrariha'l-Belagiyye fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Matbaatü'l-Emane, s.8.

Daha önce de ifade ettiğimiz gibi kelimeler ya haberîdir veya inşaîdir, bundan öteye gidemez. Bu tasnif ve sınırlamanın dayanağı her iki tür cümledeki tam isnada ait mefhumun farklı oluşudur. Zira bu isnadın ya gerçekte kendisine uyan veya uymayan bir karşılığı vardır veya böyle bir şey yoktur. Birincisi haberî, ikincisi ise inşaî cümledir. Ve şu farkın olduğu sonucuna ulaştık; haberî cümledeki isnadın konusu gerçekleşmiş bir hakikat ve son bulmuş bir şey olması açısından değerlendirilir. İnşaî cümlede ise isnadın konusu gerçekleştirilmesi istenen bir isnat olması ele alınır. Elbette ki insanın sahip olduğu duygu ve infialleri harekete geçirmede ve canlandırmada sahip olduğu etkiyle dikkat çeken bir icat olması gibi özellikler gizli değildir.¹³⁰

Her iki sûrede de inşa üslubu talebi ve talebi olmayan şeklinde ikiye ayrılır. Talebi olan, yani talep edilen esnada hasıl olmamış bir şeyin yapılmasını kesin olarak istemektir. Çünkü hasıl olmuş bir şeyi tahsil etmek imkansızdır. O da beş kısımdır, emir, nehiy, istifham, temenni, nida. Bu kısımlar meâni ilminin gayeleridir. Çünkü onlarda söz sanatı mevcuttur. Hakiki manalarından çıkıp, cümlenin bağlamından anlaşılan mecazi anlamlarda kullanılırlar. Bu üslubun üç türü İsrâ sûresinde gelmiştir; emir, nehiy ve istifham. Kehf sûresinde ise emir, nehiy, temenni ve nida gelmiştir.¹³¹

İsrâ ve Kehf sûrelerinde emrin şekilleri diğer üslüplara göre daha çokça yaygındır. Emir siğası İsrâ sûresinde 48 kere emir fiili siğasıyla gelmiş, sadece bir kere mastar emir manasında kullanılmıştır. O da şu âyettir: "وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا" "Anne ve babana iyilikte bulun"¹³². Kehf sûresinde ise değişik siğalarla 19 kere gelmiştir. Nehiy olarak 8 kere, istifham olarak 13 kere, nida olarak 4 kere, temenni olarak 3 kere, terecci (ummak) olarak 42 kere gelmiştir. Mesela şu âyette talep manası taşıyan inşa cümleleri vardır:

"وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ ۗ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا ۗ وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا"

"Sabah akşam Rablerine, O'nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme."¹³³

Bu âyeti kerimede, örneğin sabret kelimesi emir bildirir, "وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ" "Gözlerini onlardan ayırma." ifadesi nehiy manasındadır. Çünkü nehiy kesin bir şekilde o işi terk etmeyi

¹³⁰ Matlûb, Ahmed, *el-Belâğ ve't-Tatbîk*, Vizaretü't-Ta'limi'l-Âlî ve'l-Bahsi'l-İlmî, s. 221.

¹³¹ İbnü's-Şeceri, Ebü's-Saadat Hibetullah b. Ali b. Muhammed, *el-İdâh*, Mektebetü'l-Hancı, II, s.277.

¹³² İsrâ sûresi, 17:23.

¹³³ Kehf sûresi, 18:28

talep eder. Nehyin siğası ise –ileride geleceği gibi- muzari fille beraber nahiye olan "لا" edatı'nın gelmesidir.

Kur'ân-ı kerim inşa üslubunu çokça kullanır ve haberî cümlenin onun yerine geçemeyeceği birçok yerde inşa üslubunu kullanır. Böylece karşdakine uygun etkilemelerde bulunur. Zira İnşa üslubu muhataba haberden daha yakındır. Çünkü haber genellikle gaip veya tekellüm zamirlerini kullanırken, inşa hitap zamirlerini kullanır.¹³⁴

İsrâ ve Kehf sûrelerinde, inşa ve haberdeki çeşitlilik güzel ayrıcalıklara sebebiyet vermiştir. Her iki sûredeki inşaî cümlelerinin oranı nisbeten daha azdır. Öyle ki haberi cümleler inşaî cümlelerin yaklaşık iki katını oluşturmaktadır.

Her iki sûrede emir ve emirden sonra en çok kullanılan nehiy üslupları etkileyici ve çeşitli bir hitap türünü oluşturmaktadır. Şunu mülâhaza edebiliriz ki İsrâ sûresindeki hitap 22. Âyetten başlayıp ("وَبِأُولَ الَّذِينَ إِحْسَانًا" "Anne ve babana iyilikte bulun"¹³⁵) 37. Âyete kadar ("وَلَا") yeni bir biçim almıştır. Nitekim sırayla emir ve nehiyeler peş peşe bir silsile şeklinde başlamış böylece bu hitaba muhatabı cezbedecek şekilde bir renk katmıştır. Ayrıca âyetin nassına da bir tür içsel bir ahenk katmıştır. Rabbimizin şu sözü gibi: "وَأَتِ دَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا" "yakın akrabaya miskine, yolcuya hakkını ver İsrâftan kaçın"¹³⁷ Bazen birkaç üslup bir âyette ziyade bir mana katmak için uygun bir ortam oluşturmak babından toplanabilir. Şu âyet olduğu gibi:

"كَذَلِكَ بَعَثْنَا لَهُمْ لَيَسَّاءُلُوا بِيَنَّهُمْ ۖ قَالَ قَائِلٌ مِّنْهُمْ كَمْ لَبِئْتُمْ ۖ قَالُوا لَبِئْنَا يَوْمًا أَوْ بَعْضَ يَوْمٍ ۖ قَالُوا رَبُّكُمْ أَعْلَمُ بِمَا لَبِئْتُمْ فَابْعَثُوا أَحَدَكُمْ بِوَرِقِكُمْ هَذِهِ إِلَى الْمَدِينَةِ فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا فَلْيَأْتِكُمْ بِرِزْقٍ مِّنْهُ وَلْيَتَلَطَّفْ وَلَا يُشْعِرَنَّ بِكُمْ أَحَدًا ۗ"

Böylece biz, birbirlerine sorsunlar diye onları uyandırdık. İçlerinden biri: "Ne kadar kaldınız?" dedi. (Bir kısmı) "Birgün, ya da bir günden az" dediler. (Diğerleri de) şöyle dediler: "Ne kadar kaldığınızı Rabbiniz daha iyi bilir. Şimdi siz birinizi şu gümüş para ile kente gönderin de baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz ve lezzetli ise ondan size bir rızık getirsin. Ayrıca, çok nazik davransın (dikkat çekmesin) ve sizi hiçbir kimseye sakın sezdirmesin."¹³⁸ "كَمْ لَبِئْتُمْ" 'ne kadar kaldınız' istifhâm yoluyla olan talebi inşa kelimidir, çünkü önceden bilinmeyen bir şeyin sayısını talep etmektedir. İkincisi "فَابْعَثُوا" 'gönderin' emir yoluyla olan bir taleptir. Aynı şekilde "فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَىٰ طَعَامًا" 'baksın

¹³⁴ Fadıl Diyaf Sultan, *Dirasetu'l Belagiyye*, s.63.

¹³⁵ İsrâ sûresi, 17:23.

¹³⁶ İsrâ Sûresi, 17: 37.

¹³⁷ İsrâ Sûresi, 17: 110.

¹³⁸ Kehf Sûresi, 18:22.

hangisinin yiyeceği daha temizse' burda da hakiki manasından çıkıp iltimas (bir insanın kendi dengi olan birisinden bir şey istemesi) yani rica anlamına gelmiştir. Üçüncüsü " وَلْيَتَلَطَّفْ " 'nazik davran' emir üslubuyla inşa kelimesidir. Dördüncüsü " وَلَا يُشْعِرَنَّ " 'sezdirmesin' nehiy yoluyla bir taleptir.¹³⁹

Talebî inşa emir, nehiy, istifham, temenni ve nida olmak üzere beş kısımdır:

1. Emir

Muhataba emredilen işin kesin bir şekilde yapılmasını istemektir. Dört sigası (şekli) vardır. (Emir fiili, emir lamıyla meczum olan muzari fiil, emir manasındaki ism-i fiil, emir fiilinin yerine geçen mastar).

Emrin asıl anlamı vucubiyettir. Bunun keyfiyeti ile ilgili usul âlimleri ihtilaf etmişlerdir. Sözlerinin hülasası; emrin vucubiyet bildirmesi ya konuluğu itibariyledir. Yani emir vucubiyet anlamında kurulmuştur. Delili ise; şunu hemen söyleyebiliriz ki emir sigasıyla zorunlu hale gelir, emredilen kişinin emredilen şeyi yerine getirmeyip ben anlamadım, ben müstehap olduğumu zannediyordum şeklindeki özürler öne sürmesi kabul edilmez. Ve emredileni yapmadığı için sorumlu olur. Bununla birlikte emrin vucubiyet bildirmesi lafızdan örfi olarak ilk akla gelmektedir diyemeyiz. Bazen emir sigası karine ve işaretlerin olmasıyla vucubiyetin dışında başka anlamlara da gelebilir.¹⁴⁰

Bazı emir sigaları hakiki olup kesinlik ve vucubiyet gerektirir. Bazıları da karineden ve akıştan anlaşıldığı kadarıyla başka mecazi manalarda kullanılabilir. Gerçek manada olanlara örnek: " وَأَتِ دَا الْقُرْبَىٰ حَقَّهُ وَالْمِسْكِينَ وَابْنَ السَّبِيلِ وَلَا تُبَذِّرْ تَبْذِيرًا " "Akrobaya, yoksula ve yolda kalmış yolcuya haklarını ver, fakat saçıp savurma"¹⁴¹, " وَأَخْفِضْ لَهُمَا جَنَاحَ الذَّلَّةِ مِنَ الرَّحْمَةِ " "anne babana rahmet kanatlarını ger"¹⁴².

Başka bir âyeti kerimede: " وَأَوْفُوا الْكَيْلَ إِذَا كِلْتُمْ وَزِنُوا بِالْقِسْطَاسِ الْمُسْتَقِيمِ " "Ölçtüğünüzde ölçmeyi tam yapın, doğru terazi ile tartın."¹⁴³, " وَأَوْفُوا بِالْعَهْدِ " "Ahdinizi yerine getirin." âyeti¹⁴⁴, " أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ عَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا " "Güneşin zevalinden (öğle vaktinde Batı'ya kaymasından) gecenin karanlığına kadar (belli vakitlerde) namazı kıl. Bir de

¹³⁹ Yudî Ashar *a.g.e* s.63.

¹⁴⁰ Pezdevi, Ebü'l-usr Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin, *Usûlü'l-Pezdevî (Kenzü'l-vusûl ilâ ma'rifeti'l-usûl)*, thk. Said Bekdaş, Dârü'l-Beşairi'l-İslâmiyye, Beyrut, s. 122-125.

¹⁴¹ İsrâ Sûresi, 17:26.

¹⁴² İsrâ Sûresi, 17:24.

¹⁴³ İsrâ Sûresi, 17:35.

¹⁴⁴ İsrâ Sûresi, 17:34.

" وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَكَ عَسَى أَنْ " ¹⁴⁵ âyeti, sabah namazını kıl. Çünkü sabah namazı şahitlidir. "Gecenin bir kısmında da uyanarak sana mahsus fazla bir ibadet olmak üzere teheccüd namazı kıl ki, Rabbin seni Makam-ı Mahmûd'a ulaştırsın." ¹⁴⁶ âyeti gibi.

Yakın akrabalara haklarını vermek, ebeveyne itaat etmek, ahdi yerine getirmek, ölçü, namazı ikame etmek, ve Peygambere nisbeten gece namazı bunların hepsi Allah'ın sevdiği şeylerdir ve insandan kesin olarak istenir, tam bir fayda barındırdığından, ama onu terk ettiğinde ise insana ve topluma tam bir zarar taşır. ¹⁴⁷ Başka bir âyette: " وَكَذَلِكَ أَعْتَرْنَا عَلَيْهِمْ لِيَعْلَمُوا " ¹⁴⁸ " أَنْ وَعَدَ اللَّهُ حَقًّا وَأَنَّ السَّاعَةَ لَا رَيْبَ فِيهَا إِذْ يَتَنَزَّ عُرُونُ بَيْنَهُمْ آمْرَهُمْ فَقَالُوا ابْنُوا عَلَيْهِم بُنْيَانًا رَبُّهُمْ أَعْلَمُ بِهِمْ قَالَ الَّذِينَ غَلَبُوا " ¹⁴⁹ " عَلَى أَمْرِهِمْ لَنَتَّخِذَنَّ عَلَيْهِم مَّسْجِدًا " "Böylece biz (insanları) onların hâlerinden haberdar ettik ki, Allah'ın va'dinin hak olduğunu ve kıyametin gerçekleşmesinde de hiçbir şüphe olmadığını bilsinler. Hani onlar (olayın mu'cizevî tarafını ve asıl hikmetini bırakmışlar da) aralarında onların durumunu tartışıyorlardı. (Bazıları), "Onların üstüne bir bina yapın, rableri onların hâlini daha iyi bilir" dediler. Duruma hâkim olanlar ise, üzerlerine mutlaka bir mescit yapacağız" dediler. ¹⁴⁸ Başka bir âyette: " سَيَقُولُونَ ثَلَاثَةٌ رَّابِعُهُمْ كَلْبُهُمْ وَيَقُولُونَ خَمْسَةٌ سَادِسُهُمْ كَلْبُهُمْ رَجْمًا بِالْغَيْبِ وَيَقُولُونَ سَبْعَةٌ وَثَامِنُهُمْ كَلْبُهُمْ قُلْ رَبِّي أَعْلَمُ بِعَدَّتِهِمْ مَّا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا قَلِيلٌ فَلَا تُمَارِ فِيهِمْ إِلَّا مِرَاءً ظَاهِرًا وَلَا تَسْنَفِتْ فِيهِمْ مِّنْهُمُ أَحَدًا " " (Ey Muhammed!) Bazıları bilmedikleri şey hakkında atıp tutarak: "Onlar üç kişidirler, dördüncüleri köpekleridir" diyecekler. Yine, "Beş kişidirler, altıncıları köpekleridir" diyecekler. Şöyle de diyecekler: "Yedi kişidirler, sekizincileri köpekleridir." De ki: "Onların sayısını Rabbinim daha iyi bilir. Zaten onları pek az kimse bilir. O hâlde, Ashâb-ı Kehf hakkında, delillerin açık olması haricinde bir münakaşaya girişme ve onlar hakkında (ileri geri konuşan) kimselerin hiçbirinden malumat isteme" ¹⁴⁹ " قُلْ " kelimesi hakiki manadaki emirdir, çünkü kesin olarak istemiş ve kendisini daha üstün olduğu ifade etmiş.

Bazen de irşat manasına gelebilir. Rabimiz şöyle buyurur: " إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا " ¹⁵⁰ " أَمْرًا " "Ancak, "Allah dilerse yapacağım" de. Unuttuğun zaman rabbini an ve "Umarım Rabbinim beni, bundan daha doğru olana ulaştır" de. Bu âyet emir yoluyla yapılan talep inşasıdır.

Emrin mecazi anlamlarından biri ricadır. Küçüğün büyüğe emretmesidir; senin öğretmenine şöyle demen gibi: " اشرح هذا الدرس " "Bana bu dersi açıkla"

¹⁴⁵ İsrâ Sûresi, 17:78.

¹⁴⁶ İsrâ Sûresi, 17:79.

¹⁴⁷ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e*, s.64

¹⁴⁸ Kehf Sûresi, 18: 21.

¹⁴⁹ Kehf Sûresi, 18: 22.

¹⁵⁰ Kehf Sûresi, 18: 24.

Bir diğeri irşat ve nasihattir. Emir nasihat anlamında kullanıldığındadır. Babanın oğluna olan sözü gibi: ‘Derslerini çalış oğlum’ Aynı şekilde şu âyet: " قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا لَهُ غَيْبٌ " "De ki: “Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir. Göklerin ve yerin gaybını bilmek O’na aittir. O, ne güzel görür; O, ne güzel işitir! Onların, O’ndan başka hiçbir dostu da yoktur. O, hükmüne hiçbir kimseyi ortak etmez.”¹⁵¹ " قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ " "De ki: Allah daha iyi bilir’ ifadesi hakiki manada ki talebi inşâdır. Ama " قُلِ اللَّهُ أَعْلَمُ بِمَا لَبِثُوا " ‘Kaldıkları süreyi Allah daha iyi bilir’ gerçek manasının dışında yani irşat anlamında kullanılmış çünkü mağarada ne kadar kaldıklarını Allah daha iyi bilir. " أَبْصِرْ بِهِ " "O ne güzel görür”, " وَأَسْمِعْ " "O ne güzel işitir” ifadeleri de talep emir oldukları için talebi inşâdır.

Bir âyette: " وَقُلْ رَبِّ ارْحَمْهُمَا كَمَا رَبَّيَانِي صَغِيرًا " "Rabbim! Tıpkı beni küçükken koruyup yetiştirdikleri gibi sen de onlara acı.”¹⁵²

Bu âyette emir sigası olan “onlara acı” ifadesinin ilzam olan anlamı başka bir manaya dönüşmüş, sebebiyse küçüğün büyükten istemesidir. O zaman dua ve Allahtan rahmet isteme anlamına dönüşmüştür.

Allahın şu sözü: " وَقُلِ الْحَقُّ مِنْ رَبِّكُمْ فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ " "De ki: “Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin.” Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eridiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir.¹⁵³ " وَقُلِ " "Hak, Rabbinizdendir’ bu cümleye talebi inşâ kelimeleri denilir çünkü zorunlu bir şekilde isteme var ve manası da gerçek. " فَمَنْ شَاءَ فَلْيُؤْمِنْ وَمَنْ شَاءَ فَلْيُكْفُرْ " "dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin’ ondan sonra gelen tehdit ve tahyir manalarıyla gerçek manasından çıkmıştır.

Başka bir âyette şöyle buyrulur: " وَاضْرِبْ لَهُمْ مَثَلًا رَجُلَيْنِ جَعَلْنَا لِأَحَدِهِمَا جَنَّتَيْنِ مِنْ أَعْنَابٍ " "Onlara şu iki adamı örnek ver: Onlardan birine iki üzümbağı vermiş, bağların çevresini hurmalarla donatmış, ikisinin arasına da bir ekinlik koymuştuk.”¹⁵⁴

¹⁵¹ Yudî Ashar *a.g.e.*, s. 50.

¹⁵² Kehf Sûresi, 18: 24.

¹⁵³ Kehf Sûresi, 18:29.

¹⁵⁴ Kehf Sûresi, 18:32.

" وَأَضْرِبْ لَهُمْ " "Onlara örnek ver" âyeti emirdir hem de inşa talep anlamında emirdir ayrıca kesin bir şekilde yapılmasını istemektedir ve gerçek manası üzerinedir.¹⁵⁵

Emir siğalarını içine aldığı ikincil manalar çoktur öyle ki belli bir sınır koyamıyoruz ve bu kadarını zikretmekle yetiniyoruz.

Rabbimiz şeytanı muhatap olarak der ki:

"وَأَسْتَفْزِرُ مَنْ اسْتَطَعْتَ مِنْهُمْ بِصَوْتِكَ وَأَجْلِبُ عَلَيْهِم بِخَيْلِكَ وَرَجِلِكَ وَشَارِكُهُمْ فِي الْأَمْوَالِ وَالْأَوْلَادِ وَعَدَّهُمْ وَمَا يِعْدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا"

Allah, şöyle dedi: "çekil, git." Onlardan kim sana uyarırsa, kuşkusuz cehennem tam bir karşılık olarak hepinizin cezası olacaktır." "(Haydi) onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağırınla kaydır. Atlıların ve yayalarının onları üzerine yürü. Onların mallarına ve evlatlarına ortak ol. Onlara vaadlerde bulun." Hâlbuki şeytan onlara aldatmadan başka bir şey va'detmez.¹⁵⁶ Râzî tefsirinde der ki: "Onlardan gücünün yettiğinin ayağını çağırınla kaydır" âyetin manası tehdittir, ama bu fiilerin akışına baktığımızda daha başka manalarda çıkarabiliyoruz: tehdit etmek suretiyle kovulmuş şeytana mühlet verme ve korkutma. Bir de baktığımızda beş tane emrin ardarda sıralandığını göreceğiz: (git –kaydır -üzerine yürü- ortak ol- vaatte bulun.) Bir de diyebiliriz ki son dört emir ekstra olarak gelmiş. Çünkü "çekil git sana tabi olanlarla" âyeti zaten iblise gereken mühleti veriyor, insanlara vesvese vermesi, yoldan çıkarması ama Allah'ın tafsilatlı anlatması şeytanın hilelerine karşı tedbirli olmak içindir. Allah şeytanın foyasını ortaya çıkarıyor ki insanlar şeytanın nasıl yaklaştığını ve kandırdığını bilsinler.

Yine, şu âyetten sonra: " وَقَالُوا إِذَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَلَيْسَ لِمَنْبُعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا " "dediler ki biz ufalmış kemikken yeniden mi diriltileceğiz?" başka bir âyette: " فُلْ كُونُوا حِجَارَةً أَوْ حَدِيدًا " "ister taş ister demir olun"¹⁵⁷ diye Allah'ın cevap vermesi emir siğasının ihanet manasına gelmesinin örneğidir. Nitekim bazı alimler der ki: burda ki emirler onları bu sözlerinden dolayı küçümsüyor çünkü taş veya demir olsaydınız dahi Allah cc yinede sizi toplamaya diriltmeye kadirse o zaman sizin etten kemikten olan cesetlerinizi diriltmek daha kolaydır. Dolayısıyla bu âyet onların delilini çürüten, meydan okuyan bir âyettir.¹⁵⁸ Yine Allah cc der ki:

¹⁵⁵ Yudî Ashar *a.g.e* s.55.

¹⁵⁶ İsrâ Sûresi, 17:64.

¹⁵⁷ İsrâ Sûresi, 17:50.

¹⁵⁸ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e*, s.76.

"وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ فَفَسَقَ عَنْ أَمْرِ رَبِّهِ أَفَتَتَّخِذُونَهُ وَذُرِّيَّتَهُ أَوْلِيَاءَ مِنْ دُونِي وَهُمْ لَكُمْ عَدُوٌّ بِئْسَ لِلظَّالِمِينَ بَدَلًا"

“Hani biz meleklere, ‘Âdem için saygı ile eğilin’ demiştikde İblis’ten başka hepsi saygı ile eğilmişlerdi. İblis ise cinlerdendi de Rabbinin emri dışına çıktı. Şimdi siz, beni bırakıp da İblis’i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz? Hâlbuki onlar sizin için birer düşmandırlar. Bu, zalimler içinne kötü bir bedeldir!”¹⁵⁹ “secde edin” âyeti emirdir hem de inşa talep anlamında emirdir ayrıca kesin bir şekilde yapılmasını istemektedir ve gerçek manası üzerinedir.

Başka bir âyette şöyle buyrulur: " قَالُوا يَا الْقُرْآنُ إِنَّا يَا جُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ " "Dediler ki: “Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?”¹⁶⁰ ‘ey zülkarneyn’ ifadesi nida yoluyla çağırma manasının yârine kullanılmış inşa talep anlamındadır. Burda asla zıt olara ‘ya’ edatı muhatabı gafletten uyandırmak için uzak değil yakın anlamda kullanmıştır. Rabbimiz şöyle buyurur: İnkâr edenler benim dışımda bana kullarımı ortak koşacaklarını mı zannettiler” inşa talep cümlesi denilir çünkü önceden bilinmeyen bir şeydi. Hemzeyle talep etmiş, burda ki istifhâm asıl manasından çıkıp takrir gibi akıştan anlaşılan başka manalara gelebiliyor.¹⁶¹

2. Nehiy

Nehiy emrin karşıt anlamlısıdır: Geri durmak, vazgeçmek anlamındadır¹⁶².

Nehiy, fiilin üstünlük ve zorunluluk yoluyla yapılmamasını istemektir. Siğası لا تفعل yani muzari fiille beraber nahiye لا’nın gelmesidir. Nehiy ve emir, üstünlük anlamı taşımada ve kendisi dışındakilere emretme noktasında birleşirler. Çünkü insan kendisine emir veya nehiy edemez aksine emreden veya nehiy eden yapılmasını ister.

Her birisinin siğasının farklı olma hasebiyle birbirlerinden ayırırlar ve emir talep anlamına gelirken nehiy men etme anlamına gelir. Ayrıca emir de emredilene pratiğe sokmayı ifade ederken nehiy de yasaklanmış keraheti ifade eder. Nehiy bazen gerçek anlamının dışında çok mecazi anlamlar için kullanılıp bağlam ve karine yoluyla bilinir.¹⁶³

¹⁵⁹ Kehf Sûresi, 18:50.

¹⁶⁰ Kehf Sûresi, 18:94.

¹⁶¹ A.g.e, s. 62.

¹⁶² İbn Manzur, a.g.e, nhy maddesi. XV. s.343

¹⁶³ Matlub, Ahmed, *Mu'cemü'l-Mustalahati'l-Belagiyye ve Tatavvuruha*, Matbuatü'l-Mecmai'l-İlmiyyi'l-İraki, s.667.

Örneğin: dua, rica, irşad, nasihat, temenni, tehdid, kınama, ayıplama, teselli, katlanma, küçümseme, neticeyi bildirme vb. anlamlara gelip akış ve karine yoluyla istinbat edilebilir¹⁶⁴.

Her iki sûre çokça nehiy içermektedir. Hedefiyse insanın değerini rezil ve eksik şeyleri terk etmesiyle yükseltip sonra güzel ahlakla donatmaktır. Allah cc onları kötü ve kerih olarak vasfedip uzaklaştırılmasını vacip kılmıştır. Allah cc şöyle buyurur: "كُلُّ ذَلِكَ كَانَ سَيِّئُهُ عِنْدَ رَبِّكَ" مَكْرُوهًا

(Kötü olan bütün bu yasaklar, Rabbinizin sevmediği şeylerdir)¹⁶⁵. Bu nehiylere dikkat etmeyi hikmetin eseri olarak nitelemiştir. Allah şöyle buyurur: (işte bunlar, rabbinin sana vahyettiği hikmetlerdendir)¹⁶⁶.

İsrâ ve Kehf sûrelerinde, nehiy siğası daha çok hakiki manası olan zorunlu bir şekilde terk etme ve geri durma anlamına gelir. Allah Teâlâ'nın şu sözleri gibi: "لَا تَجْعَلْ مَعَ اللَّهِ إِلَهًا آخَرَ" " (Allah ile birlikte başka ilah edinme! Yoksa kınanmış ve yalnız başına bırakılmış olarak oturup kalırsın)¹⁶⁷. Allah yine buyurur ki: "لَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ ۗ" " (haklı bir sebep olmadıkça, Allah'ın öldürülmesini haram kıldığı canı öldürmeyin)¹⁶⁸. Allah yine buyurur ki "وَلَا تَنْهَرُ هُمَا" (anne babanı azarlama).

Diğer bir âyette: "قَالَ لَا تَأْخُذْ بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا"

Mûsâ, "Unuttuğum için bana çıkışma ve bu işimde bana güçlük çıkarma!" Dedi¹⁶⁹ "bana çıkışma" ifadesi nehiy yoluyla inşa talebidir. Karine ve akış yoluyla anlaşılan dua manasındadır. Bana güçlük çıkarma" o da nehiy yoluyla talep inşasıdır. Karine ve akış yoluyla değişik manalara gelebilir.¹⁷⁰

"(Bir de hiç bilmediğin şeyin ardına düşme)¹⁷². " وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ " (Zinaya yaklaşmayın)¹⁷¹. " وَلَا تَقْرَبُوا الزَّانِيَةَ " (Yeryüzünde kibir ve azametle yürüme)¹⁷³. Allah'a ortak koşmak, evlatları öldürmek, Allah'ın yasakladığı nefisleri öldürmek,

¹⁶⁴ Alabalık, *a.g.e.*, s.103.

¹⁶⁵ İsrâ Sûresi, 17:38.

¹⁶⁶ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e.*, s. 68

¹⁶⁷ İsrâ Sûresi, 17:22.

¹⁶⁸ İsrâ Sûresi, 17:33.

¹⁶⁹ Kehf Sûresi, 18:73.

¹⁷⁰ Yudî Ashar, *a.g.e.*, s.58.

¹⁷¹ İsrâ Sûresi, 17:32.

¹⁷² İsrâ Sûresi, 17:36.

¹⁷³ İsrâ Sûresi, 17:37.

zinaya yaklaşmak, zan ve hevanın peşinde koşmak ve kibir; tüm bu hasletler Allah cc ve selim akla sahip herkesin yanında zem edilmiştir. Bunları işlemeye tolerans ve izin verilemez. Ondan dolayı bunlardan uzaklaşılması ve temizlenilmesi için Allah'ın kesin yasağı vardır.¹⁷⁴

" وَلَا تَقُولَنَّ لِشَيْءٍ إِنِّي فَاعِلٌ ذَٰلِكَ غَدًا "

“Hiçbir şey için, Allah'ın dilemesi dışında ben yarın onu yapacağım deme”¹⁷⁵.

" وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا " (sen dünya hayatının süsünü isteyerek onlardan gözlerini ayırma. Kalbini biz anmaktan gafil kıldığımız nefsinin kötü arzusuna uymuş ve işi hep aşırılık olan kimseye uyma .)¹⁷⁶ Ve yine Allah buyurur ki " قَالَ فَإِنِ اتَّبَعْتَنِي فَلَا تَسْأَلْنِي عَن شَيْءٍ حَتَّىٰ أُحَدِّثَ لَكَ مِنْهُ ذِكْرًا "

“O halde bana tabi olacaksın ben sana sırrını anlatmadıkça hiçbir şey hakkında bana soru sorma”¹⁷⁷. İşte bu nehiy siğası asıl manası olan, zorunlu olarak terk etme manasına delalet eder. Bazen gerçek manasından çıkar. Örneğin;

İşte bu âyetlerde nehy nasihat ve irşada delalet eder:

"قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمُ إِلَهٌ وَاحِدٌ فَمَن كَانَ يَرْجُوا لِقَاءَ رَبِّهِ فَلْيَعْمَلْ عَمَلًا صَالِحًا وَلَا يُشْرِكْ بِعِبَادَةِ رَبِّهِ أَحَدًا"

(De ki: “Ben de ancak sizin gibi bir insanım. (Ne var ki) bana, ‘Sizin ilâh’ınız ancak bir tek ilâhtır” diye vahyolunuyor. Kim Rabbine kavuşmayı umuyorsa yararlı bir iş yapsın ve Rabbine ibadette kimseyi ortak koşmasın.”¹⁷⁸ ‘şirk koşma’ âyeti şirkin yapılmaması gerektiğini ister. Siğası ise muzari fiille beraber nahiye’ la’ sıdır.’rabbine ibadette ‘âyeti onu gerçek manasından çıkarıp mecazi anlamlardan olan irşat anlamına götürmüştür.¹⁷⁹ Yine rabbimiz, “namazında sesini pek yükseltme, çok da kısma ikisi ortası bir yol tut” âyetinde namazda bağırıp çağırması gerektiğine işaret eder. Çünkü bağırarak namazdaki duanın adabından değildir. Ayrıca sesi çok kısmak da uygundur. İşte bu irşadi bir emirdir.

Rabbimiz der ki: “Mûsâ, ‘eğer bundan sonra sana bir şey hakkında soru sorarsam, artık benimle arkadaşlık etme. Doğrusu, tarafımdan (dilecek son) özre ulaştın (bu son özür dileyişim)’ dedi.” “Benimle arkadaşlık etme” cümlesi mecburi bir şekilde nehy ifade eder.

¹⁷⁴ Hereri, *a.g.e*, XVI. s.13.

¹⁷⁵ Kehf Sûresi, 18:23.

¹⁷⁶ Kehf Sûresi, 18:28

¹⁷⁷ Kehf Sûresi, 18:70.

¹⁷⁸ Kehf Sûresi, 18:110.

¹⁷⁹ İbn Aşûr *a.g.e*, XV. s.104

Siğası muzari fiille beraber nahiye ‘la’ sıdır. Ama sonra gelen ‘bu son özür dileyişim’ cümleciği, onu hakiki mânâsından çıkarıp iltimas (bir insanın kendi dengi olan birisinden bir şey istemesi) yani rica anlamına getirmiştir. Bu da karine ve akıştan anlaşıldığı üzere rica manasıdır.

İfade ettiğimiz gibi nehiyin hakiki mânâsından çıkıp başka mânâlara gelmesi mümkündür. Allah Teâlâ Hz Mûsa diliyle şöyle buyurur: " قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ " " "أَمْرِي عُشْرًا " dedi."¹⁸⁰ Burada, "bana çıkışma" ifadesi duadır. "Güçlük çıkarma" ifadesi de nehiydir. Nehiy hakiki mânâsından çıkıp başka mânâya gelmiştir. Bu da karine ve akıştan anlaşıldığı üzere dua manasıdır. Karine "ve bu işimde bana güçlük çıkarma" ifadesinde yer alan “bu işimde” kelimesidir¹⁸¹

3. *İstifham*

İstifham inşanın üsluplarından biri olup aynı zamanda söz sanatlarından biridir. Tabir etmenin bir şeklidir. Öyle ki en ince duyguları ve güzel sözleri ifade eder. Bu üslup sadece akla değil aynı zamanda duygulara da tesir eder. Birinci dereceden vicdani bir üsluptur. Şüphesiz ki istifham diğerleri gibi istifhama da işaret eden karinelere sahiptir.

" الاستفهام: هو طلب العلم بشيء لم يكن معلوما من قبل "

İstifham, önceden bilinmeyen bir şeyi öğrenmek istemektir. İstifham için kullanılan birçok edat vardır. Bunlardan bazıları da şu edatlardır: "أ" hemze, "هل" hel (bu ikisi harftir), "من" men, "ما" ma, "متى" meta, "أين" eyyane, "أين" eyne, "أنى" enna, "كم" kem, "أي" eyyu, "كيف" keyfe (bunlar isimdir).

İstifham asıl olarak sözlükte, anlamayı istemek¹⁸² demektir. Dilbilimciler istifhamın terim anlamını farklı şekillerde ifade etmişlerdir. Bu tarifler de birbirine yakın olmakla birlikte, tariflerdeki ortak mana, sözcük manasında olan “anlamayı istemek” manası etrafında dönmektedir.¹⁸³

¹⁸⁰ Kehf Suresi, 18:73.

¹⁸¹ Yudi Ashar, *a.g.e.*, s.48.

¹⁸² Suyuti, Ebü'l-Fazl Celaleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *el-İtkan fi Ulûmi'l-Kur'ân*, el-Matbaatü'l-Meymeniyeye, s.79.

¹⁸³ İbn Yâiş, *a.g.e.*, VIII, s.150.

Hemze: Hemze istifham konusunun ana edatı sayılıp istifhamın asıl edatlarındanr. Çünkü hemzenin dışındaki edatlar onun mânâsını taşıdığı için ona dayandırılır.¹⁸⁴

İstifham talebe göre şu kısımlara ayrılır:

- Bazen tasavvur bazen de tasdik isteyen kısım. O da hemzedir.
- Sadece tasdik isteyen kısım. O da هل'dir.
- Sadece tasavvur isteyen kısım. Onlar da geriye kalan istifham edatlarıdır.

Tasavvurdan kastımız müfredi idrak etmektir. Sadece mevduu (özne) veya mahmulü (yüklem) ya da her ikisini idrak etmek gibidir. Bu durumda istifham iki şey arasında ikilem olduğunda bu mânâyı taşır. Örneğin: "أَعْلَى قَادِمٌ أَمْ سَعِيدٌ؟" "Gelen Ali mi Sait mi?"

Allah Teâlâ'nın şu sözünde ise: " قَالُوا أَيَّدَا كُنَّا عِظَامًا وَرُفَاتًا أَيْنَا لَمَبْعُوثُونَ خَلْقًا جَدِيدًا " "Dediler ki: "Biz bir yığın kemik, bir yığın ufantı olduğumuz zaman mı yeniden bir yaratılışla diriltilecekmışiz, biz mi?"¹⁸⁵ Bu âyette inkâr, yadırgama, ölümden sonraki dirilişi garip karşılama vardır. Tabi bu onların var olan gerçeklere ve delillere olan cehaletini ve körlüğünü ortaya koyuyor, öyle ki onlara hemen cevap geliyor. " أَوَلَمْ يَرَوْا أَنَّ اللَّهَ الَّذِي خَلَقَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضَ " "Onlar, gökleri ve yeri yaratan Allah'ın kendileri gibilerini yaratmaya kadir olduğunu görmediler mi? Allah onlar için, hakkında hiçbir şüphe bulunmayan bir ecel belirlemiştir. Fakat zalimler ancak inkârda direttiler."¹⁸⁶ Allah Teâlâ'nın şu sözünde ise: " أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا ۗ إِنَّكُمْ لَتَتَّقُونَ " "Rabbiniz erkek çocukları size seçip-ayırdı da kendisine meleklerden kız çocukları mı edindi? Gerçekten çok büyük bir söz söylüyorsunuz."¹⁸⁷ Bu soru görünümünde olan inkârdır. Bunu söyleyene ancak küçültücü bir cevap vardır. Kehf Sûresinde sekiz yerde istifham gelmiştir. Şu ayette ise, " قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ " "Arkadaşı, ona cevap vererek, "seni topraktan, sonran bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah'ı inkâr mı ediyorsun?" dedi."¹⁸⁸ Burda ki istifham gerçek mânâsının dışında, inkâr ve şaşkınlık anlamında kullanılmıştır çünkü arkadaşı onun müşrik olduğunu biliyordu, delil ise " وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا " " "

¹⁸⁴ İbn Yaiş, *a.g.e.*, I, s. 18, VIII, s.150; İbn Hişam, *Mugni'l-Lebib*, I, s.14.

¹⁸⁵ İsra Suresi, 17:98.

¹⁸⁶ İsra Suresi, 17:99.

¹⁸⁷ İsra Suresi, 17:40.

¹⁸⁸ Kehf Suresi, 18:37.

“ben rabbime ortak koşmam”¹⁸⁹ âyetidir. Tabi buradaki inkârdan kasıt ölümden sonraki dirilişi inkârdır.¹⁹⁰

Rabbimiz der ki:

"قَالَ لَهُ صَاحِبُهُ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَكَفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ مِنْ تُرَابٍ ثُمَّ مِنْ نُطْفَةٍ ثُمَّ سَوَّكَ رَجُلًا"

Arkadaşı, ona cevap vererek dedi ki: “Seni topraktan, sonra bir damla döl suyundan yaratan, sonra da seni (eksiksiz) bir insan şeklinde düzenleyen Allah’ı inkâr mı ediyorsun?”¹⁹¹ âyeti talep inşa kelamı olmakla birlikte asıl manası olan istifamdan çıkıp karine yoluyla anlaşılabilir anlamına gelmiştir.

" قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا "

“Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?” Âyet-i Kerime’de hemze olumsuzluk edatı olan ‘لم’in üzerine gelmiştir. Aynı şekilde bu âyette: “Adam, ‘Sen benimle beraberliğe asla sabredemezsin, demedim mi?’ Dedi.”¹⁹² Radıyuddin el-Esterabadi’ye göre hemze لم veya ما'nın üzerine gelirse takrir anlamına gelir. Takrir: bilinen bir şeyin ikrar edilmesi anlamındadır.

Başka bir âyette:

"وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاؤُهُ إِنَّا جَعَلْنَا عَلَى قُلُوبِهِمْ أَكِنَّةً أَنْ يَفْقَهُوهُ وَفِي آذَانِهِمْ وَقْرًا وَإِنْ تَدْعُهُمْ إِلَى الْهُدَى فَلَنْ يَهْتَدُوا إِذًا أَبَدًا"

"Kim, kendisine Rabbinin âyetleri hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren ve elleriyle yaptığını unutandan daha zalimdir? Şüphesiz biz, onu anlamamaları için, kalplerine perdeler geldik, kulaklarına da ağırlıklar koyduk. Sen onları hidâyete çağırırsan da artık eBedî’yen hidâyet bulamazlar.¹⁹³

“Daha zalim” kelimesi inşa talebidir, çünkü önceden bilinmiyordu. Ve sadece akıl sahipleri ni tayin içindir.” ”من” istifhâm edatıyla olur. “Ondan yüz çevirip ona takdim edilene unuttu” âyeti inkâr yoluyla asıl anlamından çıkmıştır.

Başka bir âyette: " فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا رَكِبَا فِي السَّفِينَةِ خَرَقَهَا قَالَ أَخَرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهَا لَقَدْ جِئْتَ شَيْئًا إِمْرًا "

¹⁸⁹ Kehf Suresi, 18:38.

¹⁹⁰ İbn Yaiş, *a.g.e.*, VIII, s.151.

¹⁹¹ Kehf Sûresi, 18:38.

¹⁹² Kehf Suresi, 18:75.

¹⁹³ Kehf Sûresi, 18:57.

" Derken yola koyuldular. Nihâyet, bir gemiye bidiklerinde (adam) gemiyi deldi. Mûsâ, "Sen onu içindekileri boğmak için mi deldin? Doğrusu, şaşılacak bir iş yaptın." Dedi.¹⁹⁴ "sen mi deldin" kelimesi akıştan anlaşılacak tahrir anlamındadır, asıl anlamı istifhâm olan inşa talebidir.

Aynı şekilde, " "Şimdi siz, beni bırakıp da İblis'i ve neslini, kendinize dostlar mı ediniyorsunuz?"¹⁹⁵ Ayetindeki istifham da müşrikleri azarlama ve kötüleme içindir. Çünkü onlar cinlere tapalardı.¹⁹⁶ Rabbimiz der ki: " أَفَحَسِبَ الَّذِينَ كَفَرُوا أَنْ يَتَّخِذُوا عِبَادِي مِنْ دُونِي أَوْلِيَاءَ إِنَّا أَعْتَدْنَا جَهَنَّمَ لِلْكَافِرِينَ نُزُلًا "

İnkâr edenler, beni bırakıp da kullarımı dost edineceklerini mi sandılar? Biz cehennemi kâfirlere konak olarak hazırladık.¹⁹⁷ Bu âyette istifham atıf fa'sının öncesinde gelmesinin sebebi hemzenin cümle başında gelmeyi istediğinden dolayıdır. Burada gizli olarak "sadece azabıma mı iman edersiniz" ibaresi getirilir. Ve buradaki istifham inkârî olup onlara zannettiklerinin yanlış olduğunu anlatır. Benzer bir âyette: (insanlar terk edildiklerini mi zannederler) denmiştir. Bu âyetteki istifham azarlama ve inkâr anlamını taşımaktadır.¹⁹⁸ Başka bir âyette Rabbimiz şöyle buyurmuştur: قَالَ أَرَأَيْتَ إِذْ أَوْيْنَا إِلَى الصَّخْرَةِ فَإِنِّي نَسِيتُ الْوُحُوتَ "Genç, 'Gördün mü? Kayaya sığındığımız sırada balığı unutmuşum.' dedi."¹⁹⁹ Burada hemze mazi file beraber gelmiştir. Bu da Razi'ye göre garip bir olayda haber vereceğini gösterir. Başka bir âyette: (Mûsâ, "Bir cana karşılık olmaksızın bir çocuğu mu öldürdün?)"²⁰⁰ Denilmektedir. Vakıyı olumlu ifadeyle inkâr etmek şu durumlarda olur: İnkâr edilen fiiller kötülenmek, garipsenmek ve failini ayıplamak anlamı kastediliyor ve olmaması gerektiği beyan ediliyorsa burada da adam öldürme işi muhataptan vaki bulmuştur.²⁰¹ Görülmektedir ki hemzeden sonra her yerde fiil gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi: " قَالَ أَخْرَقْتَهَا لِتُغْرِقَ أَهْلَهُ "

(İçindekiler boğulsun diye mi gemiyi deldin?).²⁰² Bu durumda şüphe fiilin kendisinde olur. Abdulkahir el-Cürçani der ki: İstifhamın üzerine geldiği fiilin kendisinde şüphe vardır. "هل زيدا ضربت" olumlu bir şeyi tasdik için olup tasavvur ve olumsuz tasdik için değildir.

¹⁹⁴ Kehf Sûresi, 18:71.

¹⁹⁵ Kehf Suresi, 18:50.

¹⁹⁶ İbn Aşur, *a.g.e.*, VIII s. 376.

¹⁹⁷ Kehf Suresi, 18:102.

¹⁹⁸ Ebû Hayyân Endelüsi, *a.g.e.*, VII s.495.

¹⁹⁹ Kehf Suresi, 18:63.

²⁰⁰ Kehf Suresi, 18:84.

²⁰¹ Şerif, Muhammed İbrahim Muhammed, *Esâlibü'l-İstifham fi'l-Bahsi'l-Belâğî ve Esraruha fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, İslamabad, s.195.

²⁰² Kehf Suresi, 18:71.

“Sen mi Zeydi dövdün?” gibi cümleler doğru değildir. Çünkü ismin önce gelmesi, fiilin tasdik edilmesi gibi bir sonuç doğurmaktadır.²⁰³

İstifham için olan “هل” isimlere ve fiillere gelir. “هل” hemzeden bazı yönleriyle ayrılır. Onlar da şunlardır, olumlu ve olumsuz has olması, sadece istikbal mânâsı taşıyan muzari fiile has olması, şart cümlesine gelmemesi, “أن” den sonra gelmemesi, kendisinden sonra serbestliği bildiren fiil olan ismin başına gelmemesidir. Bazen de istifhamla nefiy kastedilir ve “قد” mânâsına gelebilir.²⁰⁴ İsrâ sûresinde “هل” ile istifham bir kere gelmiştir o da şu âyette: "De ki rabbimi tenzih ederim, beşer bir elçinin dışında bir şey miyim? İşte buradaki istifham olumsuzluk mânâsına gelmiştir. Yani, “ben peygamberden başkası değilim” anlamındadır. Bir de kavmin acayip görüşlerine şaşırma anlamı taşır. Kehf sûresinde ise “هل” ile istifham üç defa gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi: "قَالَ لَهُ مُوسَىٰ هَلْ أَتَّبِعُكَ عَلَىٰ أَن تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا"

“Mûsâ ona, ‘Sana öğretilen bilgilerden bana, doğruya iletici bir bilgi öğretmen için sana tabi olayım mı?’ dedi.”²⁰⁵ Bu âyette Hz. Musa gâyet nazik bir şekilde zorlama ve yaptırım olmaksızın bir soru soruyor. İşte öğrenen ile öğretici arasındaki soru böyle olmalıdır. Başka bir âyette ise şöyle geçiyor: "قَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَا جُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُكَ خَرَجًا عَلَىٰ أَن تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا"

“Dediler ki: ‘Ey Zülkarneyn! Ye’cüc ve Me’cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?’”²⁰⁶ Yine Kehf Suresinin başka bir yerinde şöyle geçmektedir: “(Ey Muhammed!) De ki: Amelce en çok ziyana uğrayan,²⁰⁷ "قُلْ هَلْ نُنَبِّئُكُمْ بِالْأَخْسَرِينَ أَعْمَالًا"

iyi iş yaptıklarını sandıkları hâlde, dünya hayatındaki çabaları kaybolup giden kimseleri size haber verelim mi?”²⁰⁸ Bu ayetlerdeki “hel” ile olan istifhamlar tasdik içindir ve cevapları da “evet” demektir, “hayır” değil.

İsimlere gelince; birincisi “من” istifham ismidir. Akıl sahipleri için gelir. İlim sahibi bir cinse soru olarak gelebilir. İsrâ sûresinde sadece bir âyette olduğu gibi: "bize kim vaad edecek dediler". Kehf sûresinde ise iki yerde gelmiştir: "فَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنِ افْتَرَىٰ عَلَى اللَّهِ كَذِبًا" (Artık

²⁰³ Hasan b. Ahmed Halevi Ebu Abdullah, *Kitabu'l İ'rab*, s. 201.

²⁰⁴ Suyuti, *el-Eşbah ve'n-Nezair fi'n-Nahv*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, II, s. 458-460.

²⁰⁵ Kehf Suresi, 18:66.

²⁰⁶ Kehf Suresi, 18:94.

²⁰⁷ İbn Aşur, *a.g.e*, XVIII, s.437.

²⁰⁸ Kehf Suresi, 18:103.

kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?"²⁰⁹ Buradaki من istifham-ı inkari içindir. Yani Allah'a iftira atandan daha zalim kimse yoktur mânâsındadır. Vakıya ters bir sıfattan dolayı yalanladılar.²¹⁰ Rabbimiz der ki: " وَمَنْ أَظْلَمُ مِمَّنْ ذُكِّرَ بِآيَاتِ رَبِّهِ فَأَعْرَضَ عَنْهَا وَنَسِيَ مَا قَدَّمَتْ يَدَاهُ "

“Kim, kendisine Rabbin âyetleri hatırlatılıp da onlardan yüz çeviren ve elleriyle yaptığı unutandan daha zalimdir?”²¹¹ Aynı şekilde من inkari istifham için gelmiştir. Yani kendisine hatırlatıldığı halde âyetleri yalanlayandan daha zalim kimse yoktur. Buradaki istifhamdan olumsuzluk yani nefiy kastedilmiştir. Yani zulümlerinde bunlara benzer zalim yoktur. Aynı şekilde inkâr mânâsı da taşır.²¹²

ما : İnsanların zatı ve sıfatı dışındakilere soru edatı olarak kullanılır. Genellikle akıl sahibi olmayan ve mübhem (bilinmeyen) şeyler için kullanılır.²¹³ Kehf sûresinde sadece bir yerde gelmiştir. O da " مَالِ هَذَا الْكِتَابِ لَا يُعَادِرُ صَغِيرَةً وَلَا كَبِيرَةً إِلَّا أَحْصَاهَا " "Eyvah bize! Bu nasıl bir kitaptır ki küçük, büyük hiçbir şey bırakmadan hepsini sayıp dökmüş!"²¹⁴ ayetidir. Burada istifham ve şaşırıp kalma anlamındadır.

كيف: Durum sorusudur. Tüm durumları içine alır. Nasılsın? Denir. (كيف أنت). Kehf sûresinde sadece bir yerde كيف ile istifham gelmiştir o da " وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا "

“İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?”²¹⁵ İstifhamı inkari olarak gelmiştir yani iç yüzünü kavrayamadığın şeylere sabredemezsin manasındadır. Hakiki mânâsından çıkıp inkâr anlamına gelmiştir.²¹⁶

İsrâ sûresinde de sadece bir kere gelmiştir o da: "Bak, senin için ne türlü benzetmeler yaptılar da saptılar. Artık doğru yolu bulamazlar." İstifhamın cevabı yok çünkü hakiki mânâsında değil şaşırma anlamında kullanılmıştır. Peygamberi sihirle itham etmelerine şaşılıyor işte böyle yoldan çıktılar.²¹⁷

كم: Sadece bir kere Kehf Sûresinde gelmiştir. O da rabbimizin şu sözündedir: " قَالَ فَمَائِلٌ " "İçlerinden biri: ‘Ne kadar kaldınız?’ Dedi. (Bir kısmı) ‘Bir

²⁰⁹ Kehf Suresi, 18:15.

²¹⁰ İbn Kesir, *a.g.e.* II. s.1142.

²¹¹ Kehf Suresi, 18:57.

²¹² Zeccac, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. İshak, *Hurufu'l-Meani ve's-Sıfat*, Dârü'l-Ulum, s.35.

²¹³ İbn Malik, Ebû Abdullah Cemaleddin Muhammed b. Abdullah, *Şerhü't-Teshil*, Immad Publications, I, s.241.

²¹⁴ Kehf Suresi, 18:49.

²¹⁵ Kehf Suresi, 18:68.

²¹⁶ Azime, Muhammed Abdülhalik, *Dirasat li-Uslûbi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dârü'l-Hadis, II, s 416.

²¹⁷ et-Taberi, *a.g.e* XVII s.462

gün ya da bir günden az' dediler."²¹⁸ كم istifham edatıdır ve mebnidir.²¹⁹ Mebni olmasının sebebi harf olan hemzenin mânâsını barındırması ve mebni olmasına engel alabilecek engelin olmamasıdır.

أي: İki şeyi birden kapsayan, ortaklığın birbirinden ayırt edilmesi için gelen soru edatıdır. Eyyu izafeye lafzen değil manen mülazimdir. Örneğin: Eyyu ricalin efdel? (En iyi adam hangisi?). Kehf sûresinde ise üç yerde gelmiştir: "Rabbimizin şöyle buyurur: أَيُّهُمْ أَحْسَنُ " " أَيُّهُمْ أَحْسَنُ " İnsanların hangisinin daha güzel amel yaptığını deneyelim."²²⁰ . Hangisi anlamındaki أي burada mübtada olduğu için merfudur. Âyetin mânâsı: hanginiz daha iyi amel eder diye sizi sınava tabi tutuyoruz. Rabbimiz der ki "فَلْيَنْظُرْ أَيُّهَا أَزْكَى طَعَامًا" "Baksın; (şehir halkından) hangisinin yiyeceği daha temiz."²²¹ أي mübtada olduğu için merfudur istifham mânâsındadır. Yine rabbimiz şöyle buyur: "ثُمَّ بَعَثْنَاهُمْ لِنَعْلَمَ أَيُّ الْحِزْبَيْنِ أَحْصَىٰ لِمَا لَبِئُوا أَمَدًا"

"Sonra onları uyandırdık ki iki zümreden hangisinin bekledikleri süreyi daha iyi hesap ettiğini bilelim."²²²

4. Temenni

Temenni severek, isteyerek bir şeyi elde etmeyi dilemektir. Bunu ifade eden edat da "leyte"dir. İstenilen şeyin mümkün olması şartı yoktur. Çünkü insan imkânsız da sever, ister ve olabileceğine inanır. Şöyle ki: "لَيْتَ زَيْدٌ يَّجِيءُ" "Keşke Zeyd gelse". Belki de gelmesi mümkün değildir: "أ لا ليت الشباب يعود يوماً" "Keşke birgün gençlik geri dönse". Ama eğer mümkünse beklenti ve aşırı istek olması lazım yoksa gereksiz olur.²²³ Temenni ile terecci arasındaki fark temenninin mümkün olmayan, tereccinin mümkün olan şeylerde olmasıdır.²²⁴ Temenni inşanın kısımlarından biridir. Terecci ise inşanın talep içermeyen kısımlarındandır. Tereccinin edatları (حرى , عسى)'dir.²²⁵ Tabi bazen temenni mümkün olan şeyler içinde kullanılır. Şu âyet de buna örnektir: "فَلَوْ كَانُ الْبَحْرُ مِدَادًا لَّكَلِمَاتِ رَبِّي لَنَفِدَ الْبَحْرُ قَبْلَ أَنْ تَنفَدَ كَلِمَاتُ رَبِّي وَلَوْ جِئْنَا بِمِثْلِهِ مَدَدًا"

²¹⁸ Kehf Suresi, 18:19.

²¹⁹ Ebu'l Hasan Ali b. Ebu'l-Kerem Muhammed b. Muhammed, *el-Lubab fi Tehzibi'l Esalib*, s. 314,315.

²²⁰ Kehf Suresi, 18:8.

²²¹ Kehf Suresi, 18:19.

²²² Kehf Suresi, 18:12.

²²³ Teftazani, Sa'deddin Mesud b. Ömer b. Abdullah, *el-Mutavvel Şerhu Telhisi Miftahi'l-Ulum*, Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, s.740.

²²⁴ Zerkeşi, *a.g.e.*, II. s.323.

²²⁵ Alvan Muhammed b. Na'man/ Alvan Muhammed Şaban, *Dirâsât fi'l-Belâgati'l-Arabiyye min Belâgati'l-Kur'ân*, ed-Daru'l-Arabiyye 1998, s. 68,69.

De ki: “Rabbimin sözlerini yazmak için denizler mürekkep olsa ve bir o kadar da ilave etsek (denizlere deniz katsak); Rabbimin sözleri tükenmeden önce denizler tükenirdi.”²²⁶ Ayetteki (لو كان) ifadesi temennidir. Delil ise “لو” in asıl işlevi olan muzari fiili mansub (üstün) etme işlevini burada görmemiş olmasıdır. Buna benzer olarak هل لعل ve لو asıl işlevinden çıkıp “ليت” yerine kullanılabilirler.²²⁷

Rabbimiz şöyle buyurur: "هُؤَلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ" "هُؤَلَاءِ قَوْمًا اتَّخَذُوا مِنْ دُونِهِ آلِهَةً لَوْلَا يَأْتُونَ عَلَيْهِم بِسُلْطَانٍ بَيِّنٍ فَمَنْ أَظْلَمُ" "Şu kavmimiz, O'ndan başka tanrılar edindiler. Onlar hakkında açık bir delil getirirlerdi ya! Artık kim Allah'a karşı yalan uydurandan daha zalimdir?"²²⁸ İstenilen şey burda mümkündür ve bu âyette olan "لو" temenni anlamındadır.²²⁹

5. Nida

Sözlükte, en yüksek sesle yapılan çağrı anlamındadır.²³⁰ Terim anlamıyla, kişinin, muhatabın "أدعو" veya onun yerine kullanılan edatlardan birisiyle telaffuz ederek ona yönelmesini istemesidir. Örneğin, "يا زيد" "Ey Zeyd". Yine Allah Teâlâ'nın şu sözü gibi: "يَا" "Ey İsa ben seni vefat ettirip kendi katıma yükselteceğim."²³¹ Veya takdiri örneği, "يُوسُفُ أَعْرِضْ عَنْ هَذَا" "Bundan yüz çevir Yusuf."²³² Yani "ey Yusuf, bundan yüz çevir."²³³ Nidanın sekiz tane harfi vardır: "يَا", "yâ", "الهمزة", "hemze", "أَي", "ey", "آي", "ây", "هَيَا", "heyya", "وَا", "vâ", "آ", "â", "أَيَا", "e yâ", "هَيَا", "heyya", "وَا", "vâ", "آ", "â".

Bu edatlar da iki kısma ayrılır. Birinci kısım, yakındakini çağırma içindir. İkinci kısım ise uzaktakini çağırma için kullanılır. Yakındakileri çağırma için iki harf vardır. Onlar da: Hemze ve "أَي"dir. Örneğin seni dinleyen veya yakınında olan birisine "أَيُّ بَنِي" veya "أَيُّ ابْنِي" (ey oğlum) dersin.²³⁴

Uzaktakini çağırma edatı "يَا"dir. Bu en çok kullanılan nida edatıdır. Hem uzak hem yakın içindir. Ama âlimlerin çoğu uzak için olduğunu söylemişlerdir. Zemahşeri der ki: "Uzağı çağırma ya da uzak mesabesinde olan uyuyan veya unutan vb. kişilerin dikkatini içindir. Aynı şekilde dua eden kulun 'ya rabbi' veya 'ya Allah' demesi ise kulun kendisini

²²⁶ Kehf Suresi, 18:19.

²²⁷ Yudi Ashar *a.g.e.* s. 62.

²²⁸ Kehf Suresi, 18:15.

²²⁹ *a.g.e.*, 49.

²³⁰ İbn Manzur, *a.g.e.*, ndy maddesi. I, s.495

²³¹ Ali İmran Suresi, 3:55.

²³² Yusuf Suresi, 12:29.

²³³ Abbas, Fazl Hasan, *İlmü'l-Meani*, s.166.

²³⁴ *a.g.e.* s. 167.

küçük, hakir görmesi ve duasının kabulünü umması sebebiyledir. Yoksa Allah'ın ondan uzak oluşundan değildir.²³⁵

Kehf sûresindeki nida ise, hani o gençler mağaraya sığınmışlardı da " فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِنْ لَدُنْكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا "

"Ey Rabbimiz! Bize katından bir rahmet ver ve içinde bulunduğumuz şu durumda bize kurtuluş ve doğruluğa ulaşmayı kolaylaştır" demişlerdir.²³⁶ Burada ki "Rabbena" âyeti nida kelimesidir. Rabbimiz der ki: "baksın hangisi daha temizse" âyetineki "أيها" nida kelimesidir. Çünkü 'أدعو' yerine geçmiş ve ona yönelmesini istemiştir. Aynı şekilde şu âyet gibi: "Orada (kâfir) bir kavim gördü. 'Ey Zülkarneyn! Ya (onları) cezalandırırısın ya da haklarında iyilik yolunu tutarsın.' Dedik."²³⁷ Aynı şekilde "Ey Zülkarneyn" ifadesi "أدعو" yerine geçmiş ve ona yönelmesini istemiştir. Burada aslının dışına çıkıp gafil olan muhataplara işaret etmek يا yakındaki için kullanılmıştır. Hakeza şu âyette olduğu gibi: Dediler ki: " فَقَالُوا يَا ذَا الْقُرْنَيْنِ إِنَّ يَأْجُوجَ وَمَأْجُوجَ مُفْسِدُونَ فِي الْأَرْضِ فَهَلْ نَجْعَلُكَ خَرْجًا عَلَيْنَا أَنْ تَجْعَلَ بَيْنَنَا وَبَيْنَهُمْ سَدًّا "

"Ey Zülkarneyn! Ye'cüc ve Me'cüc (adlı kavimler) yeryüzünde bozgunculuk yapmaktadırlar. Onlarla bizim aramıza bir engel yapman karşılığında sana bir vergi verelim mi?"²³⁸ Aynı şekilde asla ters olarak, gafil olan muhataplara işaret etmek için, yakın olarak kullanılmıştır.

B. GAYR-İ TALEBİ İNŞÂ

Talep içermeyen inşa, talep esnasında olmayan bir matlubu gerektirmeyendir. Edebîyatçılar der ki; çoğu haber siğası inşaya nakil edilerek²³⁹ haber kast edilmemiştir. Çünkü doğruluk veya yalan mânâsı taşımamaktadır. Onun için haberle beraber ele alınmamıştır. Edebîyatçılar, bu kısım ile ilgili amaçlar az olduğundan bu kısım ile pek ilgilenmiyorlar. Bunlar taaccüb- kase - medih - zem - reca siğalarıdır.

1. Taaccüb

Herhangi bir şeyin güzelliği, çirkinliği veya büyüklüğü vb. durumları karşısında "ما" "أفعل" veya "أفعل به" siğası kullanılması ve o şeyin sıra dışı olduğunu belirtilmesine taaccüb

²³⁵ İbn Yaiş, *a.g.e*, I, s. 119-121.

²³⁶ Kehf Suresi, 18:10.

²³⁷ Kehf Suresi, 18:86.

²³⁸ Kehf Suresi, 18:94.

²³⁹ Haşimi, es-Seyyid Ahmed, *Cevâhirü'l-Belâga fi'l-Meani ve'l-Beyân ve'l-Bedi'*, el-Mektebetü'l-Asriyye, s.64.

denir. İşte bu üslup Kehf ve İsrâ Sûrelerinde varit olmuştur. İsrâ sûresinde dört defa gelmiştir. Rabbimiz der ki:

" سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ "

(Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan çevresini bereketlendirdiğimiz Mescid-i Aksa’ya götüren Allah’ın şanı yücedir’’.²⁴⁰ Burada hayret etme mânâsı vardır. Sanki bu hayret verici olaya karşı teaccüb edin, demektedir.²⁴¹ Rabbimiz şöyle buyurmuştur:

" قُلْ إِنَّمَا أَنَا بَشَرٌ مِّثْلُكُمْ يُوحَىٰ إِلَيَّ أَنَّمَا إِلَهُكُمْ إِلَهٌ وَاحِدٌ "

" De ki: “Rabbimi tenzih ederim. Ben ancak Resûl olarak gönderilen bir beşerim’’,²⁴² ama Kehf Sûresindeki gençlerin Allah tarafından uyandırılmalarındaki hayret, şu âyette beyan ediliyor “ onlardan biri dedi ki ne kadardır duruyoruz ‘’,²⁴³ Buradaki soru nazarları celp etmekle beraber hayret anlamı taşıyor.²⁴⁴ Gençler iki durumdaydılar. Uyandıklarında, bıraktıkları manzaranın değişmiş olması ve beraberlerindeki köpek, bir de o kadar zaman geçmesine rağmen kendi bedenlerinin değişmemiş olması gibi özelliklerdi onlara asıl hayret veren. Yine istifhamın taaccüb mânâsına geldiği âyetlerden biri, " أَكْفَرْتَ بِالَّذِي خَلَقَكَ " "Seni yaratanı inkâr mı ediyorsun’’,²⁴⁵ ayetidir. Çünkü kişinin yaratıcısını inkâr etmesi şaşılacak bir şeydir. Allah Teâlâ’nın gücünü, kuvvetini ve hikmetini bilmesine rağmen inkâr etmesi acayip bir durum olduğu için bu âyet aynı zamanda ona karşı bir inkârdır.

İstifhamın inkârla beraber taaccüb mânâsı taşıdığı yerlerden biri şu âyettir: " وَكَيْفَ تَصْبِرُ عَلَىٰ مَا لَمْ تُحِطْ بِهِ خُبْرًا "

“İç yüzünü kavrayamadığın bir şeye nasıl sabredebilirsin?’’,²⁴⁶ Salih olan kulun Musa (as)’ın soru soracağını bilmesi, onu bu inkârî anlam taşıyan sözü söylemeye iten etkindir. Musa (as) sabredemedi, eğer baştan inkâr mânâsı taşısaydı o zaman bu soruyu sormazdı. Burada ki asıl hedef tenbih etme ve uyandırma zorunluluğudur.²⁴⁷

2. Kasem (Yemin)

²⁴⁰ İsrâ Suresi, 17:1.

²⁴¹ Hereri, *a.g.e.* XVI. s.11.

²⁴² Kehf Suresi, 18:93.

²⁴³ Kehf Suresi, 18:110.

²⁴⁴ İbn Aşûr, *a.g.e.* XVI. s.1

²⁴⁵ Kehf Suresi, 18:38.

²⁴⁶ Kehf Suresi, 18:68.

²⁴⁷ Mervan Muhammed b. Said b. Abdurrahman *a.g.e.* s.74

Dilde kase m üslubunu kullanmak kelamı teyit eden, mânâ ve maksadını ortaya koyan yollardandır. Ya inkârı def etmek ya da şüpheleri izale etmek içindir. Kase m önceden sağdan kısımlandırmak anlamındayken; yemin ve iman anlamına gelmiş.²⁴⁸ Kuran-ı Kerim’de Kuran-ı Mecid’e, vaad edilmiş güne, Saffat’a vb yemin edilmiş, böylelikle sözün gücü arttırılmıştır.

Bu surede Kase m uslûbu tespit edemedik.

3. Zem Sıfatı

Kuran-ı Kerim’in çoğu yerinde net olarak (بئس) lafzıyla gelmiştir. Rabbimizin şu sözünde olduğu gibi: " وَتَرَى كَثِيرًا مِّنْهُمْ يُسَارِعُونَ فِي الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَأَكْلِهِمُ السُّحْتِ لَبِئْسَ مَا كَانُوا يَعمَلُونَ " “Onlardan çoğunun günaha, düşmanlıkta, haram yemede birbirleriyle yarışıklarını görürsün. Yapmakta oldukları şey ne kötüdür!”²⁴⁹

Bu âyette, Zeccac’ın açıkladığına göre talep içermeyen inşanın (ki onlar da medih, zem, kasemdir) iki şeklini de görebiliyoruz. Zem edatının üzerine gelen ‘lam’ kase m ve vurgu içindir.²⁵⁰

4. Reca’ (Arzu)

İsrâ sûresinde üç yerde (عسى) vasıtasıyla reca fiili gelmiştir. Şu âyette olduğu gibi:

"عسى أن يبعثك ربك مقامًا محمودًا"

“Umulur ki Rabbin seni Makam-ı Mahmud’a ulaştırısın.”²⁵¹ Başka bir âyette, قُلْ عسى أن يكون قريبًا “De ki: Yakın olsa gerek!”²⁵² Diğer bir âyette: Umulur ki Rabbin size merhamet eder.²⁵³ Kehf sûresinde ise şu âyette: وَقُلْ عسى أن يهدين ربِّي لأقرب من هَذَا رَشَدًا

“Umarım Rabbin beni, bundan daha doğru olana ulaştırır” de.”²⁵⁴ Bu reca yoluyla, talep içermeyen bir kelimedir. Çünkü matlubu gerektirmemektedir. Aynı şekilde şu âyet: "فَعسى رَبِّي أن يُؤتيني خَيْرًا مِّن جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّن السَّمَاء فَتُصْبِحَ صَعِيدًا زَلَقًا"

“Belki Rabbin bana, senin bağından daha iyisini verir. Seninkinin üzerine de gökten bir afet indirir de bağ kupkuru ve yalçın bir toprak hâline geliverir.”²⁵⁵ Müfessirlerin ittifakına

²⁴⁸ Abbas, *el-Belâga*, s. 116.

²⁴⁹ Maide Suresi, 5:62.

²⁵⁰ Zeccac, *Meâni'l-Kur'an ve İ'râbuhu*, II, s.160.

²⁵¹ İsrâ Suresi, 17:79.

²⁵² İsrâ Suresi, 17:51.

²⁵³ Zeccac, *a.g.e.*, s.160

²⁵⁴ Kehf Suresi, 18:24.

²⁵⁵ Kehf Suresi, 18:40.

göre عسى kelimesi Allah için vaciptir. İlim ehli der ki: عسى lafzında tamah anlamı vardır. Eğer insan bir şeye tamah ederse bu ayıp olur ama Allah cc birine tamah ettikten sonra ona tekrardan vermemekten daha cömerttir.²⁵⁶

²⁵⁶ Razi, Ebu Abdullah Fahreddin Muhammed b. Ömer Fahreddin, *et-Tefsirü'l-Kebir- Mefatihü'l-Gayb*, Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, XXI s.31.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE KELAMIN ZAHİRİN GEREKTİRDİĞİ ANLAMIN DIŞINA ÇIKMASI

I. İLTİFAT

Sözlüklerde iltifat kelimesin türemiş olduğu lefete kelimesi üzerinde çok anlaşmazlıklar vardır. Bazılarına göre, lam, fa, ta tek bir kelime olup bir şeyi çevirmek ve asıl doğru olan anlamından döndürmektir. Terim anlamında ise, eski edebîyatçılar iltifatın mahiyeti ve anlamı bakımından ihtilafa düşmüşlerdir. Nedeniyse iltifat kelimesinin müştaki olan lefete hakkında hakiki ve mecazi anlamların çokça bulunmasıdır.

Abdullah b. Mu'tez der ki:²⁵⁷ “İltifat, mütekellimin hitaptan habere veya haberden hitaba dönmesidir. Ya da bir mânâdan başka bir mânâyâ dönmesidir.”²⁵⁸ Bu ifadeden anlaşıldığı üzere iltifat iki bölümdür: Birincisi, hitap üslubuna has olan yani cümledeki zamiri bir durumdan başka bir duruma nakil etmektir. Onu da şu sözüyle tabir etmişti: mütekellimin hitaptan habere, haberden hitaba dönmesidir. İkinci bölüm: Bir mânâdan başka bir mânâyâ dönmektir. Abdullah b. Mu'tez mânâ ifadesini kullanarak, istidrad²⁵⁹ istidrak²⁶⁰ tecrid²⁶¹ tatmin²⁶² ve tenzil gibi birçok belâgat terimini içine aldı.

İltifat söz sanatlarından biri ve genel anlamda söz üsluplarının şekillerindedir. İltifat bir mütekellim, hitap veya ğaybet üsluplarından başka üsluplara intikal etmesidir. Bu durumda ikinci zamirin, birincisinin döndüğü yere dönmesi gerekir. Araplar bunu çok kullanır ve bu üslubun dinleyiciyi daha fazla etkilediği, canlandırdığı ve kulaklarını dört açmalarına vesile olduğunu düşünürler.²⁶³

Zamehşeri ise, bir üsluptan diğerine geçmenin dinleyiciyi etkilediğini ve tek üslup monotonluğunu yıktığını söyler.²⁶⁴ Aynı zamanda bu Sekkak'ın da tercih ettiği görüştür. İbni

²⁵⁷ Abdullah b. Mu'tez b. Muhammed b. Muvekkil b. Cafer b. Mu'tasım b. Muhammed er-Reşid Harun Mehdi b. el-Emir Ebu Abbas Veled (doğumu 49/669, vefatı 209/824).

²⁵⁸ İbn Mu'tez, *Kitâbü'l-Bedi'* s.58

²⁵⁹ İstidrad: kendisine bağlı olan manadan başka manaya geçiştir. Bkz: İbn Hucetü'l Hamevi, *Hizanetu'l-Edeb ve Gayetu'l-Arab*, I. s.102.

²⁶⁰ Açıklama: İstisnaya benzerdir, 'lakin' manasındadır. Önceki sözü doğurduğu için vehmi kaldırır. Bkz: İbn Aşûr, *a.g.e*, s. 331.

²⁶¹ Tecrid: Bir şeyi kendisi gibi sıfatlanan ve o sıfatın bütünlüğünde abartı olandan ayırmaktır. Bkz: Kazvînî, *el-İdah*, Daru'l Cebel, s. 206.

²⁶² et-Takdim: Neyin kastedildiğinin önemi olmaksızın sözde gelen, mübalağa gibi nüktedir/şakadır. Bkz: Kazvînî, *el-İdah*, s. 117.

²⁶³ Sekkaki, *Miftahü'l-Ulum*, s.234.

²⁶⁴ İbnü'l-Esir, Ebü'l-Feth Ziyaeddin Nasrullah b. Muhammed b. Muhammed, *el-Meselü's-Sair fi Edebi'l-Katib ve's-Şair*, Dâru Nehdati Mısır, I, s.408.

Esir ise bu görüşe rıza göstermeyip, Zamehşeri'nin görüşü üzerine not düşerek, bu üslup cümleyi bozar ve hiçbir özelliği yoktur, eğer öyle olmazsaydı muhatap sıkılmazdı, demiştir.²⁶⁵

Zamehşeri'ye göre intikal olabilmesi için cümleye fayda sağlayacak bir gerekçenin olması lazımdır. Bu fayda da üsluptan üsluba göre değişmekle birlikte herhangi bir had veya zabıt altına alınamaz. İsrâ ve Kehf Sûrelerinde iltifat üslubu değişkenlik göstermiştir ve göze çarpacak şekilde beyan tabirlerinin önemli edatlarını barındırmıştır. Hitaptan tekellüme dönüş: Rabbimiz şöyle buyurur:

"وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا"

De ki: "Hak, Rabbinizdendir. Artık dileyen iman etsin, dileyen inkâr etsin." "Biz zalimlere öyle bir ateş hazırladık ki, onun alevden duvarları kendilerini çepeçevre kuşatmıştır. (Susuzluktan) feryat edip yardım dilediklerinde, maden eriyiği gibi, yüzleri yakıp kavuran bir su ile kendilerine yardım edilir. O ne kötü bir içecektir! Cehennem ne korkunç bir yaslanacak yerdir."²⁶⁶ Hitap önce (ربكم) lafzıyla başladı sonra tekellüm zamiri olan (نا) ya geçti, her iki durumda da zamir Allah'a döner ve her iki durumda da üslubun güzelliği mülahaza edilir. Âyetin başında insana iman ve küfür arasında tam bir özgürlük veriyor. Bunu da, hitap üslubunu kullanarak anlatıyor ama bu şekilde bırakmıyor. Belki her iki durum arasındaki tercihin neticesini de tekellüm üslubuna (نا) çoğul zamiri, tazim için gelen edatla) dönüyor ki yapılan tercihin neticesine göre ceza mı yoksa mükâfat mı alacak bilinsin.

Mekânın veya bazı yüzeysel unsurların değişmesi de iltifattandır. Rabbimizin şu âyetinde olduğu gibi:

"الْمَالُ وَالْبَنُونَ زِينَةُ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَالْبَاقِيَاتُ الصَّالِحَاتُ خَيْرٌ عِندَ رَبِّكَ ثَوَابًا وَخَيْرٌ أَمَلًا"

"Mallar ve evlatlar, dünya hayatının süsüdür. Baki kalacak salih ameller ise, Rabbin katında, sevap olarak da ümit olarak da daha hayırlıdır."²⁶⁷ Âyetin üslubu hitaptan (عند ربك) tekellüme (و يوم نسير), (وحشرناهم فلم نغادر), (ربك) lafzıyla başta üslubu ibadete bağlayıp ibadeti Allah'a has kılıyor sonra kıyamet sahnelerinden bir sahneye geçiyor. Öyle ki Allah'ın gücü tecelli ediyor, o günün korkusundan hitabı tekellüme çeviriyor ki daha fazla insanın nefsinde

²⁶⁵ a.g.e, s. 409.

²⁶⁶ Kehf Suresi, 18:29.

²⁶⁷ Kehf Suresi, 18:48-46.

yer edinsin. (ثوابا) işte böyle yer değiştirmek için akışa uygun hitabın gelmesi gerekiyor. Öyle ki uzağı yakın, gizliyi ortaya çıkaracak olsun.²⁶⁸ Başka bir âyette,

" وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْغَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تُطِعْ مَنْ أَغْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا"

“Sabah akşam Rablerine, O’nun rızasını dileyerek dua edenlerle birlikte ol. Dünya hayatının zînetini arzu edip de gözlerini onlardan ayırma. Kalbini bizi anmaktan gafil kıldığımız, boş arzularına uymuş ve işi hep aşırılık olmuş kimselere boyun eğme.”²⁶⁹ Bu âyette de aynı şekilde, müminlere onların hallerine uygun hafif bir şekilde hitap etmektedir. Zira müminler rablerine yönelmekte ve ondan çekinmektedirler. Bundan dolayı ufak bir işaret onlara etki etmektedir. Kâfirler ise azar ve uyarıya muhtaç olduklarından onlar için daha farklı bir üslup kullanmıştır. Aynı şekilde hitap üslûbunda görmekteyiz ki gaip zamirinden mütekellim zamirine geçilmektedir ki gafletteki nefsinin uyandırmak için daha etkili olsun.

II. GAİB KİPİNDEN TEKELLÜM KİPİNE GEÇİŞ:

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: **سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ**”²⁷⁰ Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren (Allah, noksan sıfatlardan) münezzehtir. Şüphesiz O, hakkıyla işitendir, her şeyi görür.”²⁷⁰ Bu ayette, “Kulunu bir gece yürüten” ifadesinde gaib olan siga, “mübarek kıldığımız” ve “O’na gösterelim diye” ifadelerinde tekellüm sigasına, sonra “muhakkak ki O” ifadesinde de, -eğer zamiri Allah’a çevirirsek ki sahil olan da budur,- yine gaib sigasına dönmüştür. Yani âyette iki geçiş vardır.

Hasan el-Basri (ra) ayeti (ليريه) “O’na göstereyim” yani ya harfi ile okumuştur. Yani Allah o’na göstereyim diye. Bu okuyuşa göre, âyeti kerimede dört geçiş olur. Birincisi, “kulunu gece yürüten” âyetinde gaib olan siga, “mübarek kıldığımız” âyetinde tekellüme; ikincisi, “mübarek kıldığımız” âyetindeki tekellüm olan siga, bu okuyuşa göre “o’na gösterelim” âyetinde gaib sigaya; üçüncüsü, bu gaib siga “âyetlerimizi” âyetinde tekellüme; dördüncü olarak tekellüm sigasından, zamirin Allah’a dönük olduğunu ifade eden sahil görüşe göre, “muhakkak ki O” âyetinde gaib sigaya geçiş yapılmıştır. Ebu Beka’nın (ra) naklettiği, “muhakkak ki O” âyetindeki zamirin Resulullah (as)’a dönük olduğuna dair görüşe göre ise, bu son geçiş yoktur. O zaman Hasan el-Basri’nin (ra) okuyuşundaki geçişler üç olur. Bu konu

²⁶⁸ Mervan Muhammed Said, *a.g.e.*, s. 137.

²⁶⁹ Kehf Suresi, 18:28.

²⁷⁰ İsra Suresi, 17:1.

gariptir. Zemahşeri'nin söylediğine göre, gelen rivâyetlerin çoğunda üç geçişin olduğu ifade edilir.²⁷¹

Hitap sigasından gaib sigaya geçişe örnek verirsek, Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: "يَعِدُهُمْ وَيُمَنِّيهِمْ وَمَا يَعِدُهُمُ الشَّيْطَانُ إِلَّا غُرُورًا" "Şeytan onlara aldatmadan başka bir şey vadetmez."²⁷² Zahirî göre şöyle denmesi gerekirdi: "Size aldatmadan başka bir şey vadetmez." Ancak, şeytanın yaptığına önem vermemek ve vadettiği aldatma işini küçük düşürmek adına, hitap sigasından gaib sigasına geçiş yapılmıştır.

"Kıyamet günü onları hasrederiz."²⁷³ Âyeti de bu kabildendir. Haşre önem vermek adına hitap sigasından gaib sigaya geçiş yapılmıştır.

Allah Azze ve Celle buyuruyor: "وَكَانَ لَهُ ثَمَرٌ فَقَالَ لِصَاحِبِهِ وَهُوَ يُحَاوِرُهُ أَنَا أَكْثَرُ مِنْكَ مَالًا وَأَعَزُّ نَفَرًا" "Bu yüzden arkadaşıyla konuşurken ona dedi ki: "Ben malca senden daha zenginim ve nüfuzca/adam sayısı bakımından da daha güçlüyüm."²⁷⁴ Burada son derece ince bir üslupla ve özellikle de insanın kendisine ait şeylerde geçiş yapılmıştır. "Arkadaşı ona dedi ki" ifadesindeki gaib sigadan tekellüm sigasına geçiş yapılmıştır. Burada kâfirin nefsinin kontrol altına alan büyüklenmeye dikkat çekmek ve onu hissettirmek vardır. Böylece kâfir kendine bakmaya başlar, kendisiyle ve kendisine verilen dünya nimetleriyle övünür ve gaipten tekellüme, yani bulunulan ortama gelir.

Bunun gibi başka bir düzeyde yapılan geçişle ilgili olarak da şu âyeti gösterebiliriz: "أُولَئِكَ الَّذِينَ كَفَرُوا بِآيَاتِ رَبِّهِمْ وَلِقَائِهِ فَحَبِطَتْ أَعْمَالُهُمْ فَلَا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا" "İşte onlar, Rablerinin âyetlerini ve O'na kavuşmayı inkâr eden kimselerdir. Artık onların amelleri boşa gitmiştir. Biz kıyâmet günü onlar için bir tartı tutmayacağız."²⁷⁵ Allah'ın kendilerinden dünyada uzak olduğunu zanneden kâfirlerin başına gelen iki durumla ilgili olarak son derece ince ve uyumlu bir üsluptur. "Rablerinin" âyetindeki üslup gaib sigasıdır. "O'na kavuşmayı" âyetinden sonra üslup tekellüm sigasına geçer. "Tartı tutmayacağız." İfadesi de dünya halinden kıyamet sahnesine geçiş yapan ani ve korkutucu bir durumdur. Kendisini kontrol eden, kıyamet sahnesine götüren ve ondan kurtuluşun mümkün olmadığı bir gücü hissettiriyor. Kıyamet sahnelerinin anlatıldığı âyetlerde bir üsluptan diğerine geçiş yapmak, dikkat çekici ve çokça

²⁷¹ Hereri, a.g.e, 15, 52.

²⁷² Nisa Suresi, 4:120.

²⁷³ İsra Suresi, 17:97.

²⁷⁴ Kehf Suresi, 18:34.

²⁷⁵ Kehf Suresi, 18:105.

tekrarlanan bir husustur. Bununla dünya hayatından ahirete geçişin örneklendirilmesi hedeflenir.²⁷⁶

Yine Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: " (Ey) "ذُرِّيَّةَ مَنْ حَمَلْنَا مَعَ نُوحٍ إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا" (Ey) Nuh ile beraber (gemide) taşıdıklarımızın nesli! Şüphesiz o (Nuh), çok şükreden bir kuldu."²⁷⁷ Buradaki geçiş, gaib sigadan tekellüm sigasına yapılmıştır. "Taşıdıklarımız" âyetinde, Allah'ın atalarını Nuh (as)'ın gemisinde boğulmaktan kurtardığı İsrâiloğullarından kinaye olarak müfret gaib zamir kullanılmıştır. İsrâiloğullarına nispetle Nuh (as)'ın zikredilmesi münasebetiyle, hemen o'nun şahsi özelliklerine geçiş yapılmıştır. Burada muhtemel amaç, Nuh (as) onları davet ettiği eksiksiz tevhit üzerine onları taşımaya bir işaret olmasıdır. Burada onların ve zürriyetlerinin kurtarılmasının Allah'a şükretmelerinin bereketiyle olduğuna işaret vardır. Yine âyette zürriyetlerinin ona uyup, şirkten sakınmaları yönünde bir teşvik vardır. Bu da geçişe benzemektedir.

Yine Allah Azze ve Celle buyuruyor: " وَيَذُغُ الْإِنْسَانَ بِالشَّرِّ دُعَاءَهُ بِالْخَيْرِ وَكَانَ الْإِنْسَانُ عَجُولًا " "İnsan, hayra duâ ettiği gibi şerre de duâ etmektedir. İnsan pek acelecidir."²⁷⁸ Burada devamlı şimdiki zaman dilimini ifade eden "dua eder" müzari fiilinden, madi fiil olan ve "idi" anlamına gelen (كان)'ye geçiş vardır. Burada acelecilik sıfatının köklü ve ilk tabiatı oluşuna işaret vardır.

Aşağıdaki âyetlerde ise üç geçiş vardır:

" De ki: "Eğer Rabbimin rahmet hazinelerine sahip olsaydınız, o zaman harcanır/tükenir korkusuyla cimrilik edip elinizde tutardınız. İnsan pek cimridir!"²⁷⁹

" مَنْ اهْتَدَى فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ تَنْبَغَتْ " "Kim hidâyete vrrerse, ancak kendisi için hidâyete ermiş olur. Kim de sapıtırsa, ancak kendi aleyhine sapıtmış olur. Hiçbir günahkâr, bir başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe (hiçbir kavme) azab ediciler değiliz."²⁸⁰

"Hiçbir günahkâr, bir başkasının günah yükünü yüklenmez." Bu âyette gaib müfret sigadan yine gaib müfret sigaya geçiş vardır. Yani hiç kimse başkasının yükünü taşımaz. Sonra "Biz bir peygamber göndermedikçe (hiçbir kavme) azab ediciler değiliz." Âyetinde ise

²⁷⁶ Mervan Muhammed Said, *a.g.e.* s.136

²⁷⁷ İsrâ Suresi, 17:3.

²⁷⁸ İsrâ Suresi, 17:11.

²⁷⁹ İsrâ Suresi, 17:100.

²⁸⁰ İsrâ Suresi, 17:15.

tekellüm sigasına geçiş vardır. Gaiplik fiilde asıldır. Müfret sigaya geçiş yapıp, hitaba tahsis edilmesinin örneği,

" إِنَّ النَّفْسَ لَأَمَّارَةٌ بِالسُّوءِ إِلَّا مَا رَحِمَ رَبِّي " "Rabbimin merhamet ettiği müstesna nefis kötülüğü emreder."²⁸¹ Âyetidir.

Başka bir geçişe örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz: إِنَّ عِبَادِي لَيْسَ لَكَ عَلَيْهِمْ سُلْطَانٌ وَكَفَىٰ بِرَبِّكَ وَكِيلًا "

"Şüphesiz kullarımın üzerinde senin hiçbir zorlayıcı gücün/hükümranlığın yoktur. Vekil olarak Rabbin yeter!"²⁸² Âyet bağlamında şeytanın muhatap alınmasından resulün muhatap alınmasına geçiş yapılmıştır. Burada insana yönelik bir samimiyet, himaye edilmesinin garantisi ve şeytana karşı zafer kazanmasının sırrı mevcuttur. O da Allah'a güzel bir şekilde tevekkül etmektir.

Aynı örneği şu âyette de görebiliriz: وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ فَمَن شَاءَ فَلْيُؤْمِن وَمَن شَاءَ فَلْيُكْفُرْ إِنَّا أَعْتَدْنَا لِلظَّالِمِينَ نَارًا أَحَاطَ بِهِمْ سُرَادِقُهَا وَإِن يَسْتَغِيثُوا يُغَاثُوا بِمَاءٍ كَالْمُهْلِ يَشْوِي الْوُجُوهَ بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا "

"De ki: "Hak Rabbinizdendir! Artık dileyen iman etsin, dileyen de inkâr etsin." Şüphesiz biz zalimler için bir ateş hazırlamışızdır. Öyle ki onun duvarı/ateşin azabı onları çepeçevre kuşatmıştır. Eğer yardım isterlerse erimiş maden gibi yüzleri yakıp kavuran bir su ile yardım edilir. Ne kötü içecek ve ne kötü bir kalma yeri!"²⁸³

"Rabbiniz" kelimesinde hitap herkesedir. Allah mümin ve kâfir olan herkesin rabbidir. Ama iman veya küfrün tercih edilmesi, insanlardan herkese bireysel olarak bağlıdır. Bundan dolayı topluluk olmalarına rağmen hitap müfret olarak gelmiştir.²⁸⁴

İçinde birkaç çeşit geçişi barındıran cümleye örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz: " نَحْنُ " Biz onların haberini hak/gerçek olarak sana anlatıyoruz. Şüphesiz onlar, Rablerine iman etmiş gençlerdi. Biz de onların hidâyetini artırdık."²⁸⁵

Âyet, Allah'ı ifade eden 'Biz' tekellüm zamiriyle başlıyor, "Rablerine" kelimesiyle gaib sigasına, "onların hidâyetini artırdık" âyetiyle de yine tekellüm sigasına geçiş yapıyor. Kesin bilginin Allah'a ait olduğunu ifade ediyor. 'Biz' zamiri, tazimi ifade eder ve ilmin

²⁸¹ Yusuf Suresi, 12:53.

²⁸² İsrâ Suresi, 17:65.

²⁸³ Kehf Suresi, 18:29.

²⁸⁴ Mervan Muhammed Said, *a.g.e.* s. 136.

²⁸⁵ Kehf Suresi, 18:13.

Allah'a tahsis edilmesinin gölgesiyle sarıyor. “Bize iman ettiler” âyetindeki geçiş, “Rablerine” kelimesindeki üsluba geçişe bir hazırlık olması içindir. Burada iman Rabbe bağlanıyor. Bu üslup kulu Rabbine yaklaşıyor ve O’nu sevdiliyor. Bu da mânânın güçlenmesini sağlıyor.

Buraya kadar zikrettiğimiz örneklerden de anlaşıldığı üzere, geçiş üslubu; bağlamın kendisi için hazırlandığı zahirin gerektirdiği üslubun dışına çıkmaktır. Bu üslup, konuşan veya yazana farklı yollarla kendini ifade etmek hususunda geniş alanlar açıyor.

III. MUZARİ YERİNE MAZİ KİPİNİ KULLANMAK

İbn Kuteybe,²⁸⁶ “Kur’an’ın Müşküllerini Yorumlama” adlı eserinde “Lafzın Zahirinin Mânâsından Farklı Olması” diye bir bölüm açmış ve şöyle demiştir: “Şüphesiz Kur’an’ın fazilet ve üstünlüğü; bakış açısının derinliği, ilminin genişliği, Arap üsluplarının anlaşılması, üsluptaki inceliği ve diğer dillerin dışında Allah’ın kendisine has kıldığı dilden anlaşılır. Dildeki belâgat, beyan ve geniş mecaz kullanımında Araplara verildiği kadar başka hiçbir millete verilmemiştir.”

İbn Kuteybe’nin bu konuyla zikrettiklerinin özetini şu şekilde verebiliriz: Gelecek zamanı geçmiş zamanla, geçmiş zamanı gelecek zamanla ifade etmek, Arapların kelimelerinde kullandıkları üsluplardan biridir. Hitap üsluplarının zenginliği ve birini diğerini yerine kullanmaları, belâgatin inceliğine ve konuşma sanatına zarar vermez. Şimdiki zamanın yeniliği, geçmiş zamanın da kesinliği ifade etmesi gibi. Arapça bilginleri bu üslubu belâgatten saymışlar ve kelamdaki önemine vurgu yapmışlardır.”

Ebu Hatem bu konuda şunları söyler: “Araplar geniş davranıp, (فعل) filini gelecek zaman için, (يفعل) filini de geçmiş zaman için kullanmışlardır.”

Kur’an-ı Kerim de Arapça ve Arapların kendi dillerindeki üsluplarına göre nazil olmuştur. Risaleti tüm insanlara tebliğ etmede bu üslubu kullanmıştır. Müfessirler bu üslubun hakikatini açıklamışlardır.

Ebu Hayyan²⁸⁷ bu üslubu, “Kelamda ustalaşmak ve belâgatte derinleşmek” olarak tanımlar.

²⁸⁶ İbn Kuteybe, Ebu Muhammed Müslim b. Kuteybe, *Te’vilü Müşkili’l-Ku’rân*, I, s.170.

²⁸⁷ Ebu Hayyan *İrtişafü’l-d-darab min Lisani’l-Arab*, II, s.1859.

Alusi şöyle der: “Allah’ın bildiği gelecek zamanlar, gerçekleşme noktasında geçmiş zaman gibidir. Kur’an-ı Kerim’de birçok yerde gelecek zaman geçmiş zamanla ifade edilmiştir.”

İbn Esir²⁸⁸ de şunları söyler: “Kur’an’da bu üsluba riâyet edilen birçok örnek vardır”

Kur’an-ı Kerim, bu üslubu kullanırken iki yola başvurur. Birincisi, geçmiş zamanı kullanır, ama gelecek zamanı kasteder. İkincisi, gelecek zamanı kullanır, ama geçmiş zamanı kasteder. Hepsinin de bir giriş ve sonucu vardır.

IV. GELECEK ZAMANI GEÇMİŞ ZAMANLA İFADE ETMEK

İbn Esir’in de dediği gibi, bu üslubun faydası şudur: Sonrası gelmeyen gelecek zaman, geçmiş zamanla ifade edilirse, bu üslup fiilin gerçekleşmesi ve meydana gelmesi hususunda daha belîğ ve güçlü olur. Çünkü geçmiş zaman sigası, o işin gerçekleştiğini ifade eder. Bu üslup, meydana gelmesi büyük karşılanan devasa şeylerin meydana geleceği bir gelecek zamanda kullanılır.

Bu mânâda Subki²⁸⁹ şöyle der: “Henüz gerçekleşmemiş olan gelecek zamanı geçmiş zamanla ifade etmenin faydası, daha belîğ ve tesirli olmasıdır. Çünkü henüz olmamış bir şey olmuş pozisyonuna indirgenmiştir”

Tefsir kitaplarını çokça okuyanlar, “Şu âyette geçmiş zaman kullanılmıştır.”, “Gerçekleşeceğine dikkat çekilmiştir”, “Gerçekleşme noktasında geçmiş zamânâ benzediği için geçmiş zaman kipi kullanılmıştır.” şeklinde birçok ibare görürler. Gelecekte gerçekleşecek şeylere yönelik bu üslubun kullanılması, o şeyin gerçekleştiğini veya muhakkak gerçekleşeceğini ifade eder.

Kur’an-ı Kerim’de bu konudaki en belirgin ve meşhur örnek şu âyettir: **أَتَىٰ أَمْرُ اللَّهِ فَلَا تَسْتَعْجِلُوهُ سُبْحَانَهُ وَتَعَالَىٰ عَمَّا يُشْرِكُونَ** “Allah’ın emri geldi/yaklaştı, artık onu acele istemeyin.”²⁹⁰ Burada fiil geçmiş zaman kipiyle gelmiştir. Ama kastedilen, vuku bulması kesin olan gelecek zamandır. Bunu da âyetin devamında gelen, “artık onu acele istemeyin.” âyetinden anlıyoruz. Çünkü an itibariyle bir şeyin acele istenmesinin yasaklanması, onun henüz gerçekleşmediğini gerektirir.

²⁸⁸ Ebû’l-Feth Ziyâüddîn Nasrullâh b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî (ö. 637/1239), Belâgat âlimi, münekkit ve vezir.

²⁸⁹ Ebû Hâmîd Bahâüddîn Ahmed b. Alî b. Abdilkâfî es-Sübkî el-Misrî (ö. 773/1372), Şâfiî fakihî.

²⁹⁰ Nahl Suresi, 16:1.

"وَلَوْلَا إِذْ دَخَلْتَ جَنَّتَكَ قُلْتَ مَا شَاءَ اللَّهُ لَا
"Bahçene/bağına girdiğin zaman: "Maşâallah! Kuvvet ancak Allah'ındır" demen gerekmez miydi? Her ne kadar beni malca ve evlatça kendinden daha az görüyorsan da!"²⁹¹ Yani Allah'ın dediği olacak. Burada (ما) Mevsuledir. (ان) şart edatıdır. Yani Allah'ın dilediği şey olacak veya olmuştur. (لولا) tahsis edatıdır. Burada gelecek zamânâ tahsis edilmiştir. Bahçeye giriş burada takdimdir. (ذ) geçmiş zamanla beraber kullanılır. Anlaşıyor ki, gelecek zaman kipiyle gelmesi, bahçenin ve içindekilerinin Allah'ın dilemesine bağlı olduğunu ikrar etmektir. Dilerse, bırakır; dilerse, yok eder. Allah'tan başka gerçek anlamda güç ve kuvvet sahibi yoktur. Burada insanın acziyeti ve Allah'ın kudreti ortaya çıkıyor.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: "وَعَرَضُوا عَلَى رَبِّكَ صَفًّا لَقَدْ جِئْتُمُونَا كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ
"Ve (onların hepsi) saf saf Rabbin huzuruna arz olunmuşlardır. Hakikaten ilk defa sizi yarattığımız gibi bize geldiniz. Hâlbuki siz, sizin için bir buluşma zamanı asla tayin etmeyeceğimizi sanmıştınız!"²⁹² Yani sizi ilk yarattığımız gibi, çıplak, yalınayak, mal ve çocuklardan uzak bir şekilde bize geleceksiniz. Burada "Bize geldiniz" cümlesi geçmiş zaman kipiyle kullanılmış, ama gelecek zaman kastedilmiştir. Çünkü bu olayın gerçekleşmesinin kesin olması, gerçekten gerçekleşmiş hükmündedir.²⁹³

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: "أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ
أَعْيِبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا"

"Gemi var ya, o, denizde çalışan birtakım yoksullarındı. Onu kusurlu yapmak istedim. (Çünkü) onların ötelerinde her (sağlam) gemiyi zorla alan bir hükümdar vardı."²⁹⁴ Âyette geçen "وراء" öte mânâsında olmasına karşın burada "امام" önlerinde mânâsındadır. İbn Atiyye şöyle der: "normalde "وراء" kelimesi mazi zamanı ifade eder, ancak burada zamana riâyet edilmiş ve "وراء" kelimesiyle gelecek zaman, "امام" kelimesiyle de geçmiş zaman²⁹⁵ kastedilmiştir. Burada o olayın kesinlikle gerçekleşeceğini belirtiyor."²⁹⁶

Şu âyette bu kısımdandır: "هَلْ يَنْظُرُونَ إِلَّا أَنْ يَأْتِيَهُمُ اللَّهُ فِي ظُلَلٍ مِّنَ الْعَمَامِ وَالْمَلَائِكَةِ وَقُضِيَ الْأَمْرُ
"Onlar, Allah'ın (azabının) ve meleklerin, bulutların gölgeleri içinde

²⁹¹ Kehf Suresi, 18:39.

²⁹² Kehf Suresi, 18:48.

²⁹³ Alûsî, *a.g.e.*, IV, s. 255.

²⁹⁴ Kehf Suresi, 18:79.

²⁹⁵ İbn Cüzey el-Kelbî, *et-Teshil li Ulumi't-Tenzil*, I, s. 472.

²⁹⁶ Ebu Hayyan, *a.g.e.*, VII, s. 214.

kendilerine gelmesini mi bekliyorlar! Oysa iş bitirilmiştir. Bütün işler Allah'a döndürülür."²⁹⁷ Buradaki "iş bitirildi" fiili geçmiş zaman kipiyle kullanılmış, ama gelecek zaman kastedilmiştir. Muhakkak gerçekleşeceğine veya gerçekleşmesinin yakın olduğuna dikkat çekilmiştir. Yani, "Onlar, Allah'ın (azabının) gelmesini mi bekliyorlar? Oysa iş yakında bitirilecek" demektir.

Allah Azze Ve Celle şöyle buyuruyor: "وَلَقَدْ جِئْتُمُونَا فُرَادَى كَمَا خَلَقْنَاكُمْ أَوَّلَ مَرَّةٍ" "Muhakkak sizi ilk defa yarattığımız gibi tek başınıza bize gelmiş..."²⁹⁸ Burada da geçmiş zaman kipiyle yakın gelecek zaman kastedilmiştir. Müezzinin, "Namaza başlandı" sözü gibi. Oysa henüz namaza başlanmamış, ama çok yakın zamanda hemen ardından başlanır. Burada âyet aynı zamanda Kur'an'dan yüz çevirenlere de sesleniyor ve onlara "Allah'a dönüşünüz ve huzurunda durmanız yakındır, uzak değildir" diyor.

Allah Azze ve Celle, geçmiş zamanı hikâye ederek, şöyle buyuruyor: "وَكَالْبُهْمِ بِأَسِطٍ" "Köpekleri de girişte ön ayaklarını uzatmış (yatıyor)du."²⁹⁹ Buradaki ismi fail olan (بأسط) kelimesi, Kesai³⁰⁰ ve ona tabi olanların dediği gibi, geçmiş zaman mânâsındadır ve geçmiş zamanın durumunu hikâye ederek (ذراعيه) kelimesinde amel etmiş ve onu nasbetmiştir. Yani geçmiş zamanda var olan durumu konuşma zamanında oluyormuş gibi takdir etmiştir.

(بأسط ذراعيه) âyetinde (بأسط) kelimesinin, (وكلبهم) kelimesinde ki vav'ın hal vavı olması takdiriyle müzari mânâsında olması da mümkündür. Bu yüzden Allah Subhanehu, şimdiki zamanı ifade eden (ونقلبهم) buyuruyor, geçmiş zamanı ifade eden (قلبنا) buyurmuyor.³⁰¹

Allah Azze ve Celle, gelecek zamanı geçmiş zamanla tabir ederek, şöyle buyuruyor: "ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكَرَّةَ عَلَيْهِمْ" "Sonra onlara karşı size tekrar (galibiyet) verdik..."³⁰² Zira bu âyet nazil olduğunda henüz galibiyet tekrar verilmemişti. Ancak gerçekleşmesi kesin olduğundan dolayı geçmiş zaman kipi kullanıldı.³⁰³

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: "وَيَوْمَ نُصَيِّرُ الْجِبَالَ وَتَرَى الْأَرْضَ بَارِزَةً وَحَشْرَبْنَا هُمُ فَلَمْ نَعَادِرْ" "Dağları yürüttüğümüz gün, yeryüzünü dümdüz görürsün. Onların hiçbirisini

²⁹⁷ Bakara Suresi, 2:210.

²⁹⁸ Enam Suresi, 6:94.

²⁹⁹ Kehf Suresi, 18:18.

³⁰⁰ Kisâi; Ali b. Hamza b. Abdullah b. Osman'dır. Kufelidir. 7 Kurra'dan biridir. Tahran'ın doğusunda Hicri 189/Miladi 805 yılında vefat etmiştir. Bkz: ez-Zehebî Şemsüddin, *Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ*, XVII. s.137.

³⁰¹ Hererî, *a.g.e.*, XVI s.325.

³⁰² İsrâ Suresi, 17:6.

³⁰³ Hererî, *a.g.e.*, XVI, s.52

(geride) bırakmamak üzere, hepsini (mahşerde) toplamış oluruz.”³⁰⁴ Burada gelecek zamanı ifade eden “yürüttüğümüz” ve “görürsün” cümlelerinden sonra geçmiş zaman olan “haşrettik” cümlesi getirilmiştir. Burada haşrin “yürütme” ve “açığa çıkarma”dan önce olduğuna işaret vardır. Ki bu olaylara şahitlik etsinler. Sanki şöyle deniliyor: onları bu olaylardan önce hasrettik. Çünkü önemli olan haşirdir. İnsanlardan onu inkâr edenler de mevcuttur. Bu yüzden geçmiş zaman kipiyle gelmiştir.³⁰⁵

V. MAZİ YERİNE MUZARİ KİPİNİ KULLANMAK

Bu üslubun faydası şudur: Mazi yerine müzari kullanıldığı zaman, bu üslup vesilesiyle fiilin meydana geliş şekli açıklık kazanır, bu da şeklinin hatıra getirilmesiyle gerçekleşir. Buna göre dinleyici, olay o an meydana geliyormuş ve ona o an şahitlik ediyormuş gibi olur.

İbn Esir, bu üslubun faydasını açıklarken, şöyle der: “Bil ki gelecek zaman fiili, fiilin gerçekleşmesinden haber verildiği esnada kullanılırsa, bu üslup, geçmiş zaman kipinin kullanılmasından daha belîğdir. Çünkü gelecek zaman içinde gerçekleşeceği durumu izah eder ve bunu hatıra getirir ki, dinleyici bu durumu görür gibi olur. Geçmiş zaman kipi böyle değildir. Garip görülen bir durum, muhataba durumun önemini kavratmak ve buna benzer farklı özellikler barındıran her şeyde bu üslup kullanılır.”

Bu üsluba örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz: **فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا** " "فَلَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ عَلَىٰ آثَارِهِمْ إِنْ لَمْ يُؤْمِنُوا بِهِدَا" "Şimdi bu söze (Kur'an'a) iman etmezlerse, belki sen onların arkasından üzülenek kendini helak edeceksin!"³⁰⁶ Resulullah (as)'ın iman etmelerini umduğu vakitlerin sonlarında, Allah o'na müşriklerin iman etmeye razı olmadıklarını işaret etti. “Şimdi bu söze/Kur'an'a iman etmezlerse” âyeti, gelecekte olması gerekeni ifade eden müzari fiiliyle gelmiştir. Yani eğer imansızlıkları devam ederse...³⁰⁷

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: **وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْتُهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۗ كَذَٰلِكَ النُّشُورُ** " "وَاللَّهُ الَّذِي أَرْسَلَ الرِّيحَ فَتُثِيرُ سَحَابًا فَسُقْتُهُ إِلَىٰ بَلَدٍ مَّيِّتٍ فَأَحْيَيْنَا بِهِ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا ۗ كَذَٰلِكَ النُّشُورُ" "Allah öyle (bir zat)tır ki, bulutu harekete geçiren rüzgârları gönderdi. Böylece biz onu, ölü bir memlekete göndermişiz de ölümünden sonra o yeri onunla canlandırır. İşte (öldükten sonra) dirilme de böyledir.”³⁰⁸ “harekete geçiren” gelecek zamanı ifade eder. Ondan önceki “gönderdi” ve ondan sonraki “suladık” ile “dirilttik” âyetleri ise, geçmiş zamanı ifade ediyor. İşte burada rüzgârların bulutları harekete geçirmesiyle meydana

³⁰⁴ Kehf Suresi, 18:47.

³⁰⁵ İbn Esir, *a.g.e.* II. s.16.

³⁰⁶ Kehf Suresi, 18:6.

³⁰⁷ Bkz: İbn Aşûr, *a.g.e.* XVI. s.255.

³⁰⁸ Fâtır Suresi, 35:9.

gelecek olanların durumu anlatılıyor ve yüce bir kudrete işaret eden bu benzersiz resim hatırlarda tutuluyor.

Zemahşeri (ö. 538/1144) şöyle der: “Eğer dersin, ‘Kendisinden önce ve sonrakilerin aksine ‘harekete geçiren’ fiili niye müzari olarak gelmiş?’ Derim ki, ‘rüzgârların bulutları harekete geçirmesiyle meydana gelecek olanların hikâye edilmesi ve Rabbani bir kudrete işaret eden bu benzersiz resim hatırlarda tutulması içindir””

Şu âyet de bu üsluba uygun olarak gelmiştir: **" وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَكَأَنَّمَا خَرَّ مِنَ السَّمَاءِ فَتَخْطَفُهُ الطَّيْرُ أَوْ تَهْوِي بِهِ الرِّيحُ فِي مَكَانٍ سَحِيقٍ "**

“Her kim Allah’a ortak koşarsa, sanki gökten düşmüş de kendisini kuş kapıvermiş veya rüzgâr onu uzak bir yere sürüklemiş gibi olur.”³⁰⁹ Âyette öncelikle geçmiş zaman kipiyle “gökten düştü” demiş, sonra gelecek zamanı ifade eden “kapıveriyor” ve sürüklüyor” fiilleri ona atfedilmiştir. Peki, neden geçmiş zamandan gelecek zamânâ geçilmiş? Kuşun onu kapma ve rüzgârın onu sürükleme şeklini hatırında tutması için.

Öncekilere benzer olarak şu âyete de bakalım: **" فَفَرِيقًا كَذَّبْتُمْ وَفَرِيقًا تَقْتُلُونَ "**

“Bu yüzden (onlardan) bir kısmını yalanladınız ve bir kısmını da öldürüyordunuz!”³¹⁰ Burada “öldürüyorsunuz” fiilinde o çirkin durumu zihinde hazır tutmak için mazi yerine müzari kullanılmıştır. Sanki onlar, peygamberlerini öldürdükleri durumu gözleriyle görüyorlardı. Çünkü konum, hayret ve dehşet konumudur. Zira peygamberleri öldürmek, çok çirkin bir iştir. Allah âyette bunu nefislerinde hazırda bulundurmamak ve kalplerinde tasvir ettirmeyi diledi.

Bu üsluba örnek olarak şu âyeti de verebiliriz: **" إِنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا وَيَصُدُّونَ عَن سَبِيلِ اللَّهِ وَالْمَسْجِدِ الْحَرَامِ الَّذِي جَعَلْنَاهُ لِلنَّاسِ سَوَاءَ الْعَاكِفُ فِيهِ وَالْبَادِ وَمَن يُرِدْ فِيهِ بِالْحَادِ بِظُلْمٍ نُذِقْهُ مِنْ عَذَابِ أَلِيمٍ "**

“Şüphesiz inkâr edenler, Allah yolundan ve –içlerinde yerli olsun misafir olsun- (ibadetgâh olarak) insanlar içinde eşit kıldığımız Mescid-i Haram’dan menedenler var ya, işte her kim orada zulüm ile sapmak isterse, ona acı verici bir azab tattırırız!”³¹¹ Burada da gelecek zamanı ifade eden “çeviriyorlar” fiili geçmiş zamanı ifade eden “inkâr ettiler” fiiline atfedilmiştir. Çünkü zaten inkârları vardı. Farklı günlerde yenilenen ve devam etmeyen Allah yolundan çevirme zamanında ikinci kere inkâr etmemişlerdi. Çünkü inkâr sürekli tekrarlanıyor ve kesintisizdi.

³⁰⁹ Hacc Suresi, 22:31.

³¹⁰ Bakara Suresi, 2:87.

³¹¹ Hacc Suresi, 22:25.

Gelecek zaman yerine geçmiş zamanı kullanmak ile geçmiş zaman yerine gelecek zamanı kullanmak arasındaki farka gelince; birincisinde amaç, henüz meydana gelmemiş bir şeyin varlığını göstermek, sanki varmış gibi zihne yaklaştırmak ve olacağını tekit etmektir. İkincisinde ise amaç, dinleyicinin onu görüyormuşçasına bir duruma gelmesi için fiilin durumunu açıklamak ve şeklini hatırdâ hazır bulundurmaktır.

Bütün bu açıklamalardan anladığımız ise şudur: Kur'an-ı Kerim'deki fiiller, sadece sarf ilminde açıklanan kalıplarına göre değil, Kur'an'da var olan bağlama göre zamansal anlamlarını elde ederler. Mazi ve müzari fiillere dönüştürülmesinin arkasında genellikle belâgate dayanan bir mânâ vardır.

BEŞİNCİ BÖLÜM: İSRÂ VE KEHF SÛRELERİNDE CÜMLENİN HALLERİ

Cümle iki esas unsurdan oluşur: Müsned (isnat edilen) ile Müsnedü İleyh (Kendisine isnat edilen). Bunlar kelamın temelidir. Cümlenin bunların dışında başkalarından ve daha fazlasından da oluşturulması mümkündür. Bunlar belâgat bilginlerine göre kayıtlar, dilbilgisi bilginlerine göre ise, fazlalıktır. Tabi fazlalıktan kasıt, mânâ veya zikredilme açısından onsuz da olabileceği değildir. Aslında amaç, kelamın bunların dışında da oluşturulabileceğidir. Muzaf İleyh ile Mevsulun sıla cümlesi hariç Müsned ile Müsnedü İleyh dışında getirilen fazlalıklar belâgat bilginlerine göre, kayıtlardır. Beş meful; mefulü bih, mefulü fih, mefulü mutlak, mefulü lieclihi ve mefulü maahu, tevabiler; atfu beyan, atfu nasak, bedel, tekit, hal ve temyiz, yine nefiy, şart edatları ve neshedici fiiller gibi. Hepsi kayıttır. Çünkü hepsi cümlenin esas elemanları dışında getirilen fazlalıktır.

Müsnedün İleyh: Müsnedden ayrı olamayan (konuşanın onsuz yapamadığı)³¹² esas ögedir. Kendisi hakkında hüküm verilen parçadır. Fiil cümlesinde fail, naibi fail; isim cümlesinde ise, mübteda gibi. Sadece isimler müsnedün ileyh olabilir.

Müsned: Müsnedü İleyhi olmaksızın bir anlam ifade etmeyen (konuşanın onsuz yapamadığı) lafızdır. Esasen Müsned, hükmün verildiği Müsnedü ileyhe isnat edilen hükümdür. Fiil cümlesinde fiil, isim cümlesinde ise, haberdir.³¹³

İsnad: Tam bir mânâ ifade etme yani sükûtun sahih olması yönüyle iki kelimenin birbirine bitştirilmesi/bağlanmasıdır.³¹⁴

I. TAKDİM- TEHİR

Öne alma ve erteleme, Kur'an-ı Kerim'deki en güzel açıklama üsluplarından. Bu üslup, sağlam bir terkip içinde ikinci mânâları ifade eden Kur'an'a dair üslupların yoğunlaştığı önemli araçlardan biridir. Belki de Kur'an'daki en yaygın üsluptur. Çünkü bu üslubun ince mânâları ifade etme, üslubu güzelleştirip güçlendirmede etkisi vardır.

Bu ilme sahip olan Abdulkahir El-Cürcani şöyle der: “Bu, faydası ve güzelliği çok, tasarruf alanı geniş ve amacı büyük olan bir bölümdür. Benzersizliği seni daima yatıştırır. Sana incelik verir. Sürekli dinlemekten hoşlanacağın bir şuur verir. Yanındaki konumunu güzelleştirir. Sonra bakarsın ve görürsün ki, seni hoşça dinlemeye sevk eden ve yanında onu

³¹² Sibeveyh, *el-Kitab*, I. s. 48.

³¹³ *a.g.e.*, I. s.23.

³¹⁴ Cürcani, *Tarifât*, s. 184.

güzel gösteren sebep, bazı şeylerin öne alınması ve bazı lafızların oradan araya sevk edilmesidir”³¹⁵

Öne alma ve erteleme, kelama güzellik ve tesir katar. Çünkü bu üslupta, konuşanın zihninde hazırladığı şekilde lafızları muhataplarına nakletme yolu vardır. Böylece duygu ve hislerine uygun olarak lafızları aktarır.³¹⁶

Öne alma ve erteleme, derin delilleri açığa çıkarmak ve uzak mânâları anlamak arasındaki belâgate ait faydalardandır.³¹⁷

Öne alma tahsis mânâsı katar. Şu âyette olduğu gibi:

“(Allah’ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.”³¹⁸ Bazen sona bırakma karışıklığı ve mânâda ihlale sebep olur. Bu yüzden öne alma bu karışıklığı önlemek için kurtuluş yoludur.³¹⁹

Aynı şekilde öne alma ve ertelemeyi gerektiren birçok neden vardır. Bu mânâların ve gereksinimlerin ötesinde sağlam üslubu ortaya koyarak, konuşan konuşmasını çeşitlendirir. Belâgat bilginleri bunu gerektiren birçok sebep söylemişlerdir.

İsrâ ve Kehf sûrelerinde bu üslup kullanılmıştır. Bu amaca yardımcı olan bazı örnekler aracılığıyla anlaşılan ikinci mânâlara önem vermeye yoğunlaşacağız.

Şu âyetle başlayalım: "وَلَا تَقْتُلُوا أَوْلَادَكُمْ حَسْبِيَ إِمْلَاقٍ نَحْنُ نَرْزُقُهُمْ وَإِيَّاكُمْ إِنَّ قَتْلَهُمْ كَانَ خِطْءًا كَبِيرًا"

“Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin! Onlara da size de biz rızık veririz. Şüphesiz onları öldürmek büyük bir suç/günahdır.”³²⁰ Burada durum tamamen değiştirilmiş. Babaların rızıkı evlatların rızıkından önce zikredilmiş. Bu yüzden tertipdeki değişim ve kelimelerdeki kullanım farklılığının sırrını açıklamak için âyetlerin bağlamına bakıyoruz. Nefsin rahatlayıp, kabul ettiği bize gösteren delili görüyoruz. O da şudur, âyette birinci kelimedede “Fakirlik korkusuyla” ikinci kelimedede ise “fakirlikten” ibaresini görüyoruz. Bu ikisi de babaların evlatlarını öldürmeye sevk eden sebeplerdir. Korku yani fakirlik beklentisi ve ondan korkmak evlatlar sebebiyledir. Bu yüzden âyette evlatların rızıkı öne alındı ki rahatlasınlar.

³¹⁵ Cürcanî, *a.g.e.*, s. 137

³¹⁶ Zerkeşi, *a.g.e.*, III. s. 233

³¹⁷ Haşimi, *Cevahiru'l-Belaga*, s. 129

³¹⁸ Fatiha Suresi, 1:5.

³¹⁹ Bkz: Ammat, Halil, *Arapçanın Terkibi ve Dilbilgisi*, s. 92

³²⁰ İsrâ Suresi, 17:31.

“Korkudan” ibaresine gelince, bu da tam bir fakirliktir. Çünkü babalar asıl fakirlerdir. Evlatlarının rızkının garanti edilmesiyle beraber problemin esası olan onların rızkı öne alındı.³²¹

" الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عِبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا

“Hamd, kuluna Kitap’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik/tezat bulundurmeyen Allah’a mahsustur.”³²² Burada “onda hiçbir eğrilik/tezat bulundurmadı” âyetindeki takdim, kendisinden söz edilmesini, güzelliğinin ortaya çıkarılmasını, bununla karşılaşan ve içindeki nassa binaen yaptığı tesir alanını öğrenmeyi hak ediyor. Bu âyet, terkipdeki sırrıyla dilbilgisi, kıraat ve ses bilginlerini meşgul etmiştir. Burada iki âyette görünen tertip yönünü ele alacağız.

Mânâ açısından aralarındaki bağ açıktır. (ولم يجعله عوجا) ile (قيما) kelimelerindeki mânâ birbirine çok yakın mânâlardır. Burada sorulan soru şudur; neden bir üslup diğerine takdim edildi? Başta nefiy ve hemen ardından da ispat geldi. Burada önce ayıbın nefyedilmesi ve ardından da kemalin ispatı yapılmıştır.³²³

Muhakkak ki yeni din, akidesinin temeli ve esasları batıl olan bir millete geldi. Yeni dinin var olan bu batıl esasları kabul etmesi mümkün değildir. Bu yüzden bu batıl esasların uygun bir şekilde izale edilmesi gerekiyordu. Buna göre izale ve hazırlık için arındırılmış üslup öne alındı. Bu yüzden de oluşumda parlaklık ve dinin açıklanmasında da tatlılık vardır.³²⁴

Öne alma ve ertelemenin birçok çeşidinin olduğu malumdur. Mânâların birbirine takdim edilmesi, biçim ve terkibe bağlı hususlar bu kısımdandır. Birinci kısım diğer sûrelerde olduğu gibi, bu sûrede de yaygındır. Dünyanın ahiretten, işitmenin görmeden, hidâyetin sapıklıktan, iyiliğin kötülükten, müjdenin korkutarak uyarmaktan ve kelamda kullanılan buna benzer şeylerin önce zikredilmesi gibi.

Örnek olarak şu âyetleri zikredebiliriz: "إِنْ أَحْسَنْتُمْ أَحْسَنْتُمْ لِأَنْفُسِكُمْ وَإِنْ أَسَأْتُمْ فَلَهَا"

³²¹ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e* .s 221

³²² Kehf Suresi, 18:1.

³²³ Useymin, Muhammed Salih *Tefsiru Kur’an-ı Kerim*, Daru İbn Cevzi 1423, s. 9

³²⁴ Muhammed Said Abdurrahman, *a.g.e*, s. 96

“Eğer iyilik ederseniz, kendinize iyilik etmiş olursunuz ve eğer kötülük ederseniz, yine onun içindir (kendiniz aleyhinedir).”³²⁵

"وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا"

“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme! Şüphesiz kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”³²⁶

"وَمَا أَرْسَلْنَاكَ إِلَّا مُبَشِّرًا وَنَذِيرًا" (Ey Peygamber!) Biz seni ancak müjdeci ve uyarıcı olarak gönderdik.³²⁷

“Sonra onlara karşı size tekrar (galibiyet) verdik, size mallarla ve oğullarla yardım edip (gücünüzü artırdık) ve cemiyet/topluluk olarak da (sayınızı) daha çok kıldık.”³²⁸ Burada mallar çocuklardan önce zikredilmiştir. Çünkü zafer kazanmada ve üstün gelmede malların büyük önemi vardır. Zira düşmanlığın esası silah ve silah çeşitleridir. Bugün de İsrâil örneğinde bu âyetin doğruluğunu görüyoruz.

Bazı araştırmacılar öne alma ve ertelemeyi iki kısma ayırırlar:³²⁹

Birincisi, kelimenin tümünden önce zikredilmesidir. "إِيَّاكَ نَعْبُدُ وَإِيَّاكَ نَسْتَعِينُ" (Allah'ım!) Yalnız sana ibadet ederiz ve yalnız senden yardım dileriz.³³⁰

"رَبِّكَ فَكَبِّرْ", "Rabbi tekbir/tazim et."³³¹ Âyetlerinde olduğu gibi.

İkincisi, genel lafızlar içinde bazı lafızların diğerlerinden önce zikredilmesidir. "Allah'tan başkası adına kesilen"³³² "وَأَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ" (Allah'tan başkası adına kesilen (hayvan))³³³ âyetlerinde olduğu gibi. Bu incelemede amacımız bu ilme bakmak, kısımlarını konuşmak ve örneklerine derin bir şekilde dalmak değildir. Amacımız, nastaki temel ve esas olanları araştırmaktır. Bunlar da bu iki sûrede çokça mevcuttur.

Şu âyet bu kısımdandır:

"أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ وَاتَّخَذَ مِنَ الْمَلَائِكَةِ إِنَاثًا إِنَّكُمْ لَتَقُولُونَ قَوْلًا عَظِيمًا"

³²⁵ İsrâ Suresi, 17:7.

³²⁶ İsrâ Suresi, 17:36.

³²⁷ Furkan Suresi, 25:56.

³²⁸ İsrâ suresi, 17:6.

³²⁹ Bkz: es-Samarrai Dr. Fadıl, *Esraru'l-Beyan fi Tefsiri'l-Kur'an*, 2002.

³³⁰ Fatiha Suresi, 1:5

³³⁰ Müddesir Suresi,17: 4.

³³¹ Müddesir Suresi,17:3

³³² Bakara suresi, 17:73

³³³ Maide Suresi, 5:4.

“(Ey müşrikler!) Rabbniz size oğulları seçti de kendisi meleklerden kızlar mı edindi? Şüphesiz siz, büyük bir söz söylüyorsunuz.”³³⁴ Burada hemze vasıtasıyla inkâr fiilden önce zikredilmiştir. İsme ulaşamamıştır. Bu da fiilin esasında hiç meydana gelmediğini hissettirmektedir. Yani ne Allah tarafından ne de bir başkası tarafından bu seçim asla olmadı. Bu üslupta müşriklere reddiye ve bu büyük sözlere sevk eden sözlerinde onlara yalanlama vardır.

Eğer isim önce gelseydi ve cümle " أَفَأَصْفَاكُمْ رَبُّكُم بِالْبَنِينَ " şeklinde olsaydı, inkâr failde olurdu. Yani seçmenin aslı vardır, ancak bu Allah tarafından değildir. Bu, âyetin zahir ve kastedilen mânâsına zıttır.

" الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا "

“Hamd, kuluna Kitap’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik/tezat bulundurmamayan Allah’a mahsustur.”³³⁵ Burada “kuluna” kelimesi, bağlı ve şibhi cümle olan meful konumundaki “Kitap”tan önce zikredilmiştir.

" أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ " şeklinde olması da mümkündür. Kitap ehli olan Yahudi ve Hristiyan ile Kureyş müşrikleri bir Peygamberin geleceğini biliyorlardı. Ancak hepsi de bu Peygamberin başkalarından değil, kendilerinden gönderilmesini umuyorlardı. Âyetteki bu tertip ve tahsis ile şek yakın ile giderildi. Resulullah (as) kulluk ve Peygamberliğe has kılındı. Burada öne alma tahsisi ifade eder.³³⁶

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُ هُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا "

“Rabbin kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve ana-babaya iyilik etmeyi emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi yanında ihtiyarlığa erişirse, onlara “öf” bile deme ve onları azarlama! Onlara güzel söz söyle!”³³⁷ Bu âyette de öne alma ve erteleme mevcuttur. “anne-babaya iyilik etmeyi” âyetinde, cer ve mecur masdara bağlıdır –Zemahşeri bunu kabul etmemektedir. Çünkü sılası ondan önce gelemez. Ona göre car ve mecur mukadder olan bir fiile bağlıdır. Yani anne-babanıza iyilikle iyilikte bulunmanızı emreder- dilbilgisi âlimlerinin çoğuna göre, mutlak anlamda zarf ise, masdarın mefulü kendisinden önce gelebilir.³³⁸ Burada

³³⁴ İsrâ Suresi, 17:40.

³³⁵ Kehf Suresi, 18:1.

³³⁶ Yudi Ashar, *a.g.e*, s. 93

³³⁷ İsrâ Suresi, 17:23.

³³⁸ Bkz: Razî, *et-Tefsiru'l-Kebir*, XXI, s. 21-63

(إِحْسَانٌ وَبِالْوَالِدَيْنِ) denilmedi, bilaki "وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانٌ" denildi. Anne-babanın burada önce zikredilmesi, onlara gösterilen büyük değer delilidir.

İkinci olarak “yanında yaşlılığa erişirlerse” âyetinde zarf olan “yanında” kelimesi, meful olan “yaşlılık” kelimesinden önce zikredilmiştir. Oysa sonradan zikredilmesi gerekiyordu. Öne alınması, mefulü bihinin gelmesine teşvik olmuştur. Çünkü onlar fazlasıyla bakılmaya ve iyilik edilmeye layıktırlar.

Üçüncü olarak, “Eğer onlardan biri veya her ikisi yanında ihtiyarlığa erişirse” âyetinde fail olan “ikisinden biri” kelimesi, kendisi ve üzerine atfedilen kelimeyle söz uzamasın diye mefulün zarfından önce zikredilmiştir.

Dördüncü konu ise, mânâlar arasındaki ince irşad kısmındandır. “onlara “öf” bile deme ve onları azarlama!” Âyetidir. Eğer denilse ki, “sıkıntıyı ifade eden ‘öf’ kelimesi, yine ağır bir sıkıntı ve hakareti ifade eden “azarlama” kelimesinden önce zikredilmesinin ötesinde fayda yoktur. Ragıb İsfehani’nin de dediği gibi.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: " قَلَّا نُقِيمُ لَهُمْ يَوْمَ الْقِيَامَةِ وَزْنًا "

“Biz kıyâmet günü onlar için bir tartı tutmayacağız.

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَعَمِلُوا الصَّالِحَاتِ كَانَتْ لَهُمْ جَنَّاتُ الْفِرْدَوْسِ نُزُلًا " "

“Şüphesiz iman edip salih amellerde bulunanlar var ya, Firdevs cennetleri onlar için bir konaklama yeridir.”³³⁹

Bütün bu âyetleri mülâhaza ettiğimiz zaman, önce zikredilmesi gerekenlerin ertelendiği ve başka kelimelerin öne alındığını görürüz. Bu, tek başına örnek oluşturan bir üsluptur. Buradaki öne alma, tahsisi ifade eden lam harfinin bitiştigi ve öne alınan kelimenin tabiatına dikkatleri çekmek içindir.

Sebebi müsebbeble alakasının öne alınmasına gelince, bunu da şu âyette görüyoruz:

" وَإِذِ اعْتَزَلْتُمُوهُمْ وَمَا يُعْبُدُونَ إِلَّا اللَّهَ فَأْوُوا إِلَى الْكَهْفِ يَنْشُرْ لَكُمْ رَبُّكُمْ مِنْ رَحْمَتِهِ وَيُهَيِّئْ لَكُمْ مِنْ أَمْرِكُمْ مَرْفَقًا "

“(İçlerinden biri şöyle demişti:) “Mademki siz onlardan ve Allah’tan başka ibadet etmekte olduklarından ayrıldınız, o halde mağaraya sığınınız ki, Rabbiniz size rahmetinden yaysın ve size işinizde bir kolaylık sağlasın.”³⁴⁰ Burada Allah’ın rahmeti, Allah’ın onlara verdiği nimetlerden önce zikredilmiştir. Çünkü rahmet, nimetlerin esası ve kalıcı olmalarının

³³⁹ Kehf Suresi, 18:107.

³⁴⁰ Kehf Suresi, 18:16.

sebebidir. Bu anlayışa göre, mümin gençler, dualarında Allah'tan talep etmişler ve en başa da rahmeti koymuşlardır: "إِذْ أَوْىُّ الْفُتْيَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا" "Hani o yiğit gençler mağaraya sığınmışlardı da: "Rabbimiz! Katından bize bir rahmet ver ve bize işimizden bir kurtuluş yolu hazırla" demişlerdi."³⁴¹

Sebebin müsebbebtten önce zikredilmesine örnek olarak şu âyeti de verebiliriz:

"فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِن لَّدُنَّا عِلْمًا" "Orada katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul buldular."³⁴² İnsanların Allah'ın rahmetine ihtiyaçları öncelikli bir ihtiyaçtır. Bundan dolayı kulun üzerinde rahmet, ilim ve yakın olarak kendini gösteriyor.

Başka bir yerde de şöyle buyruluyor: "وَمِنَ اللَّيْلِ فَتَهَجَّدْ بِهِ نَافِلَةً لَّكَ عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّخْمُودًا"

"Ve gecenin bir kısmında da (kalk)! Sana mahsus bir nafîle/fazlalık olarak, onunla (Kur'an'la) teheccüd (namazı) kıl!"³⁴³ Burada cer ve mecrur olan "gecenin bir kısmında" kelimesinin fiil olan "teheccüd kıl" cümlesinden önce zikredilmesi, Resulullah (as)'ın özelliklerinden olan gece namazına verilen önemi gösterir. Gece namazı ümmet için müekked sünnetlerdendir. Car ve mecrur ile zarfların müteallıklarından önce zikredilmesi, Kur'an-ı Kerim'deki açık ve belirgin üsluplardandır. Bu iki sûrede de böyledir.

Anlaşıldı ki öne alma olan bu kısmın iki önemli faydası vardır.

Birincisi ki en önemli olan da budur, öne alınan kısma yüklenilen mânâyâ ihtisasın, sakınmanın, önemnin ve ışığın musallat edilmesidir.

İkincisi, nastaki düzen ve içteki musikinin renklerinden birini almak sûretiyle terkipteki öne alma ve ertelemenin verdiği biçimlendirme gücüdür.

Son olarak diyebiliriz ki, bu sûrede öne alma ve erteleme üslubuna dair örnekler vardır. Kur'an-ı Kerim'in muhtelif yerlerinde de bu üslup kullanılmıştır. Bu üslup, menfi olan bir istisnadan sonra öne alınmış mefulden sonra masdar tevilinde getirilen failidir. Bunun örneğini şu âyetlerde görüyoruz: "وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأُولُونَ"

³⁴¹ Kehf Suresi, 18:10.

³⁴² Kehf Suresi, 18:65.

³⁴³ İsra Suresi, 17:79.

“Bizim âyet/mu’cizeler göndermemize engel olan şey, sadece öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır.”³⁴⁴

“Kendilerine hidâyet gelince insanların iman etmelerine mani olan şey, onların: “Allah, bir insanı mı peygamber olarak gönderdi?” Demelerinden başkası değildir.”³⁴⁵ Mu’cizelerin gönderilmeme sebebi, önceki kavimlerin onları inkâr etmeleridir. Aynı şekilde insanların iman etmemesinin sebebi, âyette geçen sözleridir. Ancak şu var ki, kısa ifade hasrın delili olamaz. Yani tam illet olma mânâsında. Bilakis o, en açık ve en güçlü doğruluğu kanıtlanmış meselelerde tekittir ve verilen önemin açıklanmasıdır.

II. FASIL- VASIL

Sözlükte ayırma (fasl); bir şeyi bir şeyden ayırmaktır.³⁴⁶ İki şey arasında mesafe ve aralarındaki engeldir.³⁴⁷

Sözlükte birleştirme (vasl); bir şeyi bir şeye bağlanıncaya kadar bitiştirmektir.³⁴⁸

Belâgat âlimlerinin ıstılahındaki ayırma ve birleştirmeye gelince, birleştirme bazı cümleleri bazılarına atfetmek, ayırma ise, bunu terk etmektir.

Kelamdaki birleştirme ve ayırma yerlerini bilmek belâgatın sırlarındandır. Başka bir ifadeyle, cümlelerde bazılarını bazılarına atfetmek veya bunu terk etmek, bazılarını diğerinin ardından başlangıç cümlesi olarak getirmenin gereklerini bilmektir.

Kelamdaki ayırma ve birleştirme yerlerini idrak etmek ancak tam Arap olanlar tarafından yapılabilir. Çünkü dil onların dilidir. Onu tabiatları gereği konuşurlar. Aynı şekilde ancak belâgati tabiat edinen kelamın zevkindeki marifetten pay alanlar bunu yapabilirler.

Bu konuyla ilgili olarak belâgat âlimleri şöyle derler; “Bu mesleğin en ince konusudur. Faydası çok, işareti gizlidir” Farisi’ye; “Belâgatın sınırı nedir?” Diye sordukları zaman şöyle cevap vermişti: “Birleştirmeyi ayırmadan öğrenmek belâgatın sınırındır.”³⁴⁹ Bu yüzden eskiden bu konuyu belâgatın sınırı olarak belirlemişlerdi.

“Bil ki, belâgat ilminde bu kapalıdır, derindir, zordur ve incedir dediğin hiçbir ilim yoktur ki, bu ondan daha kapalı, daha derin, daha zor ve daha ince olmasın. İnsanlar, atfin

³⁴⁴ İsra Suresi, 17:59.

³⁴⁵ İsra Suresi, 17:94.

³⁴⁶ İbn Faris Ebü'l-Hüseyin Ahmed b. Faris b. Zekeriyâ, *Mu’cemu Mikayasi'l-Luga*, IV, s. 505.

³⁴⁷ Bkz: *Mu’cemu'l Vasit*, II. s. 296

³⁴⁸ İbn Faris, *a.g.e*, VI, s.115.

³⁴⁹ Cahiz. Ebu Osman, *el-Beyan ve't-Tebyin*, I. s.68.

terkedildiği bir cümle gördükleri zaman, ikna olup şöyle demişlerdir: Bu kelam başlangıç cümlesidir ve öncekinden ayrılmıştır. Ama nefisleri bundan daha fazlasını istemektedir. Şiddetli bir gaflet içindedirler.”³⁵⁰

Bundan dolayı ayırma ve birleştirme üslubunun, idrak ve hissetmenin mümkün olduğu faydaları ve sonuçları vardır. Mânânın icazı ve izahı bu kısımdandır. Bu da tek bir konuyu parçalara ayırma yönünden olur. Amaç birçok şekil elde etmektir. Bununla beraber ses ritmi ile gösterilen mânânın uyumunu da korumak gerekir.³⁵¹

Birleştirme, belâgati diğer atıf harflerinin dışında ancak “Vav” atıf harfi ile gerçekleşir. Çünkü Vav hem hükümde hem de diğer hususlarda sonrakini öncekine bağlayan ve onarı müşterek kılan bir edattır. Diğer atıf harflerinde bu özellik yoktur. Çünkü diğer harfler atıfla beraber başka mânâları da ifade ederler.³⁵² Burada atıf olarak kullanılması veya mahallen irab almayan cümleler arasında kullanılması hakkında konuştuğumuz Vav harfinin dört sıfatı vardır.

- a. Birinci Sıfat: Mutlak bir araya getirme amaçlıdır. Atıf harflerinin tertip, takip ve bunun dışındaki mânâları ifade etmez. İster müfredin isterse de cümlenin atfı olsun, fark etmez.
- b. İkinci Sıfat: Müfredlerin ve müfred teviline giren mahallen irab almayan cümlelerin atfında hükümdeki müşterekliği ifade eder.
- c. Üçüncü Sıfat: Atfedilen ve kendisine atıf yapılan arasında farklılığın olmasını gerektirir. Dolayısıyla mânâları bir olanlar onunla atfedilemez.
- d. Dördüncü Sıfat: Onunla yapılan atıfta atfedilen ile kendisine atıf yapılan arasında, âlimlerin cevaz verdiği, fikri bir münasebetin bulunması gerekir.

Vav ile yapılan atıfta bu dört sıfatın düşünülmesi gerekir. Ta ki, atıf dilbilgisi ve belâgat yönünden doğru olabilsin. Dilbilgisi âlimlerinin dilbilgisi kurallarına göre caiz gördükleri şeyler, belâgat âlimleri tarafından mânâyâ bakıldığında caiz görülmeyebilir.

İki cümle arasında bir Vav görüp de maksadın hilafına bir mânâyı hissettiriyorsa ne yapılmalı? Örneğin birinin “Öğretmeniniz iyileşti mi?” Sorusuna, “Hayır ve Allah ona şifa

³⁵⁰ Cürcanî, *a.g.e.*, s.230.

³⁵¹ Yudi Ashar *a.g.e.*, s. 88.

³⁵² Münir Sultan, *el-Fasl ve'l-vasl fi'l-Kur'âni'l-Kerim*, Dârü'l-Maârif, Kahire 1983, s. 193.

verdi” cevabını vermen gibi. Çünkü burada Vav hazfedilirse, onun şifa bulmaması için dua ettiğin zannedilir. Oysa mânâ; “O iyileşmedi, Allah onu iyileştirdi” şeklindedir.³⁵³

Belâgat âlimleri ayırma ve birleştirme yerlerini belirlemişler ve şöyle demişlerdir: Üç yerde bu vasıf zorunludur.³⁵⁴

İki cümle lafız ve mânâ veya sadece mânâ yönünden haberi ve inşai olma noktasında bir olurlarsa, iki cümle arasında tam bir kopukluk olmakla birlikte, bir oldukları vehmini veriyorsa ve kastedilenin dışındaki bir vehmi kaldırmak için. Örneğin biri haberi diğeri ise inşaidir. Ayırma yapıldığında kastedilenin dışında bir mânâ anlaşılır. Belâgat âlimlerinin şu sözü gibi; “Hayır ve Allah seni korusun, Hayır ve Allah seni desteklesin.”

Birinci cümlenin mahallen irabı varsa ve iki cümle arasında münasebet olmakla birlikte, ikinci cümlenin de irab yönünden birinci cümleye iştiraki kast edilirse.

İki cümle arasında tam bir birliktelik olmalıdır. Öyle ki ikincisi, birincinin yerini alabilir. Bu da ikincinin birinciye bedel, beyan veya tekit olmasıdır. Orada onların ayrılmasını gerektiren bir sebep olmamalıdır. Aralarında mânâ itibariyle tam bir uyum olmalıdır.

Haberi olan iki cümleye örnek:

"إِنَّ الْأَبْرَارَ لَفِي نَعِيمٍ" “Şüphesiz ebrar (imanlarında sadakat göstermiş) olanlar, elbette nimetler içindedirler” "وَإِنَّ الْفُجَّارَ لَفِي جَحِيمٍ" Kuşkusuz facir (haddi aşmış kötü) olanlar da cehennemdedirler.”³⁵⁵

İnşai olan iki cümleye örnek: " فَلَدَيْكَ فَادِّعْ وَاسْتَقِمْ كَمَا أُمِرْتُ "

“İşte bunun için sen (tevhide) davet et ve emrolunduğun gibi dosdoğru ol.”³⁵⁶

" وَاعْبُدُوا اللَّهَ وَلَا تُشْرِكُوا بِهِ شَيْئًا " “Allah’a ibadet edin ve o’na hiçbir şeyi ortak koşmayın.”³⁵⁷ Burada “Ortak koşmayın” cümlesi, “İbadet edin” cümlesine bağlanmıştır. Çünkü ikisi de inşaidir. Ayrıca bu iki âyetle istenen şeyler, insanın yaratıcısı için yapması ve ona has kılması gereken şeylerdir. Ahmed Şevki’nin³⁵⁸ sözü de bu kısımdandır:

“Hikmetle tedavi olun ve şifa bulun/hayatta onun hallettiği şeyleri araştırın”

³⁵³ Habenneke, Abdurrahman Hasan el-Meydani, *el-Belâgatü'l-Arabiyye*, Daru Kalem, Dimeşk, I, s. 579.

³⁵⁴ Bkz Kazvinî, *İzah*, s. 86-87.

³⁵⁵ İnfitar Suresi, 82:13-14.

³⁵⁶ Şura Suresi, 42:15.

³⁵⁷ Nisasuresi: 42 :36

³⁵⁸ Haşimi, *a.g.e*, I, s. 9.

Burada hikmete bağı olmakta münasebetleri olan üç cümleyi birbirine bağlamıştır. Gencin görevi, hikmeti aramak ve ondan faydalanmaktır.

İki cümle arasında tam bir ayrılık olmalıdır. Bu da haber ve inşa olarak farklı olmaları veya iki cümle arasında mânâ ve irtibat noktasında bir münasebetin olmaması, bilakis her cümlenin bağımsız olmasıdır.

Bu da Vav ile atfedilen ve kendisine atıf yapılan iki cümlenin durumunda düşünülebilir. Tam bir birliktelik ile tam bir ayrılık arasına girmiştir. İkisini bir araya getirmiştir. Aralarındaki alaka, bir olmanın ve bir olmaya benzemenin dışında bir araya getirme ünvanını kullanmasıdır. Çünkü zıtlar fikirde tam bir ayrılık seviyesine ulaşmazlar. Zira zıt, bakıştan bakışa zıddın zikriyle akla çabuk gelir. Böylece iki tam mânâ arasında aracılık meydana gelir. İki cümle de lafız olarak haberidir. Sonrakinin öncekinin üzerine Vav ile atfedilmesi güzeldir.

“Akşama kavuşup sabaha erdiğiniz vakitlerde Allah’ı tesbih edin. Göklerde ve yerde hamd Ona (Allah’a) mahsustur. Günün sonunda(ikinci vaktinde) ve öğle vaktine erdiğinizde de (Allah’ı tesbih edin/namaz kılın. O, ölüden diriye çıkarır, diriden de ölüyü çıkarır. Ölümünden sonra da yeryüzünü canlandırır. İşte siz de böyle çıkarılacaksınız.”³⁵⁹ Burada önceki cümlelere atfedilenler arasında tam birliktelik ve benzeri bir durum yoktur. Tam bir ayrılık ve benzeri bir durum da yoktur. Bununla beraber Vav ile yapılan atıf güzel olmuştur. Çünkü tesbih, hamde zıttır. Zira “Sübhanallah” sözü, kendisine yakışmayan sıfatlardan Allah’ı tenzih ederim, “Elhamdülillah” ise, kendisiyle üzerine sena etmeyi gerektiren bütün kemal sıfatları Allah’a veririm demektir.

Bu farklılıkla beraber, fikri bir uyum vardır. Çünkü ikisi de Allah Azze ve Celle’nin sıfatları hakkında tamamlayıcıdır. İki cümle de lafız ve mânâ olarak haberidir. Sonradan gelenin öncekinin üzerine Vav ile atfedilmesi güzel olmuştur.

Aynı şeyleri 19. Âyette gelen cümleler için de söyleriz. Zira sonraki üç cümle, ilk cümle olan “diriden de ölüyü çıkarır” cümlesine atfedilmiştir. Çünkü aralarında zıtlık olmakla birlikte fikri uyum da vardır. Zira diriden ölü çıkarmak, ölüden diri çıkarmaya zıttır. Ama birbirlerine uyumludurlar. Çünkü ikisi de Allah’ın kudretinin göstergelerindedir. Ölümünden sonra toprağın dirilmesi ile kıyamet gününde insanların dirilmesi de böyledir.

³⁵⁹ Rum Suresi, 30:17-19.

Aralarındaki uyumla beraber aracılık yapmak gerekti. Lafız ve mânâ olarak haberi oldukları için Vav ile atıf yapıldı.³⁶⁰

İkincisi birincisinden anlaşılan soruya cevap mahiyetinde olduğu için aralarında güçlü bir bağ olmalıdır. Bu da tam birlikteliğe benzeyen ve istisna olarak isimlendirilir.

İkinci cümle birincinin yerinde olmalıdır. Bu da tam ayrılığa benzeyen olarak isimlendirilir. Örneğin, aralarında bir münasebet olduğu için birinci cümleye atfedilmesi sahih olan bir cümle geçer. Ancak ikinci cümleye atıf yapılırsa, mânâda bozukluk olur. İkincinin üzerine atfedildiği zannedilmesin diye atıf terk edilir.

İki cümlenin birbirine uyumlu olması ve aralarında güçlü bir bağın bulunmasıdır. Yalnız atıf yapılmasını engelleyen bir şey mevcuttur. O da hükümde müşterek olmamaktır. Bu da iki tam arasında olmak şeklinde isimlendirilir. Sanki birincisinde bir hüküm var ama bu hüküm ikincisine verilmek istenmiyor gibidir.³⁶¹

"وَإِذَا لَفُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ

"Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman ise: 'Muhakkak ki biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay edicileriz' Derler." "اللَّهُ يَسْتَهْزِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ" Allah onlarla istihza/alay eder! Onlara mühlet verir de azgınlıkları içinde bocalayıp dururlar."³⁶² Bu cümle ayrılmıştır. Çünkü Vav ile atıf yapılmamıştır. Niye bu cümle öncekinden ayrılmıştır? Bu cümle münafıkların sözü gibi görünüyor. Çünkü onlar dediler ki; "Şeytanları ile baş başa kaldıkları zaman ise: "Muhakkak ki biz sizinle beraberiz, biz sadece (onlarla) alay edicileriz" derler. Allah onlarla istihza/alay eder!"

"Allah onlarla istihza/alay eder!" Sözü'nün, "Muhakkak ki biz sizinle beraberiz" sözü'nün üzerine atfedilmesi sahih değildir. Çünkü o zaman bu sözü de münafıklar söylemiş olur. Oysa bu söz onlara bir reddiye olarak Allah'ın sözüdür. "Dediler" sözüne de atfedilemez. Zarfta kayıtlanmada beraber oldukları ve Allah'ın onlarla alay etmesi, şeytanlarıyla baş başa kalma halleriyle mukayyet olduğu vehmi oluşmasını diye. Oysa

³⁶⁰ Latife Suud Berkî el-Usaymi, *Mukarreru'l Belaga*, s. 38. bkz: https://drive.uqu.edu.sa/_/lsusaimi/files/balaqh.pdf erişim tarihi 01.01.2018.

³⁶¹ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e*, s. 89.

³⁶² Bakara Suresi, 2:14-15.

Allah'ın münafıklarla alay etmesi, hiçbir hal ile mukayyet değildir. Bundan dolayı da ayırma (fasl) zorunludur.³⁶³

Hal cümlesine gelince: Hal cümlesi bazen Vav ile beraber gelir. Bazı muayyen yerlerde ise Vav ile beraber gelmez. Bu şekilde ayırma v e birleştirmeye benzer ve bunun kapsamındadır.³⁶⁴

Şu âyette olduğu gibi:

" مَنْ اهْتَدَىٰ فَإِنَّمَا يَهْتَدِي لِنَفْسِهِ وَمَنْ ضَلَّ فَإِنَّمَا يَضِلُّ عَلَيْهَا وَلَا تَزِرُ وَازِرَةٌ وِزْرَ أُخْرَىٰ وَمَا كُنَّا مُعَذِّبِينَ حَتَّىٰ نُنْعِمَ رَسُولًا "

“Kim hidâyete ererse, ancak kendisi için hidâyete ermiş olur. Kim de sapıtırsa, ancak kendi aleyhine sapıtmış olur. Hiçbir günahkâr, bir başkasının günah yükünü yüklenmez. Biz bir peygamber göndermedikçe (hiçbir kavime) azab ediciler değiliz.”³⁶⁵ Burada kelimelerden birin mânâ itibariyle bağımsız olmasına rağmen, birbirine atfedilmiş dört tane haberi cümle vardır. Birincisi hidâyetin semeresini açıklıyor, ikincisi sapık insanın konumunu, üçüncüsü kişinin başkasının hatasını yüklenmeyeceğini açıklıyor, dördüncüsü de tam izah etmeden azaba işaret ediyor. Ancak dördü de kendilerinden haber verilme noktasında müşterektir, o da dört cümledeki insandır veya ikinci cümledeki nefistir. Çünkü nefis de, bu makamda insanın en önemli parçası olması itibariyle insanı tabir ederken kullanılmıştır. İnsanın sorumluluğunun ve akıbetinin, insan ve yaratıcısı arasındaki sabit ve değişmeyen ilahi kanunu açıklama noktasında dört cümle de ortaktır. Müfretlerin mânâlarının çeşitli olmasına rağmen bu uyumlu dokuyu oluşturmak için bu cümleleri birbirine atfetme mümkün oldu.

Şu âyet de bunun gibidir:

" وَمَا مَنَعَنَا أَنْ نُرْسِلَ بِالْآيَاتِ إِلَّا أَنْ كَذَّبَ بِهَا الْأَوَّلُونَ وَآتَيْنَا ثَمُودَ النَّاقَةَ مُبْصِرَةً فَظَلَمُوا بِهَا وَمَا نُرْسِلُ بِالْآيَاتِ إِلَّا تَخْوِيفًا "

“Bizim âyet/mu’cizeler göndermemize engel olan şey, sadece öncekilerin onları yalanlamış olmalarıdır. Semûd (kavmin)e apaçık bir delil/mu’cize olmak üzere o dişi deveyi verdik, fakat onlar ona (onu boğazlamakla) zulmetmiş oldular. Oysa biz âyet/mu’cizeleri ancak korkutmak için göndeririz.”³⁶⁶ Burada mânâları farklı olmakla birlikte haberi olma noktasında müttefik olan üç cümle var. Çünkü birincisi mu’cizelerin gönderilmeme sebebini

³⁶³ Vasini, İbn Abdullah, *Mekayisi'l Belağati'l Arabiyye*, s. 36.

³⁶⁴ Haşimi, *a.g.e.*, s. 182.

³⁶⁵ İsra Suresi, 17:15.

³⁶⁶ İsra Suresi, 17:59.

söylüyor. İkincisi Salih (as)’ın devesinden ve kavmi Semud’un onu ayakların keserek katletmesinden söz ediyor. Üçüncüsü de mu’cizelerin gönderiliş amacını belirtiyor. Ancak tafsili mânâda birbirine zıt olan bu bir araya getiren bazı bağlar vardır.

Birincisi, hepsinde de haber veren Allah’tır. Üçüncü cümlede “Ben” zamiriyle kendini tabir etmiştir.

İkincisi, konu tektir. Bu ümmete mu’cizelerin gönderilmemesidir. Çünkü bu onların helak olma sebebidir. Salih (as)’ın devesinin ayaklarını keserek katleden Semûd kavminin helak olması gibi.

İkinci cümlenin birinci cümleye atfedilmesini sağlayanın “Semûd (kavmin)e apaçık bir delil/mu’cize olmak üzere o dişi deveyi verdik,” âyetidir. Mu’cizelerin yalanmasından dolayı önemli bir masadak olmuştur. Aynı şekilde üçüncü cümle de ikinciye atfedilmiştir. Çünkü mu’cizelerin gönderiliş amacını beyan ediyor. O da korkutmadır, ama insanda gerçekleşmemiştir. Böylece mu’cizelerin gönderilmesi engellenmiştir. Cümle bir öncekiyle bağlıdır. Çünkü mu’cizelerin gönderilmesinin engellemesine sevk eden mukaddimelerden birini temsil ediyor.

Fasl örneklerinden bir de şu âyettir: " إِنْ تَرَنْ أَنَا أَقَلَّ مِنْكَ مَالًا وَوَلَدًا " “Her ne kadar beni malca ve evlatça kendinden daha az görüyorsan da!”³⁶⁷ Zecac, Kur’an’ın Mânâsı Ve İrabı eserinde şöyle der; “Ben zamiri iki şeye de uygundur. İstersen, Nun ve Ya harflerine tekit yaparsın. İstersen de fasl yaparsın”³⁶⁸

Mekkî İbn Talip, Kur’an’ın İrabının Müşkülü adlı eserinde şöyle der: “Ben zamiri fasıladır, irabı yoktur. ‘Az’ kelimesi ‘görüyorsun’ kelimesinin ikinci mefulüdür. İstersen ‘görüyorsun’ fiilindeki nefsi mütekellim zamirine tekit yaparsın”³⁶⁹

İrab, mânâ ve kıraat noktasında başkaları da buna yakın şeyler söylemiştir. Bana göre ise, ‘ben’ zamiri ‘beni görüyorsun’ ve ‘az olarak’ kelimelerindeki mefullerin arasını ayırandır.

Zıtlık ve ortaklık tabiatına dair başka bir örnek:

" وَرَبُّكَ أَغْلَمُ بِمَنْ فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ وَلَقَدْ فَضَّلْنَا بَعْضَ النَّبِيِّينَ عَلَى بَعْضٍ وَآتَيْنَا دَاوُودَ زَبُورًا "

³⁶⁷ Kehf Suresi, 18:39.

³⁶⁸ Bkz: Ferrâ, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Ziyad b. Abdullah ed-Deylemi, *Müşkilü İ’râbi’l-Kur’an ve Meânîhi*, III. s. 288.

³⁶⁹ el-Kaysî, Ebû Muhammed Mekki b. Ebû Tâlib, *Müşkilü İ’râbi’l-Kur’ân* I. s.284.

“Rabbin göklerde ve yerde olan herkesi en iyi bilendir. Hakikaten peygamberlerin bir kısmını bir kısmına üstün kıldık. Ve Davud’a da Zebur’u verdik.”³⁷⁰

" وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِلَٰهَهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا إِمَّا يَبُلُغَنَّ عِنْدَكَ الْكِبَرَ أَحَدُهُمَا أَوْ كِلَاهُمَا فَلَا تَقُلْ لَهُمَا آفٌ وَلَا تُنْهَرُهُمَا وَقُلْ لَهُمَا قَوْلًا كَرِيمًا "

“Rabbin kendisinden başkasına ibadet etmemenizi ve ana-babaya iyilik etmeyi emretti. Eğer onlardan biri veya her ikisi yanında ihtiyarlığa erişirse, onlara “öf” bile deme ve onları azarlama! Onlara güzel söz söyle!”³⁷¹ Bu aynı zamanda nasdaki ikinci mânâyâ ibraz etmek noktasında vasl için vazifelendirmedi. Bu da inşai olan iki cümlenin atfedilmesi aracılığıyla olur. Ancak onları bir araya getiren ortak nokta, ikisinin de Allah’ın kaza ve emrine bağlı olmalarıdır. Bu da sevilenin ölçüsünü açıklıyor. Her ikisi de Allah’a aittir. Bu sevgi ve önem içerisinde Anne-babaya yakın olmak, onlara iyilik yapmak ve onları razı etmek, Allah’ın rıza itaatine yakın bir dereceye getirir.

Bazen cümlelerden bazısı bazısına açıklama olur:

" نَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَىٰ إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا "

“Onlar seni dinlerken ne maksatla dinlemekte olduklarını ve gizli konuşurlarken de o zalimlerin: “Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz” dediklerini çok iyi bilenleriz.”³⁷² Bu üç cümle peş peşe gelmiş ve birbirlerinden ayırdırlar. Ancak mânâ açısından birbirlerine bağlıdır. İkinci cümle, Resulullah (as)’ın tilavet ettiği esnada müşriklerin Kur’an’ı nasıl dinlediklerini açıklıyor. Üçüncü cümle ikinci cümlenin bedelidir. Çünkü Kur’an’ı dinledikleri esnada müşriklerin fısıltılarını beyan ediyor. Kelamın uzatılması ve özetten açıklamaya geçilmesi düşünülürse, birinci şekil budur.

Şu âyet de bu kısımdandır: " إِنَّ رَبَّكَ يَبْسُطُ الرِّزْقَ لِمَن يَشَاءُ وَيَقْدِرُ إِنَّهُ كَانَ بِعِبَادِهِ خَبِيرًا بَصِيرًا "

“Şüphesiz Rabbin dilediğine rızıkı genişletir ve daraltır. Muhakkak O, kullarından hakkıyla haberdardır, en iyi görendir.”³⁷³ İkinci cümle başlangıç cümlesidir ve birinci cümlenin illetinden ibarettir. Rızıkların genişletilip daraltılmasında kapalılık oluşunca, cevap Allah’ın ilmine göre olduğudur. Çünkü O kullarını ve maslahatlarına uygun olanı bilen ve görendir.

³⁷⁰ İsrâ Suresi, 17:55.

³⁷¹ İsrâ Suresi, 17:23.

³⁷² İsrâ Suresi, 17:47.

³⁷³ İsrâ Suresi, 17:30.

Nassı başka müfretlere naklettiğimiz zaman, hükümlerin güçlendirilmesini, haklılığını, şerhini olumlu sebeplerini açıklamayı kapsadığını görürüz. Bu da muhatapların zihinlerinde var olan sorulara verilen cevaplar esnasında olur.

Şu âyet gibi: "وَلَا تَقْرُبُوا الزِّنَىٰ إِنَّهُ كَانَ فَاحِشَةً وَسَاءَ سَبِيلًا"

“Zinaya yaklaşmayın! Şüphesiz o, bir hayâsızlıktır. Ve ne kötü bir yoldur!”³⁷⁴ Başlangıç cümlesi olan ikinci cümledeki sebebin açıklamasına bakıyoruz. Bu açıklama, inkârı gerektiren tabi olarak bu işte gevşek davrananların zihninde oluşan mukadder bir soruya cevaptan ibarettir.³⁷⁵

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ إِنَّ السَّمْعَ وَالْبَصَرَ وَالْفُؤَادَ كُلُّ أُولَٰئِكَ كَانَ عَنْهُ مَسْئُولًا "

“Hakkında bilgi sahibi olmadığın şeyin peşine düşme! Şüphesiz kulak, göz ve kalp, bunların hepsi ondan sorumludur.”³⁷⁶ Çok açıktır ki ikinci cümledeki sebebin açıklaması, hesap gününde Allah’ın huzurunda insanın kulak, göz ve aklından sorumlu olacağıdır. Boş zan ve heva ehline tabi olmaktan vazgeçmiş ve basiret üzere diriltilir.

Sebebin açıklama noktasında şu âyet bunun gibidir:

" وَلَا تَمْشِ فِي الْأَرْضِ مَرَحًا إِنَّكَ لَن تَخْرِقَ الْأَرْضَ وَلَن تَبْلُغَ الْجِبَالَ طُولًا "

“Yeryüzünde böbürlenerek yürüme! Şüphesiz sen yeri delemezsin (yerin dib.e varamazsın) ve boyca da dağlara ulaşamazsın!”³⁷⁷

Fasl belâgatinin örneği olarak şu âyeti gösterebiliriz:

" أَقِمِ الصَّلَاةَ لِذُلُوكِ الشَّمْسِ إِلَىٰ غَسَقِ اللَّيْلِ وَقُرْآنَ الْفَجْرِ إِنَّ قُرْآنَ الْفَجْرِ كَانَ مَشْهُودًا "

“Güneşin zevalinden/batıya sarkmasından gecenin kararmasına kadar (öğle, ikindi, akşam ve yatsı) namazı(nı) kıl! Fecir vaktinin Kur’an’ı/sabah namazını(da kıl)! Şüphesiz fecir vaktinin Kur’an’ı/sabah namazına (melekler tarafından) şahid olunur.”³⁷⁸ Son ibare fasl edilmiş ve yeniden getirilmiştir. Çünkü sabah namazını diğerlerinden ayırmanın illetini göstermek içindir. Bu illet için kendisinde varit olduğu bağlamdan çıkarılarak hazırlanmıştır. İhtisas veya medh üzere nasedilmiştir. Kendisi kıraat olarak diğerleri ise ikame olarak tabir

³⁷⁴ İsrâ Suresi, 17:32.

³⁷⁵ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e*, s. 93.

³⁷⁶ İsrâ Suresi, 17:36.

³⁷⁷ İsrâ Suresi, 17:37.

³⁷⁸ İsrâ Suresi, 17:78.

edilmiştir. Bu farklılık, eşsiz olma ve hususiyet, şahitli olduğuna dair yapılan illetin getirilmesinin gerekçesidir.

Zıt cümleler arasındaki fasl belâgatini sağlayan gizli bağ, bazen daha çok tesir ediyor ve bu üslupla nefsin ülfeti daha çok sağlanıyor. Çünkü gizli düşünceleri ve insanın zatıyla beraber gizli konuşmaları ve hitabı sürüklüyor. Allah en iyisi bilendir.

III. HAZİF- ZİKİR

Kelamda aslolan, bütün esaslarının ve parçalarının zikredilmesidir. Ondandır hiçbir şey hazfedilmez. Ancak orada konum veya konuşma itibarıyla bir delil varsa, hazfedilebilir. Hazfedilmesi kelamı kısaltmak amaçlı veya sadece uzatmamak için değildir. Kelamın asli nassını kuşatan ikinci mânâları ortaya çıkarmada sağlamlık ve inceliğe dair çok şey barındıran amaç ve hedefler için yapılır. İşte bu, bu mânâyı tabir etmekte onu asıllardan biri kılandır.

Bu konuda Şeyh Abdulkahir El-Cürcani şöyle der: “Bu bölüm; mesleğin inceliğidir, kaynağın güzelliğidir, işin şaşırtıcılığıdır ve sihre benzer. Onda zikretmenin terk edilmesini, zikredilmesinden daha fasih görürsün. Susmak ifade etmede ifadeden daha fazladır. Kendini konuşmadığın halde konuşur görürsün. Beyan etmediği halde beyan ettiğini görürsün”³⁷⁹

Hazfedilen bazen harf, bazen fiil, bazen isim, bazen de cümle veya cümleler olabilir. Bir isimin veya fiilin hazfedildiğini görürsen, sonra yeri bulunursa, hazfedilmesi gereken yerde hemen hazfedilir. Eğer sen onu hazfetmeyi zikretmekten daha güzel bulursan, hazfedersin. Onun hazfedilmesinin zikredilmesinden daha çok nefse hoş geldiğini ve tesir ettiğini görürsün.³⁸⁰

Bütün bu hazfedilenlerin hazfedilmesi ancak cümlede anlaşılmasını sağlayacak bir delil olduğu zaman gerçekleşir. İbn Cinni³⁸¹ hazfetmeyi cesaret babının başı kılmıştır.

Dilbilgisi âlimleri, hazfin anlaşılmayı ve birleştirilmeyi ihlal edecek şekilde mânâyı bozmamasını şart koşmuşlardır. Terkiplerdeki ibarenin güzelliği, mânâyı kapalı hale getirmeyecek şekilde konuşanın dayandığı haziftir. Bu da ibareyi arındıran bir davranıştır. Hafz başka bir açıdan da nefsin gücüne ve beyanın kuvvetine delildir. Hazfin çeşitli üslupları vardır:

³⁷⁹ Cürcani, *a.g.e.*, s. 146; Ayrıca bkz: Bakıllani, *İ'cazu'- Kur'an*, s. 262.

³⁸⁰ Fadıl Diyaf Sultan, *a.g.e.*, s. 104.

³⁸¹ İbn Cinni Ebü'l-Feth Osman b. Cinni el-Mevsili, *el-Hasais*, thk. Muhammed Ali en-Neccâr, Kahire, el-Mektebetu'l-İlmiyye, II, s. 36.

Kelimenin bir parçasının hazfedilmesi bu kabildendir. Bundan kasıt harf veya harekenin hazfedilmesidir. Bu hazf, sarf veya nahve dayalı bir sebepten dolayı yapılmaz. Belâgate ait güzel ve incelikli bir sırdan dolayı veya kelim ve nassın güzellik kazanacağı ses uyumunun gerçekleşmesi için yapılır.

Şu âyeti örnek olarak verebiliriz:

" وَتَرَى الشَّمْسَ إِذَا طَلَعَتْ تَزَاوَرُ عَنْ كَهْفِهِمْ ذَاتَ الْيَمِينِ وَإِذَا غَرَبَتْ تَقَرَّبُ مِنْهُمْ ذَاتَ الشَّمَالِ وَهُمْ فِي فَجْوَةٍ مِنْهُ ذَلِكَ مِنْ آيَاتِ اللَّهِ مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِ وَمَنْ يُضِلِلْ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا "

“(Eğer baksaydın) güneşi, doğduğu zaman mağaralarının sağ tarafına meylettğini, battığı zaman da sol tarafa onları makaslayıp geçtiğini görürdün. Ve onlar da oranın (mağaranın) genişçe bir yerinde idiler. İşte bu, Allah’ın âyet/delillerindedir. Allah kime hidâyet verirse, işte o doğru yoldadır. Kimi de sapıtırsa, artık onun için asla bir yardımcı, bir mürşid (doğru yolu gösteren) bulamazsın.”³⁸² Bu âyetteki Tezavur, Mühtedi ve Yehdi kelimelerinde harfler hazfedilmiştir. Tezaveru’nun aslı Tetezaveru’dur. Başındaki Te harfi hazfedilmiştir. Zira dile ağır gelmektedir.

Şu âyette de harflerin hazfini görüyoruz: " قَالَ ذَلِكَ مَا كُنَّا نَبْغُ فَارْتَدَّا عَلَى آثَارِهِمَا قَصَصًا "

“(Musa) dedi ki: “Bizim de aradığımız bu idi.”³⁸³ Bu, dil ve gramer âlimlerinin işaret ettiği bölümdür. Gramer kurallarında hazfin standart bir sebebi yoktur. Ahfeş, nasbeden ve cezmedenlerin dışında hazfin sebebi olarak şunları söyler: “Arapların âdetine göre, bir şey mânâsından döndürülürse, harfleri eksiltilir”³⁸⁴

Tekrar edilmiş harfler bölümünden olarak şu âyetleri de zikredebiliriz:

" إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ وَادْكُرْ رَبَّكَ إِذَا نَسِيتَ وَقُلْ عَسَى أَنْ يَهْدِيَنِي رَبِّي لِأَقْرَبَ مِنْ هَذَا رَشَدًا "

“Ancak Allah dilerse (yapacağım, de)! Unuttuğun zaman ise Rabbini zikret/an ve de ki: “Umulur ki Rabbim, beni bundan daha yakın doğru bir yola iletir.”³⁸⁵

" فَعَسَى رَبِّي أَنْ يُؤْتِيَنِي خَيْرًا مِنْ جَنَّتِكَ وَيُرْسِلَ عَلَيْهَا حُسْبَانًا مِّنَ السَّمَاءِ فَتُصْبِحُ صَعِيدًا زَلَقًا "

“Belki Rabbim bana, senin bahçenden daha hayırlısını verir”³⁸⁶ Bu âyetlere baktığımızda, Mütেকellim Ya’sının hazfedildiğini görürüz. Mütেকellim Ya’sı bağımsız bir kelimedir, ancak harf olduğu için bu bölüme konulmuştur.

³⁸² Kehf Suresi, 18:17.

³⁸³ Kehf Suresi, 18:64.

³⁸⁴ Mervan Muhammed Said a.g.e, s. 104.

³⁸⁵ Kehf Suresi, 18:24.

(بِهَدْيِنَ), (إِنْ تَرْنِ) ve (بِؤْمِنَ) kelimeleri ile Hz. Musa (as)'ın Salih Kul'a söylediği, "Musa ona dedi ki: "Sana öğretilen doğru yol (rüşd) den bana öğretmen için sana tabi olabilir miyim?"³⁸⁷ Âyette tekrar edilen Mütakellim Ya'sı hazfedilmiştir.

Mütakellim Ya'sı ancak Allah lafzı ile beraber gelirse, hazfedilmez ve sabit olur. Örneğin, {فَعَسَىٰ رَبِّي أَن يُؤْتِيَنِي} gibi.

Mümin, Rabbi ile olan bağını ortaya koyduğunda, Allah'ın ismini zikretmekle bir izzethisseder.

Burada Hz. Musa (as)'ın şu sözüne dikkat çekmek gerekiyor:

" قَالَ لَا تُؤَاخِذْنِي بِمَا نَسِيتُ وَلَا تُرْهِقْنِي مِنْ أَمْرِي عُسْرًا " (Musa) dedi ki: "Unuttuğum şeyden dolayı beni sorumlu tutma ve işimde bana zorluk çıkarma!"³⁸⁸ Bu âyette Mütakellim Ya'sının sabit olduğunu, kendisine muallim olan Salih Kul'a duyduğu muhabbetten doğan ve bir gölgeliğe sebebiyet veren med (uzatma) sesinden kaynaklanan mütakellim Ya'sı olduğunu görüyoruz. Bu Allah'ın, ilimden önce kullarını terbiye ettiği güzel bir ahlakıdır.

Şu âyete gelince;

" لَكِنَّا هُوَ اللَّهُ رَبِّي وَلَا أُشْرِكُ بِرَبِّي أَحَدًا " "Fakat o Allah benim rabbimdir. Ve ben Rabbime kimseyi ortak koşmam!"³⁸⁹ Burada terkinin aslı şöyledir: (لكن انا الله ربي)

(أنا) deki elif harfi, hafifletmek ve çok kullanım babından, hazfedilmiştir. Nun harfi ise, konuşma esnasında, diğer nun harfine idgam edilmiştir.³⁹⁰

Bazı kelimelerdeki harflerin zikredilmesi veya hazfedilmesinin hikmetlerinin örnekleri için Hz. Musa (as) ile Hz. Hızır (as) kıssasına bakabilirsiniz. Orada Hz. Musa (as) Hz. Hızır (as)'a arkadaş olmuş ve yaptığı hiçbir şeyde o'na muhalefet etmemek hususunda söz vermişti. Ancak yolculuk esnasında Hz. Musa (as), Hz. Hızır (as)'ın yaptığı bazı işlere muhalefet etmiş ve karşı çıkmıştır. Bu muhalefeti üzerine Hz. Hızır (as) şöyle demiştir:

" قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا " "Dedi ki: "İşte bu benimle senin arasındaki firakımızdır (aramızın ayrılmasıdır). Şimdi sana sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin te'vilini (gerçek durumunu) bildireceğim."³⁹¹ Bu âyette Ta harfi sabit kalmıştır.

³⁸⁶ Kehf Suresi, 18:40.

³⁸⁷ Kehf Suresi, 18:66.

³⁸⁸ Kehf Suresi, 18:73.

³⁸⁹ Kehf Suresi, 18:38.

³⁹⁰ Mekki Ebu Talip, *Garibu'l-Kur'an*, Müessesetü'r-Risale, Kahire, II, s.133.

³⁹¹ Kehf Suresi, 18:78.

Olayların tevlini anlatmış ve hiçbir şeyi kendi kendine yapmadığını o'na haber vermiştir: " "بَنَ بِنِيَّانِي" وَمَا فَعَلْتُهُ عَنْ أَمْرِي"³⁹²

Sonra da şöyle demiştir: " ذَلِكَ تَأْوِيلُ مَا لَمْ تَسْطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا " "İşte bu, senin sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin te'vili (iç yüzü) dür."³⁹³ Bu âyette ise, Ta harfi hazfedilmiştir. Bunu şöyle açıklayabiliriz:

İlk seferde Hz. Musa (as), kendisine gizli ve kapalı olarak gerçekleşen olaylar esnasında şaşkın ve endişeliydi. Kur'ani bağlamda o'nun bu haleti ruhiyesine uygun olarak, o ağırlığa uyumlu bir şekilde ağır telaffuz edilsin diye Ta ile beraber geldi.

İkinci seferde ise, Hz. Musa (as)'ın rahatlamasına uygun olarak kelimenin aslından bir harfin hazf edilmesiyle telaffuzda da rahatlama getirildi.³⁹⁴

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" فَمَا اسْطَاعُوا أَنْ يَظْهَرُوهُ وَمَا اسْتَطَاعُوا لَهُ نَقْبًا " "Böylece onlar, ne onu aşabildiler ne de onu delebildiler."³⁹⁵ Bu âyeti kerime Zülkarneyn'in Yecüc ve Mecüc'e karşı inşa ettiği setten bahseder. Fesatlarını engellemek için inşa ettikten sonra da çıkmak istediler ve seddi aşmaya çalıştılar. Fakat başaramadılar. Sonra onu delmeyi veya yıkmayı denediler, ama bunu da yapamadılar.

Peki, bu âyetlerde neden Ta harfi hazfedildi? Görünen o ki, Allah daha iyi bilir, bağlama uygun olması için hazfedildi. Sedde tırmanmak latif bir şeydir, letafete ve hafifletilmeye ihtiyaç duyar. Fiilin hafifliğine uygun olarak kelimenin de hafif olması için Ta hazfedildi. Delmek ve yıkmak ise, ağır ve zor bir şeydir; güç, çaba ve ağır hazırlıklara ihtiyaç duyar. Fiilin ağırlığına uygun olarak kelimenin de ağırlaşması için Ta harfi sabit bırakıldı.³⁹⁶

Burada başka bir şey için, misk kokusu saçan bir söz için hazf gerçekleşir. Şu âyette olduğu gibi:

" مَنْ كَانَ يُرِيدُ الْعَاجِلَةَ عَجَلْنَا لَهُ فِيهَا مَا نَشَاءُ " "Kim bu çabuk geçen (dünyayı) isterse, biz de orada istediğimiz kimseye dilediğimiz kadarını, kendisine çabucak veririz."³⁹⁷ Burada müteaddi (geçişli) (نَشَاءُ) ve (يُرِيدُ) kelimelerine bakalım. Âyette iki fiilin mefulleri

³⁹² Kehf Suresi, 18:82.

³⁹³ Mekki Ebu Talib, *A.g.e*, II, s. 133.

³⁹⁴ el-Curfi İsmâil, *ez- Zikru ve'l- Hazfu fi'l- Kur'an-ı Kerim*.

http://www.jameataleman.org/main/articles.aspx?article_no=1820 erişim tarihi 03.01. 2018.

³⁹⁵ Kehf Suresi, 18:97.

³⁹⁶ Salah Halidi, *i'cazu'l Kur'an*, s. 242-244.

³⁹⁷ İsra Suresi, 17:18.

hazfedilmiştir. Burada mefulü bihinin hazfedilmesine dair esaslardan ince bir esas uygulanmıştır. O esas da; failin ispat edilmesine önem vermek ve onun dışındakilerle zihni meşgul etmeksizin sadece ona yoğunlaşmaktır. Burada önemli olan, dileme ve takdir etme yetkisinin sadece Allah'a ait olduğunu ve o'ndan başkasında olamayacağını tespit etmektir. Fiilin mefule geçiş yapması, bir amacı gerektirir. O zaman zihin mefulü bihiye döneceği için kastedilen mânâ değişir. Burada önemli olan, meful zikredilmeden, failden önce gelen fiillerin kaynaklandığı mânâları ispat ekmektir. Dolayısıyla burada geçişli fiiller geçişsiz fiiller konumuna getirilmiştir.

" كَمَا دَخَلُوهُ أَوَّلَ مَرَّةٍ وَلِيُنَبِّرُوا مَا عَلَوُا تَنْبِيرًا "

“Artık diğer (ikinci fesadınız)ın va'desi geldiği zaman ise, yüzlerinizi kötü/kara etsinler”³⁹⁸ Şimdi burada birisi diyebilir ki, “Şartın cevabı nerede?”

" فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ أُولَاهُمَا بَعَثْنَا عَلَيْكُمْ عِبَادًا لَنَا أُولِي بَأْسٍ شَدِيدٍ فَجَاسُوا خِلَالَ الدِّيَارِ وَكَانَ وَعْدًا مَّفْعُولًا "

Bu soruya şöyle cevap verebiliriz: “Artık diğer (ikinci fesadınız)ın va'desi geldiği zaman ise, (onları göndeririz) yüzlerinizi kötü/kara etsinler diye” Cevap, “O ikisinden birincisinin va'desi geldiği zaman, üzerinize kötülük/harb ehli şiddetli/güçlü kullarımızı gönderdik.”³⁹⁹ Âyetine dayanılarak verilir. Bu yüzden buradaki hazf de güzeldir.

Burada "فَإِذَا جَاءَ وَعْدُ الْآخِرَةِ" cümlesinde başka bir hazf daha vardır. Müfessirler bunu şöyle açıklarlar; O da İsrâiloğullarına vadedilen ikinci fesattır.

Edatlar da hazfedilir. Örneğin, soru ve nida (seslenme) edatları gibi.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" إِذْ أَوْى الْفُؤَيْبَةُ إِلَى الْكَهْفِ فَقَالُوا رَبَّنَا آتِنَا مِن لَّدُنكَ رَحْمَةً وَهَيِّئْ لَنَا مِنْ أَمْرِنَا رَشَدًا "

“Hani o yiğit gençler mağaraya sığınmışlardı da: “Rabbimiz! Katından bize bir rahmet ver ve bize işimizden bir kurtuluş yolu hazırla” demişlerdi.”⁴⁰⁰ Burada üslup, mümin gençlerden çok sevdikleri ve kalplerine yakın buldukları Allah'a yönelik bir nidadır. Bu yakınlığı hissettikleri ve bunun şuurunda oldukları için nida edatına ihtiyaç duymadılar. Çünkü Allah onlara şah damarından daha yakındır.

³⁹⁸ İsra Suresi, 17:7.

³⁹⁹ İsra Suresi, 17:5.

⁴⁰⁰ Kehf Suresi, 18:10.

Edatların hazfedilmesinin amaçları vardır. Bu amaçlardan birisi, Allah'ın kullarının kendisine vasıtasız bir şekilde münacat ve nida etmelerini dilemesi olabilir. Allah'a nida etmekte, bazı hususiyetler mevcuttur. Çünkü o'na seslenmek; tazim, tenzih ve güzel övgüye işaret eder. Dolayısıyla nidadaki emir mânâsı yok olur ve sadece tazime dönüşür. Dua mânâsını yüklenir.⁴⁰¹

Kendisine şiddetle ihtiyaç duyulmasına rağmen mefulü bihinin hazfedilmesinin de, Cürcani'nin zikrettiği gibi, hususiyetleri vardır: “Şüphesiz ona ihtiyaç vardır. Söylemek istediğimizden daha kısa ve özür. Ondaki incelikler fazladır. Güzelliklerin ortaya çıkması açısından daha açık ve mükemmeldir.”⁴⁰²

Yine tasvip edilmeyip, hazfedilen kelimelerden biri de şu âyette dir:

“Onlar sadece yalan söylüyorlar.”⁴⁰³ (كذبا) kelimesi hazfedilmiş bir kelimenin sıfatıdır. Takdir şöyledir (قولا كذبا). Çünkü sözleri reddedilmiştir. Reddedilmiş söz de zikredilmeyi layık değildir ve bu yüzden hazfedilmiştir. Ona işaret etmesi için sıfat getirilmiştir.

Şu âyette de benzer bir durum görüyoruz:

وَرَبَطْنَا عَلَىٰ قُلُوبِهِمْ إِذْ قَامُوا فَقَالُوا رَبُّنَا رَبُّ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ لَن نَّدْعُوهُ مِنْ دُونِهِ إِلَهًا لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا

“Dediler ki: ‘Bizim Rabbimiz, göklerin ve yerin Rabbidir. O’ndan başkasına asla ilah olarak yalvarmayız. Aksi halde hakikaten saçma sapan konuşmuş oluruz.’”⁴⁰⁴ Yani

"لَقَدْ قُلْنَا إِذَا شَطَطًا"

Burada mevsuf olan -Kavlen- sözü hazfedilmiştir. Allah'tan başka ilahların zikredilmesi ve ona lafızla işaret edilmesi tasvip edilmemiştir.

Sıfatın hazfedilmesi ve kalanların mevsuf üzerine bırakılması da bu kısımdandır. Şu âyette bunu görebiliriz:

"أَمَّا السَّفِينَةُ فَكَانَتْ لِمَسَاكِينَ يَعْمَلُونَ فِي الْبَحْرِ فَأَرَدْتُ أَنْ أَعِيبَهَا وَكَانَ وَرَاءَهُمْ مَلِكٌ يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا"

“(Çünkü) onların ötelerinde her (sağlam) gemiyi zorla alan bir hükümdar vardı.”⁴⁰⁵ Yani (أَمَّا السَّفِينَةُ). Bu yüzden delik açılması, o gemiyi hükümdardan kurtarmak içindi.

⁴⁰¹ Muhammed Seyyid Hasan Mustafa, *el-İ'cazü'l-Lugavî fi'l-Kur'âni'l-Kerîm*, s. 329.

⁴⁰² Cürcani, *a.g.e.*, s.329.

⁴⁰³ Kehf Suresi, 18:5.

⁴⁰⁴ Kehf Suresi, 18:14.

⁴⁰⁵ Kehf Suresi, 18:79.

Arap kelimasında bu ve benzeri üsluba işaret eden pek çok hazf örneğini İsrâ ve Kehf sûrelerinde de görüyoruz.

İki sûrede de bağlama dayanan hazf çeşitleri ile kelimada kurallı ve düzeni olarak yapılan hazf çeşitlerini gördük. İki çeşite dair de âyetler arz ettik. Yine basit bir bakışla fark edilebilecek başka örnekleri de verdik.

IV. MARİFE VE NEKİRE

Tenkir (belirsizlik) ile tarif (belirlilik) mânâyı gösteren edatlardandır. İkisi de bir mânâyı işaret eder, ancak aralarında fark vardır: Nekradan, dinleyicinin kim olduğunu bilmediği muayyen bir zat anlaşılır. Çünkü nekra, mânâsı altında yer alan müfretleriyle mutlak bir mânâyı gösterir. Marifeden ise, dinleyicinin kim olduğunu bildiği muayyen bir kişi anlaşılır. Çünkü lafız muayyen ve belirli bir kişiyi göstermektedir. Bu belirlilik, alemde (özel isim) olduğu gibi, harici bir işarete ihtiyaç duyulmadan bizzat lafzın kendisiyle sağlanabilir. Zamirlerde olduğu gibi, tekellüm, hitap ve gaib karineleriyle belirlilik sağlanır. Alem ve zamirlere izafe yoluyla olduğu gibi hissi karinelerle de belirlilik sağlanır.⁴⁰⁶

A. MARİFE

Dilde marife olanlar; zamirler, Eliflam takısı alanlar, mevsul isimler, işaret zamirleri, marife olan bir isme izafe edilenler, alem (özel) isimler ve münada (seslenen)dir.

1. Eliflam Takısı Alanlar

Muhtelif görevsel ve belâgate ait mânâlar verirler. Eliflam zihin ve cinse ait tarif mânâsı katar. Yani Eliflam ile marife olmuş isim, konuşan ile muhatap arasındaki bilinen bir şeye veya o şeyin cins ve hakikatine işaret eder.⁴⁰⁷

2. Mevsul İle Marife Olanlar

Genel ve özel olmak üzere iki kısma ayrılır. Genel olanlar *من* ve *ما* mevsulleridir. Özel olan ise *الذي* ve bu babta yer alan mevsullerdir. Sıfat gücü ve konumunda oldukları ve kastedilene yergi ile övgü sıfatlarının icra edilme imkanı verdikleri için mevsullerle tarif yapılırlar.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" وَرَأَوْنَهُ الَّتِي هُوَ فِي بَيْتِهَا عَنْ نَفْسِهِ "

⁴⁰⁶ Bkz: Haşimi, *a.g.e*, s. 105.

⁴⁰⁷ Matlub Ahmed, *a.g.e*, s. 150.

“O evinde kalmakta olduğu kadın, onun nefisinden murad almak istedi.”⁴⁰⁸ Burada Züleyha yerine التي kullanılarak marife yapılmıştır.

Allah Azze ve Celle, Hz. Musa (as) ile Hz. Hızır (as) kıssasındaki Hz. Hızır (as) ile olan beraberlikten, sabredemeyeceği şeyleri gördükten ve ayrılma vakti geldikten sonraki durum hakkında şöyle buyuruyor:

" قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا "

“Dedi ki: “İşte bu benimle senin arasındaki firakımızdır (aramızın ayrılmasıdır). Şimdi sana sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin te’vilini (gerçek durumunu) bildireceğim.”⁴⁰⁹ Bu, Hz. Hızır (as)’ın ayrılığında değildir. Zemahşeri, âyette kullanılan işaret zamirinin iki durumdan biri için kullanıldığı görüşündedir.⁴¹⁰

Hz. Musa (as)’ın lisanıyla şöyle buyuruluyor:

"قَالَ لَوْ شِئْتَ لَاتَّخَذْتَ عَلَيْهِ أَجْرًا"

“(Musa) dedi ki: Eğer isteseydin buna karşılık elbette bir ücret alabilirdin.”⁴¹¹ Burada zihinsel olan mânâlara, gözle görülüyormuşçasına işaret edilmiştir. Buradaki işaret, vakti geldiğinde gerçekleşecek olan ayrılığın tasavvurudur. Hz. Musa (as) bunu söylediği zaman, Hz. Hızır (as) bunu tasavvur etmiştir.

3. İşaret Zamiriyle Yapılan Tarif

İşaret هذا ve onun babındaki zamirlerle yapılır. Ha harfi dikkat çekmek, Za harfi ise işaret etmek içindir. اذالك kullanılır. Yakında olana işaret etmek için Zake, uzakta olana işaret etmek içinse Zalike kullanılır. Çünkü Lam harfi uzaklık içindir. Zalike aynı zamanda mekânın tazimi ve konumun yüceliğini vurgulamak maksadıyla da kullanılır. Örneğin, “İşte bu, o kitap (Kur’an)’⁴¹²dir ki, onda şüphe yoktur. Takva sahipleri için bir hidâyettir.”

4. İzafe İle Yapılan Tarif

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor

" فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَدُنَّا عِلْمًا "

⁴⁰⁸ Yusuf Suresi, 12:23.

⁴⁰⁹ Kehf Suresi, 18:78.

⁴¹⁰ Zemahşeri, *Keşşaf*, IV, s. 691.

⁴¹¹ Kehf Suresi, 18:77.

⁴¹² Bakara Suresi, 2:2.

“Orada katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul buldular”⁴¹³ Buradaki âyette “kulumuz” kelimesinde yapılan izafe ikram ve yüceltme maksatlıdır.⁴¹⁴

Eliflam ile yapılan tarifin faydalarından biri de kapsamlılık ve genellemedir.

Şu âyette bunun bir örneğini görürüz:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ وَلَمْ يَجْعَلْ لَهُ عِوَجًا"

“Hamd/övgü, âlemlerin Rabbi olan Allah’a mahsustur.”⁴¹⁵ Tam anlamıyla hamd/övgü sadece Allah’a mahsustur. Hamdedenin ruhundaki övgünün tamamı ve kemali hamd kelimesinin marife gelmesiyle gerçekleşir. Eliflam ile gelen hamd, şekli itibariyle mükemmelliği ifade eden bir üsluptur. Eğer hamd kelimesi nekra gelseydi, mânâ farklılaşır. Devamlılık ve gereklilik durumundan değişkenlik durumuna geçerdi.

Bu faydalardan biri de, zamanın tümün kapsamasıdır. Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

"وَاصْبِرْ نَفْسَكَ مَعَ الَّذِينَ يَدْعُونَ رَبَّهُمْ بِالْعَدَاةِ وَالْعَشِيِّ يُرِيدُونَ وَجْهَهُ وَلَا تَعْدُ عَيْنَاكَ عَنْهُمْ تُرِيدُ زِينَةَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَلَا تَطْعُ مَنْ أَعْفَلْنَا قَلْبَهُ عَن ذِكْرِنَا وَاتَّبَعَ هَوَاهُ وَكَانَ أَمْرُهُ فُرُطًا"

“Sabah-akşam o’nun rızasını isteyerek Rablerine duâ eden/yalvaranlarla beraber nefsinin sabırlı tut. Dünya hayatının ziynetini/süsünü isteyerek gözlerini onlardan çevirme!”⁴¹⁶ Buradaki dua, bütün zaman dilimini kapsamaktadır. Nekra ise, zamanın bir dilimine işaret eder.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

"وَقُلِ الْحَقُّ مِن رَّبِّكُمْ"

“De ki: “Hak Rabbinizdendir!”⁴¹⁷ Yani bütünüyle hak Rabbinizdendir. Bunun dışındakiler batıla çıkar. Burada hak kelimesinin marife gelmesi, hak sözcüğünün kapsamını genişletmiş ve sadece Allah’a has kılmıştır.

Sıfatın mevsufunu kapsaması örneği olarak da şu âyete bakabiliriz:

⁴¹³ Kehf Suresi, 18:65.

⁴¹⁴ Şeyhülislam Ebu Suud Efendi, *İrşad-ı Akli Selim ila Mezay-ı Kitabi'l-Kerim*, IV, s. 203.

⁴¹⁵ Fatiha Suresi, 1:1.

⁴¹⁶ Kehf Suresi, 18:28.

⁴¹⁷ Kehf Suresi, 18:28.

"بِئْسَ الشَّرَابُ وَسَاءَتْ مُرْتَفَقًا"

“Ne kötü içecek”⁴¹⁸ Cehennemde içecek olarak ne varsa. Yani cehennem içeceği ne kötü bir içecektir. İrini, kaynar suyu ve diğerlerini de kapsamaktadır.

Marifeliğin kapsamlılığına işaret eden şu âyetlere de bakabiliriz:

"وَمَا كُنْتَ مُتَّخِذَ الْمُضِلِّينَ عَضُدًا"

“Ben yoldan çıkarıcıları yardımcı edinici değilim.”⁴¹⁹

"وَرَأَى الْمُجْرِمُونَ النَّارَ فَظَنُّوا " "

“Mücrimler/günahkârlar ateşi gördüler”⁴²⁰

Bu âyetlerdeki “Yoldan çıkarıcılar” ile “mücrimler”in marife gelmesi, tümünü kapsama anlamındadır. Hiçbirini istisna etmemektedir.

Eliflam ile yapılan tarifi bir faydası da tazimdir.

Allah Azze ve Celle’nin şu âyetinde Eliflamin tazim ve teşrifi ile ifade ettiği isim Kur’an anlamındaki kitaptır:

"الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَىٰ عَبْدِهِ الْكِتَابَ "

“Hamd, kuluna Kitap’ı (Kur’an’ı) indiren ve onda hiçbir eğrilik/tezat bulundurmuyan Allah’a mahsustur.”⁴²¹ Kitabın Allah katındaki değeri büyüktür. Eliflam takısı ile gelmesi veya şu âyette olduğu gibi, “Rabb’in kitabından sana vahyolunanı oku! O’nun kelimelerini değiştirecek hiç kimse yoktur.”⁴²² izafe edilmesi, Kur’an-ı Kerim’in değerinin büyüklüğünü ifade etmek içindir. *على عبده* kelimesinde kullanılan, üstünlük mânâsını veren ve Resulullah (as)’ın şanının yüceliğini ifade eden *على* harfi cerrinin kullanılması da bu mânâyâ uygun düşmüştür. Çünkü burada teklif mânâsını ifade eden *ila* harfi cerri ile teşrif mânâsını ifade eden *ala* harfi cerri arasında fark vardır.

Müminin de Allah katında büyük bir değeri vardır. Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: " وَيُثَبِّرُ الْمُؤْمِنِينَ الَّذِينَ يَعْمَلُونَ الصَّالِحَاتِ أَنَّ لَهُمْ أَجْرًا حَسَنًا "

⁴¹⁸ Kehf Suresi, 18:29.

⁴¹⁹ Kehf Suresi, 18:51.

⁴²⁰ Kehf Suresi, 18:53.

⁴²¹ Kehf Suresi, 18:1.

⁴²² Kehf Suresi, 18:27.

“Salih ameller işleyen Mü’minleri de gerçekten kendileri için güzel bir mükâfat olduğunu müjdelesin!”⁴²³ Yani müminin değeri büyüktür.

Eliflam ile yapılan tarifi bir faydası da sözü edilen şeyin tahsis edilmesidir.

Örneğin şu âyetteki, "فَالَّذِينَ هُمْ عَنْ آلِهَتِهِمْ كَارِهُونَ إِذْ يَسْأَلُونَكَ عَنِ آلِهَتِهِمْ فَقُلْ أُنِيبُوا إِلَىٰهَا وَمَنْ يَنْبَغِ عَلَيْهَا حَقٌّ شَدِيدٌ وَإِن كُنْتُمْ لَمَعْلَمِينَ" (Genç hizmetçisi) dedi ki: "Gördün mü, kayaya sığındığımız zaman"⁴²⁴ kaya ile "İkisi yola koyuldu. فَإِن تَلَقَوْا رِجَالًا فَسَبِّحُوا لَهُم مِّمَّا يَدْعُونَ وَلَا تَمْلِكُنَّ لَهُمْ سُلْطَانًا إِلَّا لِيَعْلَمَ أَنَّهَمْ عَلَىٰ آلِهَتِهِمْ كَارِهُونَ إِذْ يَسْأَلُونَكَ عَنِ آلِهَتِهِمْ فَقُلْ أُنِيبُوا إِلَىٰهَا وَمَنْ يَنْبَغِ عَلَيْهَا حَقٌّ شَدِيدٌ وَإِن كُنْتُمْ لَمَعْلَمِينَ" ^{السَّفِينَةِ خَرَقَهَا}

Nihâyet gemiye bindikleri zaman, o bunu (gemi) deliverdi.⁴²⁵ Âyetindeki gemi gibi. Her ne kadar kaya kelimesi önceki olaylarda geçmemişse bile, yine de marife getirilmiştir. Bu da kendisine vadedilen buluşmanın gerçekleşeceği mekânı temsil etme özelliği sebebiyledir. Kaya kelimesi açık bir şekilde zikredilmemişse bile, olayların bağlamı ve kıssanın arka planını bilinmesi kaya kelimesinin marife getirilmesini mazur göstermekte ve kayanın tabiatını ortaya koymaktadır. Aynı açıklamalar gemi kelimesi için de geçerlidir.

B. NEKRA

Kelamda bulunan nekralık, belirsizlik ve kapalılık anlamına gelmez. Tam tersine bazen nekranın kullanılması marifeden daha açık ve ince olur. Böyle olmasaydı marifeden nekraya neden dönlün ki? Konuşan kişi, marifeleri kullanmakla birçok mânâyı ifade eder. Bunu, bağlamın içinde döndüğü duruma uygun olarak mutlaklık ve genelleme gibi çeşitli mânâları yüklenen nekraların üstün ve ayırıcı özelliklerini marifelerle beraber ortaya koyduğu zaman yapar. Bu yüzden lafızların gösterdiği mânâların dışında olan ikinci mânâların birçoğunun gerçekleşmesi için nekraların kullanıldığını görüyoruz. Belâgat alimlerinin uzak gördüğü belâgate dair amaçların gerçekleştirilmesi de buna bakar. Alimler buna dair birçok örnekler belirlemişlerdir.⁴²⁶

Telkin yoluyla kastedilen mânâları ifade etmek için nekraların kullanıldığı birçok örnek vardır. Örneğin şu âyete bakabiliriz:

"سُبْحَانَ الَّذِي أَسْرَىٰ بِعَبْدِهِ لَيْلًا مِّنَ الْمَسْجِدِ الْحَرَامِ إِلَى الْمَسْجِدِ الْأَقْصَى الَّذِي بَارَكْنَا حَوْلَهُ لِنُرِيَهُ مِنْ آيَاتِنَا إِنَّهُ هُوَ السَّمِيعُ الْبَصِيرُ"

“Kendisine âyetlerimizden bir kısmını gösterelim diye, kulunu (Muhammed’i) bir gece Mescid-i Haram’dan, çevresini mübarek kıldığımız Mescid-i Aksa’ya götüren (Allah, noksan

⁴²³ Kehf Suresi, 18:2.

⁴²⁴ Kehf Suresi, 18:63.

⁴²⁵ Kehf Suresi, 18:71.

⁴²⁶ Haşimi, *a.g.e.*, s. 105.

sıfatlardan) münezzehtir. ⁴²⁷ Burada gece anlamındaki “Leylen” kelimesi her ne kadar gece yürüdü anlamındaki “Esra” fiili için tekit amacıyla gelmişse de, “Leylen” kelimesinin işaret ettiği başka bir mânâ daha vardır. O da, Resulullah (as)’ın Miraç yürüyüşünün bir gecede gerçekleşmesidir. Bununla beraber “Leylen” kelimesinin nekra gelmesi gece yürüyüşünün kısa bir süre olduğunu da ifade ediyor. Bir görüşe göre dört saat kadar, bir başkasına göre üç saat, bir diğer görüşe göre de bundan daha az olduğu söyleniyor. Çünkü nekralık azlık için olur. Azlık ve kıysımlık birbirlerine yakın mânâlardır. Dolayısıyla azlık mânâsında olan kıysımlık mânâsında da kullanılabilir. Ama âyet *أَسْرَى بِعَبْدِهِ لَيْلًا* şeklinde olsaydı, bu mânâları veremezdik. Çünkü marifelerle beraber kullanılan terkipler, gece yürüyüşünün gecenin bütün parçalarında gerçekleştiğini ifade eder. ⁴²⁸

Şu âyetlerde de benzer durumları görebiliriz:

" إِنَّهُ كَانَ عَبْدًا شَكُورًا "

“Şüphesiz o (Nuh), çok şükreden bir kuldu.”⁴²⁹ Buradaki nekralık da istiğrakı ifade ediyor.

“Onda hiçbir eğrilik/tezat bulundurmayan”⁴³⁰ Burada eğrilik ve tezât anlamına gelen “i’vec” kelimesi kapsamlı bir kelimedir ve insanın aklına gelebilecek tüm eğrilik ve tezâtları ifade eder. İ’vec, arazlarda olabileceği gibi cevherlerde veya ikisinde de olabilir. Bu yüzden nekra olması bütün bu mânâları kapsadığını gösterir.

" ثُمَّ رَدَدْنَا لَكُمُ الْكِرَّةَ عَلَيْهِمْ وَأَمْدَدْنَاكُمْ بِأَمْوَالٍ وَبَنِينَ وَجَعَلْنَاكُمْ أَكْثَرَ نَفِيرًا "

“Size mallarla ve oğullarla yardım edip (gücünüzü artırdık) ve cemiyet/topluluk olarak da (sayınızı) daha çok kıldık.”⁴³¹ Burada mallar ve oğullar anlamına gelen “Emval” ile “Benine” kelimeleri, çokluğu ifade etmek için nekradır. Çünkü ikisi de galibiyet ve zaferin kaynaklarıdır.

" وَلَا تَقْفُ مَا لَيْسَ لَكَ بِهِ عِلْمٌ " "

⁴²⁷ İsrâ Suresi, 17:1.

⁴²⁸ Hererî, *a.g.e*, XVI s.11.

⁴²⁹ İsrâ Suresi, 17:3.

⁴³⁰ Kehf Suresi, 18:1.

⁴³¹ İsrâ Suresi, 17:6.

“Hakkında bilgi sahibi olmadığım şeyin peşine düşme!”⁴³² Yani hakka ulaştıracak kesin ve kâmil bilgi olmalı, açık bir sapıklıktan başka bir şeye götürmeyecek olan eksik bilgi ve zan değil.

Çokluğu ifade eden âyetlerden biri de şudur:

“Şüphesiz biz ona yeryüzünde güçlü bir iktidar tahsis ettik ve ona her şeyden bir sebep (yol) verdik.”⁴³³ Allah Azze ve Celle Zülkarneyn (as)’e güç ve imkânın her türlüünü bahşetmişti. Bir kısmını biliyordu bir kısmı ise gizlenmişti. Sebep/yol anlamına gelen “Sebebün” kelimesi nekra getirilmiş. Çünkü sebepler çok çeşitlidir ve mahiyetini Allah’tan başka kimse bilemez.

Yine şu âyete bakalım:

“Onu (*Kur’an*’ı) anlamamaları için kalplerinin üzerine perdeler çekeriz ve kulaklarına da bir ağırlık (koyarız).”⁴³⁴ Burada perdeler anlamına gelen “Hicaben” kelimesi nekradır. Görülmemiş şekilde örtülmüş perde çeşitlerini ifade eder. Şu âyette aynen bunun gibidir:

“Onu (*Kur’an*’ı) anlamamaları için kalplerinin üzerine perdeler çekeriz”⁴³⁵ Burada da perdeler anlamına gelen “Ekinneten” kelimesi nekradır.

Şu âyete bakalım:

" تَحْنُ أَعْلَمُ بِمَا يَسْتَمِعُونَ بِهِ إِذْ يَسْتَمِعُونَ إِلَيْكَ وَإِذْ هُمْ نَجْوَى إِذْ يَقُولُ الظَّالِمُونَ إِن تَتَّبِعُونَ إِلَّا رَجُلًا مَّسْحُورًا "

“Gizli konuşurlarken de o zalimlerin: “Siz ancak büyülenmiş bir adama uyuyorsunuz” dediklerini çok iyi bilenleriz.”⁴³⁶ Buradaki nekralık, utanılacak bir cehalet babıdandır. Çünkü onlar, Efendimiz (as)’ı bizzat tanıdıkları halde o’na büyülenmiş bir adam anlamındaki “Recülen meshuren” diye işaret ediyorlar. Bu ise alay etmektir. Bu, şu âyete benzer:

“İnkâr edenler dediler ki: “Size, paramparça olduğunuz zaman, gerçekten sizin yeniden yaratılacağınızı/diriltileceğinizi size haber veren bir adamı gösterelim mi?”⁴³⁷

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" وَأَتَيْنَا دَاوُدَ زَبُورًا "

⁴³² İsrâ Suresi, 17:36.

⁴³³ Kehf Suresi, 18:84.

⁴³⁴ İsrâ Suresi, 17:45.

⁴³⁵ İsrâ Suresi, 17:46.

⁴³⁶ İsrâ Suresi, 17:47.

⁴³⁷ Sebe Suresi, 34:7.

“Ve Davud’a da *Zebur*’u verdik.”⁴³⁸ Buradaki nekralık, durumunun büyüklüğünü ifade ediyor. Çünkü *Zebur*, rumuzlardan ibarettir. Kitap anlamındadır. Buradaki nekralık, kitap olması sebebiyle kamildir anlamına geliyor.⁴³⁹

Şu âyete de bakabiliriz:

" وَلَا تَقْتُلُوا النَّفْسَ الَّتِي حَرَّمَ اللَّهُ إِلَّا بِالْحَقِّ وَمَنْ قُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيَّهِ سُلْطَانًا فَلَا يُسْرِفُ فِي الْقَتْلِ إِنَّهُ كَانَ مُنْصُورًا"

“Kim haksız yere öldürülürse, şüphesiz onun velisine salahiyet/yetki verdik. Ancak (o da) öldürmede/kısasta aşırı gitmesin!”⁴⁴⁰ Burada haksızlık edilen kişi anlamına gelen “Mazlum” kelimesi, tam kemale işaret etsin diye nekra olarak gelmiştir. Çünkü öldürülen kişi tam anlamıyla mazlum olmazsa, bu âyetin kapsamına girmez.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: " وَقَضَىٰ رَبُّكَ أَلَّا تَعْبُدُوا إِلَّا إِيَّاهُ وَبِالْوَالِدَيْنِ إِحْسَانًا "

“ve ana-babaya iyilik etmeyi emretti.”⁴⁴¹ Burada iyilik anlamına gelen “İhsan” kelimesi tazimi ifade etmek için nekradır. Mânâ şöyledir; Rabb’in ana-babaya büyük iyilik etmeyi emretti. Nekralıktan anlaşılan tazime örnek olarak şu âyete de bakalım:

" عَسَىٰ أَنْ يَبْعَثَكَ رَبُّكَ مَقَامًا مَّحْمُودًا "

“Umulur ki Rabb’in seni Makam-ı Mahmud’a⁴⁴²/övülmüş bir makama ulaştırır.”

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِّنَ الدُّنْيَا وَكَبْرَهُ تَكْبِيرًا "

“De ki: “Hamd, çocuk edinmemiş, mülkte/hâkimiyette ortağı olmamış ve âcizlikten dolayı da bir veliye/yardımcıya ihtiyacı olmamış olan Allah’a mahsustur.” O’nu tekbir getirerek tekbir et/yücelt!”⁴⁴³ Burada nekralık, nefyin siyakında geldikleri için cinsi ve onun fertlerini nefyetme mânâsını ifade ediyor. Çünkü nefiy ve nehiy siyakında gelen nekra, geneli ifade eder. Şu âyet de bunun gibidir:

" وَإِنْ مِّنْ قَرْيَةٍ إِلَّا نَحْنُ مُهْلِكُوهَا قَبْلَ يَوْمِ الْقِيَامَةِ أَوْ مُعَذِّبُوهَا عَذَابًا شَدِيدًا كَانَ ذَٰلِكَ فِي الْكِتَابِ مَسْطُورًا "

⁴³⁸ İsrâ Suresi, 17:55.

⁴³⁹ Razî, *a.g.e.*, XX, s. 320.

⁴⁴⁰ İsrâ Suresi, 17:33.

⁴⁴¹ İsrâ Suresi, 17:23.

⁴⁴² İsrâ Suresi, 17:79.

⁴⁴³ İsrâ Suresi, 17:111.

“Hiçbir şehir/memleket yoktur ki, kıyâmet gününden önce orayı helak etmeyelim veya şiddetli bir azabla azab etmeyelim!”⁴⁴⁴

"وَكَبَّرَهُ تَكْبِيرًا" "O'nu tekbir getirerek tekbir et/yücelt!"⁴⁴⁵ Âyetindeki nekralığa gelince, tazim ve çokluk yönünden kemali ifade eder.

Tahkir ve azlığı ifade eden nekralığa gelince, kafirlerin sözünü tavsif eden şu âyetteki “Kelime” lafzına bakabiliriz:

"كَبَّرَتْ كَلِمَةً تَخْرُجُ مِنْ أَفْوَاهِهِمْ إِنْ يَقُولُونَ إِلَّا كَذِبًا"

“Ağızlarından çıkan söz ne büyüktür!”⁴⁴⁶ Yani sözleri acayıptır, gariptir ve Allah katında değersizdir. Bu yüzden de nekra olarak gelmiştir. Bu âyet birçok yönü kapsamaktadır. Genelde birçok icraat “kelime” lafzında yoğunlaşmaktadır. Göz alıcı bir üslupla etrafını şekillendirmektedir.

Hakikate ulaşmak için değil de sırf tartışmak için yapılan tartışmanın değerinin de az olduğunu şu âyette görüyoruz:

"وَكَانَ الْإِنْسَانُ أَكْثَرَ شَيْءٍ جَدَلًا"

“Fakat insan her şeyden daha çok tartışmacıdır.”⁴⁴⁷ Burada insan “Şey” kelimesiyle tabir edilmiştir. Bu da insanın büyüklüğünden vazgeçmesi ve gururunu bırakması içindir. Çünkü nefsinin kendisine güzel gösterdiği faydasız tartışmalardır.

Yine şu âyetteki “Melik” kelimesi değersizliği ifade eder: "يَأْخُذُ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا"

“(Çünkü) onların ötelerinde her (sağlam) gemiyi zorla alan bir hükümdar vardı.”⁴⁴⁸ Burada söz edilen kral, insanların haklarını gasp eden zorba bir kraldır. Bunun gibi krallar, ne kadar zorba olurlarsa olsunlar, Allah katında zayıf ve değersizdirler.

Nekralık bazı yerlerde azlığı ifade ettiği gibi, bazı yerlerde de Allah’ın rahmetinin genişliğini ifade eder. Şu âyette olduğu gibi:

"فَوَجَدَا عَبْدًا مِّنْ عِبَادِنَا آتَيْنَاهُ رَحْمَةً مِّنْ عِنْدِنَا وَعَلَّمْنَاهُ مِنْ لَّدُنَّا عِلْمًا"

⁴⁴⁴ İsrâ Suresi, 17:58.

⁴⁴⁵ İsrâ Suresi, 17:111.

⁴⁴⁶ Kehf Suresi, 18:5.

⁴⁴⁷ Kehf Suresi, 18:54.

⁴⁴⁸ Kehf Suresi, 18:79.

“Orada katımızdan kendisine bir rahmet verdiğimiz ve bir ilim öğrettiğimiz kullarımızdan bir kul buldular.”⁴⁴⁹ Burada “Rahmeten” ve “İlmen” kelimeleri nekradır. Bu ikisi, Allah’ın geniş rahmeti ve hiç kimsenin kuşatamayacağı ilmine göre azdırlar. Ancak Allah’tan gelen az rahmet ve ilim bile dünya ehli için çoktur.

Bazen nekralık, müfaceenin (ansızın) oluşmasında da pay sahibi olur. Şu âyete bakalım:

" فَانطَلَقَا حَتَّىٰ إِذَا لَقِيَا غُلَامًا فَقَتَلَهُ "

“Nihâyet bir oğlan çocukla karşılaştılar. O, hemen onu öldürdü.”⁴⁵⁰ Çocukla bir işleri yoktu ve onu tanımıyorlardı bile. Bu yüzden onun öldürülmesi Hz. Musa (as) için acayip ve ani bir şey olmuştu.

⁴⁴⁹ Kehf Suresi, 18:65.

⁴⁵⁰ Kehf Suresi, 18:74.

ALTINCI BÖLÜM: İCAZ, İTNÂB VE MÜSÂVÂT

I. İCÂZ

A. SÖZLÜK MÂNÂSİ:

Pek çok farklı kitapta belirtilen birçok mânânın ortak noktası “sürat”tir. “Sürat”, kelimada da kullanılır; önce istek, sonra kaynak, sonra konu gelir. Son olarak bu kelime azlık ve hafiflik mânâsından gelmiştir. Onda en yaygın olan mânâ kelamın kısa ve öz olmasıdır. Allah en iyisini bilendir.⁴⁵¹

B. İSTILAH MANASI

Maksadı tam olarak ifade etmekle beraber insanların arasında bilinen âdete göre eda edilen lafızlardan daha az ve kısa bir kelamla maksadı tabir etmektir.

Cahiz icazı birkaç şekilde tanımlamıştır: “İcaz, çok mânâları az lafızlarla ifade etmektir.”⁴⁵² Sonra Cahiz tanımı genişletmiş ve şöyle demiştir: “Kelam uzun olsun kısa olsun lafızları artırmadan mânâyı irade etmektir.”⁴⁵³

“İcaz iki kısma ayrılmıştır: Kasr icazı, hazf icazı. Burada hazfin kelamın kapalılığına sebep olmaması şart koşulmuştur. Yani Araplara konuştuğunda icazı, başkalarına konuştuğunda ise, itnabı kastedecek. Bunun sebebi de Arapların diğerlerinden daha fesahatli olmalarıdır.”⁴⁵⁴

Ebu Hilal Askeri ise, icazı şöyle açıklar: “İcaz, hakikat üzerine inşa edilen belâgat saraylarıdır. İhtiyaç miktarını geçmez. Alay ve gevezelik bölümüne girmiş bir fazilettir. Bu ikisi kelamın en büyük hastalıklarındandır. Çünkü bu ikisi söz sahibinin aptallığını gösterir.”⁴⁵⁵

İbn Reşik kendisine ait bir tarif yapmamış ve Rumani'nin tarifıyla yetinmiştir: “İcaz, amacı mümkün olan en az harfle ifade etmektir.”⁴⁵⁶

Görünen o ki, Ali b. Halef de Rumani'ye uymuştur. Çünkü kitabında Rumani'nin tarifini olduğu gibi getirmiştir.

⁴⁵¹ *Mu'cemu'l Vasit*, İkinci Basım, II. s. 104.

⁴⁵² Cahiz Ebû Osman Amr b. Bahr b. Mahbub el-Kinani el-Leysi, *Kitâbü'l-Hayevan*, III, s.82.

⁴⁵³ Cahiz, *a.g.e*, I, s.91.

⁴⁵⁴ Cahiz, *a.g.e*, I, s.94.

⁴⁵⁵ Askeri Ebû Hilâl Hasan b. Abdullah b. Sehl, *Kitâbü's-Sinaateyn el-Kitâbe ve'-Şi'r*, thk. Ali Muhammed Bicavi, s. 173.

⁴⁵⁶ İbn Reşik, *el-Umde fi mehasini'-ş-şi'r ve âdâbih*, thk. Muhammed Karkazan, Dârü'l-Ma'rife, I. s 250.

C. İCAZIN KISIMLARI

İbn Reşik şöyle der: “İcaz Rumani’ye göre iki kısımdır: 1. Lafzı mânâsına eksiksiz ve fazlasız tam olarak mutabık olan. 2. Bu kısma İktifa ismini vermişlerdir. Burada kelamın kalan kısmının gösterdiği diğer kısım hazfedilir.”⁴⁵⁷ İbn Reşik icazın bu kısmına ekleme yapmıştır: “bu kısmın belâgatten sayılma sebebi, dinleyicinin zan ve hesapta geniş davranmasıdır. Çünkü bilinen her şey kolaydır. Çünkü sınırlandırılmıştır.”⁴⁵⁸

Abdulkahir Cürcani ise, az lafızla çok mânâ ifade etmek şeklinde idrak edilen icazın mânâsı hususunda önceki âlimlerle ittifak halindedir. Çünkü şöyle demektedir: “İcazın, az lafızla çok mânâ ifade etmekten başka bir mânâsı yoktur.”⁴⁵⁹

Sekkakî de icazı şöyle tanımlamıştır: “İcaz, amacı yerine getirmekle beraber bilinen ibarelerden en aزیyla mânâyı ifade etmektir.”⁴⁶⁰ çünkü Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor:

" خُذِ الْعَفْوَ وَأْمُرْ بِالْعُرْفِ وَأَعْرِضْ عَنِ الْجَاهِلِينَ " “Af/bağışlama yolunu tut, iyiliği emret ve cahillerden de yüz çevir.”⁴⁶¹ Bu kısa âyette güzel ahlakın tümü toplanmıştır. Eğer ibare mânâyı karşılamıyorsa, ona ihlal denir.

1. *Kasr İcazı*

Mânâsı lafzından çok olan icazdır.

Kasr icazı, bir şey hazfedilmeden, kısa ibarelerle çok mânâyı barındırmakla olur. Kur’an-i Kerim bu konuda ulaşılamayacak bir konumdadır.

Allah Azze ve Celle şöyle buyuruyor: " وَلَكُمْ فِي الْقِصَاصِ حَيَاةٌ "

“Sizin için kısasta hayat vardır!”⁴⁶² Şüphesiz bunun mânâları çok lafzı ise kısadır. Kastedilen şudur: Eğer insan, öldüreceği zaman öldürüleceğini kesin bir şekilde bilirse, öldürmekten vazgeçer. Bu kısım belâgat âlimlerinin tamah ettiği kısımdır. Birbirlerinin değerini bununla ölçerler. Hatta onlardan birine, “Belâgat nedir?” Diye sorulunca, “Kasr İcazıdır” diye cevap vermiştir. Arapların hatibi olan Ektem B. Sayfi, “Belâgat icazdır” demiştir.⁴⁶³

⁴⁵⁷ İbn Reşik, *a.g.e* I, s. 250-251.

⁴⁵⁸ İbn Reşik, *a.g.e* I, s. 250.

⁴⁵⁹ Cürcani *a.g.e*, s. 463.

⁴⁶⁰ Sekkaki, *a.g.e*, s. 277.

⁴⁶¹ Araf Suresi, 7:199.

⁴⁶² Bakara Suresi, 2:179.

⁴⁶³ Haşimi, *A.g.e*, s. 224.

İbn Esir, icazı bir kere, “İcaz fazla olan lafızları hafzetmektir.” Diye tarif ederken, başka bir zaman, “İcaz, fazla gelmeksizin lafzın mânâyı ifade etmesidir” şeklinde tarif etmiştir. Aynı şekilde icazı hazifli icaz ile hazifsiz icaz diye taksim etmiştir.⁴⁶⁴

İbn Esir, hazf icazı hakkında şöyle der: “Hazifle yapılan icaz, harika bir şeydir ve sihre benzer. Çünkü orada bir şeyi zikretmemeyi zikretmekten daha fasih görürsün. Bir şeyi söylememeyi söylemekten daha faydalı bulursun. Konuşmadığın halde konuşmaktan daha etkili olursun. Açıklama yapmadığın halde açıklama yapmaktan daha anlaşılır olursun.”⁴⁶⁵

Müberred⁴⁶⁶, icaz için geçici işaretler koymuştur: “Kısa ve öz sözden anlaşılın mânâdır, uzun söz (itnab) ise, delille susturmadır.”

Kudam b. Cafer ise, şöyle tanımlamıştır: “Lafzın farklılık arz ettiği kısımdandır. Şöyle ki, kendilerine ima veya onları gösteren bir işaret ile az lafzın çok mânâyı kapsamasıdır.” Bu tanım, sonradan geleceği üzere, belâgat âlimlerinin kasr icazı olarak tanımladıkları icaza uygun düşmektedir.

Ali b. Halef icazı iki kısma ayırır:

Birincisi, bu konuda ihtiyaç duyulmayan şeyin hafzedilmesidir. “Cömert Cömerttir Hatem” sözünde olduğu gibi. Çünkü burada “yardımcı” kelimesi hafzedilmiştir. Cümle “Cömert ve cömerdin yardımcıdır Hatem” şeklindedir.

2. Hazf İcazı

Hazf icazı, mahzufu gösteren bir işaretin bulunmasıyla beraber anlamı ihlal etmeyecek şekilde ibareden bir şeyin hafzedilmesidir. Mahzuf mübteda da olur. سُورَةٌ أَنْزَلْنَاهَا وَفَرَضْنَاهَا وَأَنْزَلْنَا " Örneğin, “(Bu,) indirdiğimiz ve (hükümlerini) farz kıldığımız bir sûredir.”⁴⁶⁷ Âyetinde olduğu gibi. Burada mübteda olan işaret zamiri “bu” mahzuftur. “itaat ve ma’ruf⁴⁶⁸/güzel bir sözdür.”

" وَلَوْ أَنَّ فُرَاتًا سِيرَتْ بِهٖ الْجِبَالُ أَوْ قُطِّعَتْ بِهٖ الْأَرْضُ أَوْ كُلِّمَ بِهٖ الْمَوْتَى "

⁴⁶⁴ İbn Esir, *el-Meselu'l Sair*, s. 194.

⁴⁶⁵ İbn Esir, *a.g.e.*, s. 198.

⁴⁶⁶ Muhammed b. Yezid el-Ezdi el-Basri Ebu Abbas. Fasih ve Belagat sahibiydi. *el-Muktadab* ile *el-Kamil* meşhur eserlerindedir. Bağdat'ta Hicri 285 yılında vefat etti. *Siretu'l İ'lami'l Nübela*, XIII, s. 576; *Buğyetu'l Via'*, I, s. 269.

⁴⁶⁷ Nur Suresi, 24:1.

⁴⁶⁸ Muhammed Suresi, 47:21.

“Eğer gerçekten bir Kur’an ki, onunla dağlar yürütülseydi veya kendisiyle yer parçalansaydı yahut onunla ölümler konuşurulsaydı (işte o kitap yine bu Kur’an olurdu).”⁴⁶⁹ Burada şartın cevabı olan (işte o kitap yine bu Kur’an olurdu) mahzuftur. Burada cevabın hazfedilmesi getirilmesinden daha beligidir. Çünkü bu durumda kişi her türlü görüşe gidebilir. Zikredilseydi sadece zikredilenle yetinilirdi.

"وَأَشْرَبُوا فِي قُلُوبِهِمُ الْعِجْلَ" Mudaf da hazfedilir: Mudafu ileyi yerine konulur ve fiil ona verilir. “Küfürleri sebebiyle kalplerine buzağı (sevgisi) içirildi/dolduruldu.”⁴⁷⁰ Burada mudaf olan (sevgi) hazfedilmiştir.

"وَجَاهِدُوا فِي اللَّهِ حَقَّ جِهَادِهِ" “Allah adına ve O’na layık bir şekilde cihad edin.”⁴⁷¹ Burada da mudaf olan (yolunda/adına) hazfedilmiştir.

"وَوَاعَدْنَا مُوسَى ثَلَاثِينَ لَيْلَةً وَأَتَمَمْنَاهَا بِعَشْرِ" “Musa ile (münacatta bulunması için) otuz gece sözleştik. Ona on (gece) daha ilave ettik.”⁴⁷² Burada muzaf olan (gece) hazfedilmiştir.

Şu âyet de hazf icazındandır: “Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, arkasında yedi denizin katılacağı deniz de (mürekkebe) olsa, Allah’ın kelimeleri (yine de yazmakla) tükenmez. Kuşkusuz Allah, üstün/mutlak galiptir, hikmet sahibidir.”⁴⁷³ Burada “Allah’ın kelimeleri (yine de yazmakla) tükenmez.” Âyeti şartın cevabıdır. Bu sözde kısaltma vardır. Bunu da âyetin bağlamından anlıyoruz. Âyetin takdiri şöyledir: Şâyet yeryüzündeki ağaçlar kalem, arkasında yedi denizin katılacağı deniz de (mürekkebe) olsa ve desteklenen bu şeylerle Allah’ın kelimeleri yazılsa, Allah’ın kelimeleri tükenmez. Çünkü sonsuzdurlar. Ama bu kalem ve destekçilerin sonu olduğu için tükenirler.” Kapsamlılık bakımından bu âyetin bir benzeri de şudur:

"فَمَنْ كَانَ مِنْكُمْ مَّرِيضًا أَوْ بِهِ أَذًى مِّن رَّأْسِهِ فَفِدْيَةٌ مِّن صِيَامٍ أَوْ صَدَقَةٍ أَوْ نَسْكَ" “veya başında bir rahatsızlığı bulunursa, bu durumda oruç veya sadaka veya kurbandan bir fidye gerekir!”⁴⁷⁴ Yani başındaki rahatsızlığı gidermek için saçını tıraş ederse fidye gerekir.⁴⁷⁵

Şu âyet de hazf icazındandır: " فَلَا يَمْلِكُونَ كَشْفَ الضَّرِّ عَنْكُمْ وَلَا نَحْوِيْلًا "

⁴⁶⁹ Ra’d Suresi, 13:31.

⁴⁷⁰ Bakara Suresi, 2:93.

⁴⁷⁰ Araf Suresi, 7:142.

⁴⁷¹ Hac Suresi, 22:78.

⁴⁷² Araf Suresi, 7:142.

⁴⁷³ Lokman Suresi, 31:27.

⁴⁷⁴ Bakara suresi, 2:196.

⁴⁷⁵ Alûsî, *a.g.e.*, XXI, s. 100.

“Ne de (sizden başkasına) çevirebilirler.”⁴⁷⁶ Burada âyetin öncesi işaret ettiği için (sizden başkasına) sözü hazfedilmiştir.⁴⁷⁷

Şu âyetlerde de icaz ve hazfi görüyoruz:

" اِقْرَأْ كِتَابَكَ كَفَىٰ بِنَفْسِكَ الْيَوْمَ عَلَيْكَ حَسِيبًا "

“Kitabı oku!”⁴⁷⁸ Yani, kıyamet günü ona kitabını oku denir.

" وَإِذَا أَرَدْنَا أَنْ نُهْلِكَ قَرْيَةً أَمَرْنَا مُنْرَفِيهَا فَفَسَقُوا فِيهَا فَحَقَّ عَلَيْهَا الْقَوْلُ فَدَمَّرْنَاَهَا تَدْمِيرًا "

“Oranın mütrefin/şımarık ileri gelenlerine (Allah’a itaat etmelerini) emrederiz”⁴⁷⁹ Yani onlara Allah’a itaat etmelerini emrederiz. Onlar da buna karşı çıkar ve orada bozgunculuk yaparlar.⁴⁸⁰

" يَاخُذْ كُلَّ سَفِينَةٍ غَصْبًا "

“Her (sağlam) gemiyi zorla”⁴⁸¹ Yani her sağlam gemiyi. Burada (sağlam) kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü “onu kusurlu yapmak istedim” sözü ona işaret ediyor. Yine “Çocuğa gelince” âyetinde de (kâfir) kelimesi hazfedilmiştir. Çünkü “Anne ve babası müminlerdendi” âyeti ona işaret ediyor.⁴⁸²

İkinci kısım Rumani’ye göre, iktifadır. Ali b. Halef ise onu hasr ile ifade etmişti. Hasr ise, az lafızlarda çok mânâlar kastetmektir.

Burada söz uzatma üç şeyi işaret ediyor:

Birincisi, amacın dışına çıkmaktır. Örneğin medihten önce övgü ve tazime dalan kişi gibi.

İkincisi, mânâyı ifade etmekten uzak olan üslubu seçmek. Örneğin, hızlı ol kelimesi yerine acele hareket et cümlesini kullanmak gibi.

Üçüncüsü, çok mânâlar ifade etmek. Örneğin, methederken, “O ne güzel adamdır” dersin. Fakat onun yerine “Soyu kerim nesli temiz” dersin, önceden hiçbir cümle ve açıklama

⁴⁷⁶ İsrâ Suresi, 17:56.

⁴⁷⁷ Hererî, *a.g.e.*, XVI s.182.

⁴⁷⁸ İsrâ Suresi, 17:14.

⁴⁷⁹ İsrâ Suresi, 17:16.

⁴⁸⁰ Sabûnî, Muhammed Ali, *Safvetü't-Tefasir*, II. s. 143.

⁴⁸¹ Kehf Suresi, 18:79.

⁴⁸² Sabûnî, *a.g.e.*, II. s. 184.

geçmediği halde çok mânâ ifade etmiş olursun. Kelamlar icaz noktasında üstünlükte yarışırlar.⁴⁸³

Nebi (as)'ın sözü de böyledir: “Herkesin değeri yaptığı iyilikler kadardır”

II. İTNAB

Sözü ihtiyaca göre uzatma anlamındaki itnab, meani ilminin bir kısmıdır. İtnab, dilbilgisi ve sözlük bakımından Arapça cümlelerinin dışına çıkan her şeyi öğretir, bu çıkışın tahlilini yapar ve alınan mânâ üzerindeki eserinin bilgisini verir.⁴⁸⁴

Meani ilminin tarifi yapılırken, ortaya çıkan şey, itnab. sadece Arapça cümlelerin dışına çıkan bir kısım olduğudur. İster dilbilgisi terkiibinde olsun isterse sözlük terkiibinde olsun, fark etmez. Tabi bu çıkış bilinçsiz değildir. Bilakis bir hedef ve amaca binaendir. Karşılaşılan mânânın yanında terk edilen eser aracılığıyla bu amaç açığa çıkar. İtnab kısmından kendisine bir kelime izafe edilen cümle ile kendisinde herhangi bir ziyadeliğin olmadığı cümle arasında bu eseri görmemiz mümkündür.

A. SÖZLÜK MÂNÂSİ:

İtnâb kelimesi, çoğulu أَطْنَابٌ ve طَنْبَةٌ olan الطَّنْبُ lafzından türemiştir. Kaynaklarda الطَّنْبُ şeklinde (nûn harfinin dammesiyle) de okunan bu lafız "çadır, tente, ev vb.lerinde kullanılan ip, urgan ya da halat, bir şeyin ucu, ağaç damarı, vücuttaki sinir" gibi manalara gelmektedir. Güneşin doğduğu andaki uzun ışıklarına da أَطْنَابُ الشَّمْسِ denir. Kaynaklarda, itnâb kelimesinin "atın sırtının ve ayaklarının uzun olması" manasına gelen طَنْبٌ lafzından türediği de zikredilmiştir. Sırt kısmı uzun olan ata "فَرَسٌ أَطْنَبٌ" denir. Bir şehirde ikamet eden için (طنب بالبلد) denir.⁴⁸⁵

B. ISTILAH MANASI

Bir mânâyı ifade etmek ve belâgat âlimlerinin kullandığı tekit ve takviye gibi bir mânâyı ifa etmek için lafzın ziyade olarak getirilmesidir.⁴⁸⁶ Bununla beraber bazı belâgat alimleri itnabı, icazın zıddı olarak tarif etmişlerdir. İtnabın kullanıldığı yerler vardır ve buna

⁴⁸³ Züheyr: Züheyr b. Ebu Sülemi. Ebu Sülemi'nin ismi Rabia b. Rabah el-Mezi'dir. Mudarların Mezine kabilesindedir. Cahiliye döneminde yaşamıştır. Ama oğulları Kab ve Bühter Müslüman olmuşlardır. Züheyr, ittifakla, eski dönem şairlerinden üstün görülen üç büyük şairden biridir. O şairler; İmriü'l Kays, Zebiyani ve Züheyr'dir. Efendimiz (sav)'e peygamberlik verilmeden bir sene önce ölmüştür.

⁴⁸⁴ Sekkaki, *Urvu'l Efrâh*, thk. Abdulhamid Hindavi, Mektebetü'l Asriyye, I, s.96.

⁴⁸⁵ Zemahşeri, *Esasu'l-Belâga* Mektebetü'l-Lübnan, s. 512; İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, Dâru Sâdır, Beyrut, ts., I, 560-562 (طنب mad.); Bulut, "Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Üslûbu", *Uluslararası Sosyal Araştırmalar*

Dergisi (The Journal of International Social Research), Volume 3, Issue 11, Spring 2010, s. 183-184.

⁴⁸⁶ Haşimi, *a.g.e.*, s. 228.

özel ve genel herkes muhataptır.⁴⁸⁷ Hâsılı itnab, mânâdaki mübalağada katı davranmaktır. Bunu da “Rüzgâr itnab yaptı”, yani “Toz içinde şiddetlendi” cümlesindeki sözlük mânâsından alıyoruz.⁴⁸⁸ Bu da itnabın mânâsı için sözlük ve ıstılah mânâları arasındaki sağlam bir delil olduğunu gösteriyor. Aralarına bir fark koymak da mümkündür. Şöyle ki, sözlük mânâsı, kelamın uzunluk ve kısalık olarak sözün kapsadığı zaman ölçüsüne dayanır. İstilahî mânâsı ise, ister uzasın veya kısalsın, kelam ve kastedilen mânânın yakınlığını esas alır.

İtnabın kullanılmasının sebepleri vardır. Bu sebeplerin en önemlisi, kastedilen mânâyı tespit etmek, tekit etmek, kapalılığı kaldırmak, tazim ve korkutmadan kaynaklanan önemi harekete geçirmektir.⁴⁸⁹

İtnab, İbn Kesir⁴⁹⁰ gibi mütekaddim âlimlerin söz ettikleri, tafsilatıyla açıkladıkları ve onunla gereksiz uzatma olan tatvil ile ishab (ayrıntıya girme) arasındaki farkı ortaya koydukları en eski belâgat kavramlarından.⁴⁹¹ Ancak Sekkaki⁴⁹² gibi bazı âlimler de itnabı meânî ilmine katarlar. İbn Kayyim el-Cevzi⁴⁹³ gibi âlimler ise, onu beyan ilminin kapsamına koyarlar. İbn Esir el-Halebi ise, onu tarif eder ve tatvilden şu sözüyle ayırır: “Tatvil faydasız olarak gelir. İtnab ise, tekit ve mübalağayı ifade etmek için gelir.”⁴⁹⁴

Sekkakî itnabı şöyle açıklar: “İtnab, kelamdan kastedilen mânâyı ibaresinden fazla lafızla ifa etmektir. İster azlık ve çokluk cümlelere dönük olsun isterse cümle dışındaki başka şeylere fark etmez.”⁴⁹⁵ Sonra bunu açıklar: “İhtisar ve tatvilin dereceleri vardır. Bu derecelerle bazı münasebetlere yönlendirmek ister. Konumundan dolayı bunu gören över, görmezse yerer. Buna meramını anlatamama, taksir, itnab, çoğaltma ve tatvil denir.”⁴⁹⁶

İbn Esir el-Cezeri, Sekkakî'nin bu tanımını almış ve onu genişletmiştir. Görünen o ki onu beyan ilmi kapsamına almış ve İtnab Hakkındaki Beyan Âlimlerinin İhtilafı isimli eserinde zikretmiştir.⁴⁹⁷ Sonra ona bir tarif getirmiştir: Bir şeyi ifade etmek için lafzın mânâdan daha ziyade olmasıdır. İtnab ile tatvil ve tekrarın arasında fark olduğunu belirtmiştir.

⁴⁸⁷ Hasan Abdulkadir, *fi'l Belâga İ'lmü'l Kitab*, s. 187.

⁴⁸⁸ İbn Manzûr, *a.g.e*, Tenb maddesi, I, s. 562.

⁴⁸⁹ Haşimi, *Cevahiru'l Belâga*, s. 226.

⁴⁹⁰ *Selasu resail fi i'cazi'l-Kur'ân: li'r-Rummani ve'l-Hattabi ve Abdülkahir el-Cürçani*, thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zaglul Selam, Dârü'l-Maârif, s. 168.

⁴⁹¹ İbn Esir, *el-Meseli's-Sair fi Edebi'l-Katib ve's-Şair*, Daru'l Kutübü'l-İ'lmiyye, II, s 108.

⁴⁹² Sekkaki, *Miftahu'l Ulum*, s. 120.

⁴⁹³ İbn Kayyim el-Cevziyye, *Kitabü'l-Fevaidü'l-müşavvik ila ulumi'l-Kur'ân ve ilmi'l-beyân*, Daru'l Kutubu'l İ'lmiyye, s. 107.

⁴⁹⁴ İbn Esir Necmüddin Ahmed b. İsmail, *Cevahiru'l Kenz*, s. 256.

⁴⁹⁵ Sekkaki, *a.g.e* s. 120.

⁴⁹⁶ Sekkaki, *a.g.e* s. 120.

⁴⁹⁷ İbn Esir, *a.g.e* s. 108.

İtnab, bir şeyi ifade etmek için kullanılır. Tatvil, bir şey ifade etmez tamamen faydasızdır. Tekrarı da şöyle tanımlamıştır; lafzın mânâyı tekrar tekrar göstermesidir. O da tatvildir.⁴⁹⁸ Buna göre tekrarda fayda varsa itnab hükmündedir. Lafzı söylenmez, ama mânâsı ifade edilir.

İbn Esir El-Cezeri'nin itnabı; fesahat, güzellik, tekit mânâsı veya temyiz mânâsını ifade eden ziyadelik babında derç ettiğini görüyoruz.⁴⁹⁹ Sonra açıklıyor ve kendisine göre bir amaç için gelen fazlalık olduğunu söylüyor. Bu ziyadelik ya lafza fesahat ve güzellik ya da temyiz mânâsı katıyor. Burada tekrar, eş anlamlılık, lafız yönünden müştereklik ve itnab arasında benzerlik oluşuyor. Ancak gerçekte aralarında fark vardır. Lafız yönünden müştereklik, iki ve daha fazla mânâ için kullanıldır. Mânâda kendisini gösteren bir delil olmadığı sürece mânâyı ve onun dışındaki bir şeyi vehmettiriyor.⁵⁰⁰ Tekrarı iki kısma ayırır: faydalı tekrar ve faydasız tekrar. Faydalı tekrarın; mânâyı açıklamak, aptala veya dalgına hitap etmek gibi belâgate dair birçok fayda için gelen itnab kısmından olduğunu ifade eder.⁵⁰¹

Muhaddislerden kimisi itnabın tekrarın eş anlamlısı olduğunu söyler ve onu tekrar kavramı altında değerlendirir. Ancak ikisini birbirinden ayırmak gerekir. Çünkü her birisi diğerinden farklıdır. Yine de bir araya gelirler. Zira tekrar da belâgate dair bir fayda gerçekleştirir.

İbn Esir şöyle der: Tekrar, bir mânâyı tekrarlamak olduğuna göre, bazı tekrarlarda fayda vardır, bazısında yoktur. Faydalı olarak gelen tekrar, itnabın bir parçasıdır ve ondan daha özeldir. O zaman denilir ki, faydalı olan her tekrar itnabtır, ama her itnab faydalı olan bir tekrar değildir. Faydasız gelen tekrar ise, tatvilin bir parçasıdır.

Tekrar, nastaki aktif bilimsel edatlarından biri olarak şekillenir. Müzik ve resim yapımında, şiir ve nesir yazımında kullanılır. Tekrar, beklenti atmosferi oluşturur ve bilimsel işin birlikteliğinin oluşmasına yardımcı olur.⁵⁰²

"قَالَ أَلَمْ أَقُلْ لَّكَ إِنَّكَ لَنْ تَسْتَطِيعَ مَعِيَ صَبْرًا"

İtnaba örnek olarak, Hz. Hızır (as)'ın Hz. Musa (as)'a ikinci kere ve "sana" kelimesini ekleyerek, "Sana demedim mi?" Sözüünü gösterebiliriz. Çünkü ortam daha da açıklama

⁴⁹⁸ İbn Esir, *a.g.e* s. 110.

⁴⁹⁹ Hanefi Muhammed Şerif, *Bediu'l Kur'an*, Mektebü'l Nahda, s. 305.

⁵⁰⁰ Havvas Berri, *el-Mekayisü'l-belagıyye fî tefsiri't-tahrir ve't-tenvir li-Muhammed Tahir İbn Aşur*, el-Müessesetü'l Arabiyye li'd-Diraseti ve'n-Neşr, s. 301.

⁵⁰¹ Suyuti, *el-İtkan vi Ulumi'l Kur'an*, III. s. 239.

⁵⁰² Rubaiyetu Musa, *Cahili Şiirde Tekrar*, Edebiyat Eleştirisi Konferansı, Yermük Üniversitesi, Miladi 1988, s. 9.

yapmayı gerektiriyor. Çünkü daha önce “Sana, benimle beraber olmaya sabretmeye gerçekten güç yetiremezsin demedim mi?”⁵⁰³ demişti.

Şu âyete de bakalım:

" وَدَخَلَ جَنَّتَهُ وَهُوَ ظَالِمٌ لِّنَفْسِهِ قَالَ مَا أَظُنُّ أَن تَبِيدَ هَذِهِ أَبَدًا "

“Buranın ebedi olarak yok olacağını sanmıyorum.”⁵⁰⁴ Burada bu şekildeki vasıflandırmaya itnab deniyor. Çünkü faydadan uzak değildir. Birincisi icazdı. Çünkü kısa olması hasebiyle bütün meyve çeşitlerini kapsıyordu. Tatvil ise, herhangi güzel bir sıfat zikretmeden mezkûr çeşitleri saymaktır. Kayısı, elma, üzüm, nar, hurma vs. gibi...

Şu âyet de itnab kısmındandır:

" وَمَنْ فُتِلَ مَظْلُومًا فَقَدْ جَعَلْنَا لَوْلِيٍّ سُلْطَانًا "

“Kim haksız yere öldürülürse, şüphesiz onun velisine salahiyet/yetki verdik.”⁵⁰⁵ Çünkü bu âyetin mânâsı daha kısa ve öz olarak şu âyette gelmiştir:

" وَلكُمْ فِي الْفَصَاصِ حَيَاةٌ يَا أُولِي الْأَلْبَابِ " "Sizin için kısısta hayat vardır! Umulur ki sakınırsınız.”⁵⁰⁶ Ancak birincisi itnab, ikincisi ise icazdır. İkisi de müsavat olarak isimlendirilmiştir.

“(insanları) çetin bir azabla uyarısın/korkutsun”⁵⁰⁷ sonra gelen

“Ve: “Allah çocuk edindi” diyenleri uyarısın/korkutsun (diye Kur’an’ı indirdi)” âyetinde de itnab vardır. Çünkü önce genel bir korku ile uyarma var ve ardından Allah’a çocuk isnadının çok çirkin oluşundan dolayı korku unsurunun altı daha kalın çizilmiştir.

III. MÜSAVAT

Müsavat, fazlalık ve eksiklik olmadan kastedilen mânâ ile kelamın işaret ettiği mânânın tam olarak uyumlu olmasıdır.

Müsavat, kastedilen mânâyı tam olarak ifade etmektir. İllete ihtiyaç duymaz. İcaz ve itnabın olmasını gerektiren etkenlerin olmadığını gördüğün zaman, müsavata ifa etmen gerekir.

⁵⁰³ Kehf Suresi, 18:75.

⁵⁰⁴ Kehf Suresi, 18:35.

⁵⁰⁵ İsrâ Suresi, 17:33.

⁵⁰⁶ Bakara Suresi, 2:179.

⁵⁰⁷ Kehf Suresi, 18:2.

Müsavat, ruhunda dolaşıp duran düşünce ve hatıraları ifade etmek isteyen edebîyatçının sığınıp başvurduğu üç üsluptan biridir. Edebîyatçı, durum ve hallerin gerektirdiği üzere aynı mânâyı bazen icaz, bazen itnab bazen de müsavat üslubuyla ifade eder.⁵⁰⁸

İcaz olduğunda, açık ve net olmakla birlikte birçok mânâ az lafızla ifade edilmiştir.

İtnab olduğunda, lafız mânâdan daha fazla gelmiştir.

Müsavat olduğunda ise, lafız ile mânâ aynı miktardadır. Eksik de fazla da yoktur.

Ebu Hilal Askerî'nin dediği gibi, müsavat, icaz ile itnab arasında erimiştir. Buna işaret olarak biri şöyle demiştir; sanki lafızlar mânânın kalıplarıdır. Yani birbirlerine fazla gelmezler.⁵⁰⁹

Sekkakî ve bir grup alim orta yol olan müsavatın olması gerektiğini söylemişlerdir. Ancak bununla beraber övülecek bir üslup olarak görmemişlerdir.⁵¹⁰

İcaz ve itnab arasında bir yol olan müsavatı açıklıyoruz ve örnek olarak şu âyetleri getiriyoruz:

" إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ ۗ يَعِظُكُمْ لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ " "Şüphesiz Allah, adaleti, iyiliği ve yakınlarla vermeyi emreder, fuhşiyattan/edepsizlikten, kötülükten ve azgınlıktan da nehyeder/alıkoyar. Belki düşünür/ibret alırsınız diye size öğüt veriyor."⁵¹¹

"Oysa kötü tuzak sadece sahibini kuşatır."⁵¹²

Resulullah (as) şöyle buyuruyor: " إن الحلال بين والحرام بين ، وبينهما أمور مشتبهاة "

"Helal açıktır, haram açıktır. İkisi arasında şüpheli şeyler vardır"

Bunlara baktığımızda, lafızların mânâ kadar olduğunu görürüz. Çünkü eğer fazla bir kelime eklemeye çalışırsak, faydasız bir fazlalık olur. Ya da bir kelime çıkarmak istersek, bu da mânâyı ihlal eder. Dolayısıyla burada her lafız tam olarak mânâsını karşılıyor. Bu yüzden bu üsluba müsavat deniyor.

⁵⁰⁸ el-Atik Dr. Abdulaziz, *İlmu'l Meani*, Daru'l-Nahda'l-Arabiyye, s. 202.

⁵⁰⁹ Askerî, *a.g.e.*, s. 189.

⁵¹⁰ Zemzemi Şeyh Abdulaziz, *Şerhu Menzumu't-Tefsir*, Ta'lik, Şeyh Ahmed Hazimi, s. 5.

⁵¹¹ Nahl Suresi, 16:90.

⁵¹² Fatır Suresi, 35:43.

Müsavat, icaz ve itnab üsluplarının tümüne riâyet eden bir örnek olarak şu âyeti gösterebiliriz:

قَالَ لَهُ مُوسَى هَلْ أَتَيْتَكَ عَلَىٰ أَنْ تُعَلِّمَنِي مِمَّا عَلَّمْتَ رُشْدًا "

“Musa ona dedi ki: “Sana öğretilen doğru yol (rüşd) den bana öğretmen için sana tabi olabilir miyim?”⁵¹³ âyetinden " قَالَ هَذَا فِرَاقُ بَيْنِي وَبَيْنِكَ سَأُنَبِّئُكَ بِتَأْوِيلِ مَا لَمْ تَسْتَطِعْ عَلَيْهِ صَبْرًا "

“Dedi ki: “İşte bu benimle senin arasındaki firakımızdır (aramızın ayrılmasıdır). Şimdi sana sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin te’vilini (gerçek durumunu) bildireceğim.”⁵¹⁴ Âyetine kadar.

Burada görüyoruz ki, Hz. Hızır (as) Hz. Musa (as)’a ilk başta, “Şüphesiz sen benimle beraber bulunmaya asla sabredemezsin.” Diyor. Bu sözde müsavat vardır. İcaz ve itnab yoktur. Çünkü lafızlar kastedilen mânâyı ifade ediyor.

Hızır (as) gemiyi deldiğinde Musa (as) ilk itirazını yaptığı zaman, o’na “Gerçekten benimle birlikte bulunmaya sabır gösteremeyeceksin diye ben sana söylemedim mi?” Diyor. Burada yine kastedilen mânâyı karşılayan müsavat vardır. İcaz ve itnab yoktur.⁵¹⁵

Hızır (as) çocuğu öldürdükten sonra, Musa (as) ikinci kez itiraz ettiğinde, o’na “Sana, benimle beraber olmaya sabretmeye gerçekten güç yetiremezsin demedim mi?” Dedi. Burada itnab yapılıyor. Çünkü “Sana” kelimesini ekleniyor. Normalde müsavat kelimada bu kelimeye ihtiyaç yoktur. “benimle beraber olmaya sabretmeye gerçekten güç yetiremezsin” ibaresinde hitap üslubunun kullanılması, hitabı Hızır (as)’ın yönlendirdiğini göstermektedir. Peki, “Sana demedim mi?” Sözüni niye söylüyor? Burada belâgate ait itnabı gerektiren neden: Musa (as), önceki hitapta hitabın kendisine olmadığı şeklinde bir tasarrufta bulunması ve itiraz etmesidir. Dolayısıyla bu durum Hızır (as)’ın şöyle hitap etmesini neden oldu; ben hitabı sana yöneltmişim ve benimle beraber sabredemeyeceğini söylemişim⁵¹⁶

Ehlinin kendilerini misafir etmekten kaçındığı köyde Hızır (as)’ın yıkılmaya yüz tutmuş bir duvarı düzeltilmesi üzerine, Musa (as) üçüncü kez itiraz edince, o’na “İşte bu benimle senin arasındaki firakımızdır (aramızın ayrılmasıdır).” Diyor. Burada ise icaz yapıyor. Çünkü burada “benimle beraber olmaya sabretmeye gerçekten güç yetiremezsin” sözünü söylemiyor. Burada beraberlik süresi sona eriyor.

⁵¹³ Kehf Suresi, 18:66.

⁵¹⁴ Kehf Suresi, 18:78.

⁵¹⁵ Habenneke, *a.g.e*, Darü’l-Kalem. s.13.

⁵¹⁶ Abdülgani Eymen Emin, *el-Kâfi fi’l-Belağati li Beyani’l-Bedii’ ve’l-Meani*, Daru’l Tefvik, Pakistan s. 396.

Hızır (as), Allah'ın emri veya izniyle yaptığı işlerin içyüzünü açıkladıktan sonra, “Şimdi sana sabretmeye güç yetiremediğin şeylerin te'vilini (gerçek durumunu) bildireceğim.” Diyor ve icaz yapıyor. Hatta (Testeti') kelimesindeki ta harfini bile hazfediyor ve (Testi') diyor. Çünkü Musa (as)'ın şartlarını yerine getirmedeği için biten beraberliğin gereği olarak sözün çok kısa tutulmasıydı. Çünkü burada itnab ve müsavatı gerektirecek bir sebep yoktu. Musa (as) a “İşte bu benimle senin arasındaki firakımızdır (aramızın ayrılmasıdır).” Sözü yetiyor. Çünkü O, şartları ihlal ettiğini biliyor.

SONUÇ

Alemlerin Rabbi, nimetlerin sahibi olan, çok ikramda bulunan, Vehhab ve sağlam kuvvet sahibi olan Allah'a hamdolsun. O'nu tüm eksikliklerden tenzih ederek o'na hamdediyorum. Hidâyetiyle beni böyle bir araştırma konusuna yönlendirdiği fazlı üzerine şükrediyorum. Keremi ve ihsanıyla bana bu konuda yardım etti. Lütfuyla hatimeye ulaşmamı nasip etti. Rabbimden temennim, bütün işlerde hatimemizi güzel eylemesidir.

Salat ve selam canlıların Efendisi, alemlerin rabbinin Sevgilisi ve doğru yolda İmamımız olan Efendimize olsun.

Bu çalışmayı sırf kendi rızası için kabul buyurmasını ve ahirette terazilerimi onunla ağırlaştırmasını Allah'tan diliyorum. Şüphesiz ki O her şeye Kadir'dir ve duaya icabet etmeye layıktır.

Şüphesiz bu araştırma, kitabın ulaştığı değer miktarınca belâgate dair bir öneme sahiptir. Çünkü o, kitapların en şerefli, en büyük ve en yücesine bağlıdır. Dikkat edin, o Allah'ın Kitabıdır. Araştırmacı bu araştırmasında İsrâ ve Kehf sûrelerindeki meani ilmine yoğunlaşmıştır.

Bu araştırmada, iki sûredeki meani ilminin sırlarını belâgate ait inceleme açısından yaptım. Bu incelemeye konusunun önemini, incelemenin hedefini ve ihtiyacını barındıran bir mukaddimeyle başladım. Sonra İsrâ ve Kehf sûrelerinin genel bir tarifini kısa ve öz bir araştırmayla inceledim. Sonra birinci bölüme geçtim. Orada meani ilminin tarifini ve gelişimini yazdım. Sonra ikinci bölüme geçtim. Orada haberi cümle ve kısımlarından söz ettim. Sonra üçüncü kısımda inşai cümle ve kısımlarından bahsettim. Dördüncü bölümde kelamın zahirin gerektirdiği durumdan başka bir durum çıkarılmasının örneklerini verdim. Dönüşten, muzarinin madi ile madinin de müzari ile tabir edilmesini açıkladım. Beşinci bölümde takdim, tehir, fasl, vasl, hazf, zikretme, marife, nekra gibi cümlenin unsurlarını araştırdım. Altıncı bölümde icaz, itnab ve müsavatı açıkladım.

İncelemede çıkardığım en önemli neticeleri birkaç maddede özetlersek;

- a. İsrâ (Beni İsrâil) sûresi Mekkî bir sûredir. Orta uzunluktadır. Nüzülü Resulullah (as)'ın en büyük mu'cizelerinden olan İsrâ ve Miraç hadisesiyle alakalıdır.

- b. Konularının çokluğu ve çeşitliliği bu sûresinin özelliklerindedir. Akide, şahsi ve toplumsal hayat, ibretler ve Yaratıcı ile fert ve toplum olarak insanın gelişimi arasındaki hükümler olan Sünnetullah v.s.
- c. Kehf sûresi. Kehf veya Ashabı Kehf olarak isimlendirilmiştir. Çünkü bu konuda hadisler mevcuttur. Kehf sûresinin nüzülü Resulullah (as)'ın isteğine cevap vermek ve yardım etmek sebebiyledir. Onda çok haber ve ibretler vardır. Kehf sûresi diğer Mekkî sûreler gibi akide konusunu kapsamaktadır.
- d. İki sûrede de haberi cümleler inşa cümlelerden daha çok kullanılmıştır.
- e. Bu inceleme, faydasız ve gerekli olmaları dışında da haberi cümlelerin başka amaçlarını da ortaya koymuştur. Taaccüp, dua, teşvik, tehdit, vaat ve emir mânâsındaki haber gibi.
- f. İki sûrede de haber üç kısım olarak gelmiştir, bunlar; tekitten uzak olan başlangıç, haberin tasdikinde tereddütte olana tekit edatıyla desteklenmesi istenen cümle ve inkâr eden için daha fazla tekit edilen inkari cümledir.
- g. İnceleme, belâgate ait faydalar için kelamın zahirin gerektirdiği halden çıkışını açıklamaktadır.
- h. İki sûre de, haberi cümleye göre daha az inşa cümleye dayanmaktadır. Ancak bu iki üslup da iki sûrede ibret ve vaazın elde edilmesi için gelmiştir.
- i. Haberi cümlelerin nasların inşasında asıl ve önemli olmasına rağmen, iki sûrede de haber ve inşa arasında bir nöbetleşme ve yoğunluk olduğunu gördük. Bu iki sûrede tek üslup yoktur. Çünkü kendisine hitap eden bir mânâ olduğunu hissettirecek şekilde iki sûreyi nasla beraber bir etkileşim içine koyacak kadar tek ve belli bir olaydan söz edilmiyor.
- j. Kur'an-ı Kerim'de ve özellikle bu iki sûrede gelen haberlerin amacı haberin faydası olan özel bir şekilde geliyorlar. Faydanın çağrışımına gelince, neredeyse insanlardan konuşanların hitaplarına münhasır kılınmış. Nakledilen konuşmalarda geldiği zaman, konuşmacıların kendilerinde bu faydayı sağlıyor. Ama Kur'an'a muhatap olanlarda böyle değildir.
- k. İnceleme, iki sûredeki soru üslubunu iki açıdan araştırmıştır: hakiki anlamda gelmesi ki, o anlama talebidir. Belâgate ait amaçlar için hakiki mânâsından çıkması. İnkâr, açıklama, teşvik ve tehdit gibi önemli amaçlar.
- l. Belâgate ait örneklerde kelamın zahirin gerektirdiği mânâdan çıkarılması üslubu çok açık bir üstünlük sağlamıştır. Çünkü bu çıkış çok açıktır.

- m. İki sûrede dönüş üslubu diğer üsluplara göre daha yer almaktadır. Çünkü kelamın zahirinden çıkışı açıktır ve dönüşün kendisi sebebiyle olduğu bilimsel sırlar ortaya çıkmıştır.
- n. Kalbe korku salan dehşetli olayların açıklamasında gelecek zaman kipi yerine geçmiş zaman kipinin kullanılması çoktur. Özellikle de gözle görülmeyen hususlarda. Kıyamet günü, azap gibi. Bu da o fiilin kesinlikle gerçekleşeceğine dikkat çekmek içindir.
- o. İnceleme iki sûredeki takdim ve tehir ile bunların belâgatteki amaçlarını da barındırmaktadır. İnâyet öneme, hidâyet sapıklığa, iyilik kötülüğe ve müjdeleme korkutarak uyarmaya takdim edilmesine önem verilmiştir.
- p. Belâgat alimleri, araştırmalarında dilbilgisi üsluplarından da istifade etmişlerdir. Fasl ve vasl konusu, dilbilgisinde biline ve atıf olarak isimlendirilen üsluba dayanmaktadır.
- q. Belâgat alimleri, Arapça cümleler arasındaki fasl ve vasl konusunun tümünü sınırlandırmamışlardır. Tek bir üsluba yoğunlaşmışlardır. O da atıftır.
- r. İnceleme iki sûredeki hazf üslubunu da araştırmıştır. Öyle ki Kur'an'da hazfedilen her şey zikredilmesinden daha belîğdir. Zikredilen her şey de hazfedilmekten daha belîğdir.
- s. İnceleme ortaya koymuştur ki, iki sûrede de hazfin çok olması kısas ve hikaye barındırmasıdır. Aynı şekilde teşvik etmeye yoğunlaştırmak için olduğunu ardından gelecek olana şevk ve iştiyakını kaybetmeksizin ve hazfedilen şeyin istediği gibi gelmesini bekleyerek hayallerinin örneklerde kaybolmasına sebep vermeden hazfin icaz için geldiğini ortaya koyar.
- t. İnceleme, marifelere yönelik esas delaletleri de açıklar. Onlar da kendisinden kastedileni tayin etmek, diğer cinslerden ayrılmaktır. Nekra ise, cümlede var olan meçhul bir kısma işaret eder.
- u. İnceleme eliflam takısı ile olan marifeyi ve bilinirlik, cins ve kemal için geldiğini de açıklar.
- v. İnceleme, nekra getirilmesinin belâgate ait amaçlarını da belirtir. Tazim, azlık, genelleme, kapalılık ve sadece bir kişi gösterme gibi.
- w. İnceleme, kelamdaki nekranın kapalılık ve giriftlik için olmadığını ortaya koyar. Bazen nekranın kullanımı, marifeden daha açık ve incedir.

- x. Nekranın anilik unsurunu da oluşturduğunu ortaya koyar. Kehf sûresindeki şu âyet gibi: “Nihâyet bir oğlan çocukla karşılaştılar. O, hemen onu öldürdü.” Çocuğu öldürmek için onları sevk eden bir bağ ve tanımak da yoktu. Bu yüzden ölümü Musa (as) için çok acayip ve ani bir şey oldu.
- y. İcazın az lafızla çok mânâ ifade etmek olduğunu da açıklar. Cahız’ın tarif ettiği gibi, kelam uzasın veya uzamasın, lafızlarda fazlalık yapmadan mânâyı irade etmektir.
- z. İbn Reşik’in icaza özel bir tanım getirmediğini de açıklar. Rumani’nin tarifıyla yetinmiştir; mümkün olduğunca az lafızla amacı ifade etmektir.
- aa. İcaz üslubunu da izah eder. Hazfedileni gösteren bir işaret olmakla beraber anlamayı ihmal etmeyen ibarelerin hazfiyle icaz olur. Hazf işlemi ya mübteda ya haberde ya da muzafta olur.
- bb. İtnabın, eski âlimlerin tümü tarafından lafızıyla zikredilmediğini beyan eder. İbn Esir bazı örnekler vermiş, bazıları hiç örnek vermemiş, bazıları onu başka isimlerle vermiştir.
- cc. İtnab ve tekrar arasındaki açık farkı belirtir. Tekrar itnab, belâgate ait amaçlarından birine dönüşerek faydalı olur. Faydalı değilse, tatvilin kısımlarından biri olur.
- dd. İtnabın, eş anlamlılıktan mânâ olarak farklı olduğunu da açıklar. İkisi de bir fayda için gelir. Ancak itnab yeni bir fayda için gelirken, eş anlamlılıkta bu şart değildir.
- ee. İki sûrede de itnab, uygulamalı örnekleri verilmiştir. Dolayısıyla muhatabın durumuna göre itnab bazen bir harf bazen bir kelime bazen de bir cümlede olabileceği sonucuna ulaşılmıştır.
- ff. Müsavatın, ruhunda dolaşıp duran düşünce ve hatıraları ifade etmek isteyen edebîyatçının sığınıp başvurduğu üç üsluptan biri olduğunu ifade etmiştir.
- gg. Bazen icaz yoluyla bazen itnab yoluyla bazen de müsavat yoluyla iki sûredeki belâgate ait üsluplar vasıtasıyla durum ve konumların gerektirdiğine göre mânâların eda edildiğini gördük. İcaz olduğunda, açık ve net olmakla birlikte birçok mânâ az lafızla ifade edilmiştir. İtnab olduğunda, bir faydaya binaen lafız mânâdan daha fazla gelmiştir. Müsavat olduğunda ise, lafız ile mânâ aynı miktardadır. Eksik de fazla da yoktur.
- hh. Allah bana bunu tamamlamayı nasip ettikten sonra derim ki başta da sonda da şükür O’nadır. Her ne kadar bu konunun hakkını veremedimse de kemale ulaşmak

muhaldir sözü imdadıma yetişmektedir. Allah'tan temennim, beni hata ve yanlışlardan uzak tutması ve Kur'an dilinin şanının yücelmesi için çaba gösterenleri muvaffak etmesidir.

Bu çalışmanın Kur'ân, belâgat, nahiv ve tefsir ilimlerinde çalışanlar başta olmak üzere araştırmacılara faydalı olacağı kanaatindeyiz.

KAYNAKÇA

1. Abdurrahman Hasan Habenneketu El-Meydani El- Dimeşki, **el-Belâgatü'l-Arabiyye: Üsüsühâ ve Ulûmuhâ ve Fünûnuhâ**, Kalem Yayınevi Dimeşk, Şamiye Yayınevi Beyrut, Birinci Baskı 1996.
2. Ahmed Matlub, **Fünunü'l-Belaga: el-Beyan el-Bedî'**, Kuveyt: Darü'l-Buhusi'l-İlmiyye, 1395/1975.
3. Asghar, Yudi, **el-Kelâmü'l-İnşâî fî Sûrati'l-Kehf Dirâse Belâgiyye**, Y.y, T.y,
4. Atik, Abdulaziz, **İlmü'l-Meânî: el-Beyân, el-Bedî'**, Daru'l Nahda'l Arabiyye/Beyrut/Lübnan, Daru'l Teaki'l Necat/Lübnan.
5. İbn Ebi'l-İsba el-Mısri, **Bediu'l-Kur'ân**, thk. Hifni Muhammed Şerif, Birinci baskı, Mektebetü'l Nahda 1995.
6. Bulut, Ali, "Kur'ân-ı Kerîm'de İtnâb Üslûbu", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi (The Journal of International Social Research)**, Volume 3, Issue 11, Spring 2010, s. 183-205.
7. _____, **Belâgat Terimleri Sözlüğü**, İfav Yay, İstanbul 2015.
8. _____, **Belâgat Meânî – Beyân – Bedî'**, İfav Yay, İstanbul 2017.
9. Cemalüddin ibn Hişâm (ö. 761/1360), Abdullah b. Yusuf b. Ahmed b. Abdullah b. Yusuf Ebu Muhammed, **Mugni'l-Iebib an Kütübi'l-Eârîb**, thk. Dr. Mazin Mübarek, Muhammed Ali Hamdullah, Daru'l Fikir, Dimeşk.
10. Cürcani (ö. 471/1078-79), Ebu Bekir Abdulkahir b. Abdurrahman b. Muhammed, Hicri 471 (1988), **Esraru'l-Belağa**, Tashih Talik ve Açıklama; Şeyh Muhammed Reşid Rıza, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut t.y.
11. Cürcani, Ebu Bekir Abdulkahir, **Delail'lü'İ'caz fî İlmi'l-Meani**, Daru'l Kitabi'l İlmiyye, 14, Beyrut, 1076.
12. Ebu Hasan Ahmed b. Faris b. Zekeriyya, **Mekayisu'l Lüğa**, thk. Abdusselam Harun, İttihadu'l Kitabi'l Arabi 2002.
13. Ebu Hayyan (ö. 745/1344), Muhammed Yusuf b. Ali b. Yusuf Gırnati, Endülüsi, **Nüketü'l Hisan Fi Şerhi Gâyeti'l İhsan**, thk. ve İnceleme; Abd Hüseyin Fetla, Müessestü'l Risale, Beyrut t.y.
14. Ebu Hilal el-Askeri (ö. 400/1009), Hasan b. Abdullah Askeri, **Kitâbü's-smaateyn el-kitâbe ve's-şi'r**, thk. Ali Muhammed Becavi Muhammed Ebu Fal İbrahim, Daru'l Fikri'l Arabi 1971.

15. Ebu Muhammed Mekkî b. Ebu Talip Kaysi, **Garibu'l Kur'an**, thk. Yusuf El-Murteiş, Müessesetü'r Risale, Kahire 1981.
16. Eymen Emin Abdülgani, **el-Kâfi Fi'l Belâgati Li Beyani'l Bedii' ve'l Meani**, Pakistan İslam Üniversitesi, Daru'l Tevfik, Ezher Üniversitesinde Türklerin Rolü.2011
17. İbn Aşur (ö. 1284/1868), Muhammed Tahir, **Tefsirü't-tahrir ve't-tenvir**, thk. Hevas Beri, Birinci baskı, El-Müessesetü'l Arabeyye Li'l Diraseti Ve'l Neşr, 2002.
18. İbn Cinni, Ebu Feth Osman Musuli (ö. 392/1002), **el-Hasais**, thk. Abulhamid Hendavi, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 2003.
19. İbn Esir Cezeri, Ebu Feth Nasrullah Diyauddin Ebu Bekir Muhammed b. Muhammed b. Abdulkerim b. Abdulvahid Şeybani, **el-Meselu'l Sair Fi Adabi'l Küttabi Ve'l Şair**, thk. Kamil Muhammed b. Muhammed Uveyde, birinci baskı, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 1998.
20. İbn Esir Halebi, Necmüddin Ahmed İsmail, **Cevahiru'l kenz (telhisu'l kenzu'l berae fi edevati zevi'l berae)**, thk. Muhammed Zaglul Selam, Menşetü'l Mearif, İskenderiyye 2009.
21. İbn Kayyim El-Cevzi Hanefi (ö. 751/1350), Hücce Şemsüddin Ebu Abdullah, **el-Fevaidü'l-müşavvik ila ulumi'l-Kur'ân ve ilmi'l-beyân**, Muhammed Said Matbaası, Mısır.
22. İbn Manzûr (ö. 711/1311), Ebu Fadl Cemalüddin Muhammed, **Lisanü'l-Arab**, Daru Sadır, Beyrut t.y.
23. İbn Reşik (ö. 456/1064), Ebu Ali Hasan b. Reşik Keyravani Ezdi, **el-Umde fi mehasini's-şi'r ve âdâbih**, thk. Muhammed Muhyiddin Abdulhamid, Daru'l Ceyl 1981.
24. İbn Yaiş (ö. 643/1245), Ali b. Yaiş b. Ebu Seraya Muhammed b. Ali, Ebu Beka Muvaffakuddin Esedi, **Şerhu'l Mufassal**, thk. emelbedi' Yakup, Daru'l Kutubu'l İlmiyye, Beyrut 2001.
25. Muhammed b. Muhammed Ebu Musa, **Delalatü't-terakib: dirase tahliliyye li-mesaili ilmi'l-meani**, Mektebetü'l Vehbiyye, Dördüncü baskı, 1996.
26. Muhammed Salih Useymin, **Tefsirü'l-Kur'âni'l-Kerim, Sûratü'l-Kehf**, Dâru İbni'l-Cevzi, Riyad, Hicri 1423.
27. Muhammed Seyyid Hasan Mustafa, **el-İ'câzü'l-lugavâ fi'l-Kur'âni'l-Kerim**, İskenderiye, Müessesetü şebabi'l-câmia, 1981.
28. Mustafa Meraği, **Tefsiru'l Meraği**, Babu'l Halebi, Mısır 1947.
29. Rubaiyetu Musa, **et-Tekrar fi's-şi'ri'l-cahili**, el-mu'temerü'n-nakdi'l-edebi, CamiatüYermük, 1988.

30. Rummani, Hattabi, Cürcani, **Selasu resail fi i'cazi'l-Kur'ân: li'r-Rummani ve'l-Hattabi ve Abdülkahir el-Cürcani**, thk. Muhammed Halefullah, Muhammed Zaglul Selam, Kahire, 1976.
31. Salebi (ö. 427/1035), Ahmed b. Muhammed b. İbrahim Ebu İshak, **El-Keşf Ve'l beyan An Tefsiri'l-Kur'ân**, thk. İmam Ebu Muhammed b. Aşur, Daru İhyai'l Türesi'l Arabi, Beyrut. Hicri 1422/Miladi 2002.
32. Seyyid Ahmed b. İbrahim b. Mustafa Haşimi, (ö. 1362/1943), **Cevahiru'l Belağa**, On İkinci baskı, Müessesetu'l Kitabi'l Sikafiyye, Beyrut t.y.
33. Sultan, Fadıl Diyaf, **Sûratü'l-İsrâ Dirasetu'l Belagiyye**, Y.y, 2007.
34. Suyuti (ö. 911/1505), Abdurrahman b. Ebu Bekir Celalüddin, **El-İtkan Fi Ulumi'l Kur'an**, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, 1974.
35. Şeyh Abdulaziz Zemzemi, **Şerh Menzumu'l Tefsir**, Şerh ve Ekleme; Şeyh Ahmed Hazimi, y.y, 1426/2005.
36. Şeyh Allame Muhammed Emin B. Abdullah El-Ermi, **Hedaik'ul Ruhi Ve'l Reyhan Fi Revabi Ulumu'l Kur'an**, Daru'l Tevku'l Necat, Beyrut 2001.
37. Zeccac (ö. 311/923), Ebu İshak İbrahim b. Seri, **Meani'l Kur'an**, Şerh ve thk. Abduhu Şebli, Alemu'l Kütüb, Beyrut t.y.
38. Zerkeşi (ö. 794/1392), İmam Bedrüddin Muhammed b. Bahadır b. Abdullah Mısri, **El-Burhan Fi Ulumi'l Kur'an**, thk. Muhammed Ebu Fadl İbrahim, Mektebetü'l Mısriyye, Beyrut t.y.
39. Zemahşeri, Ebu Kasım Carullah Mahmut b. Ömer b. Muhammed (ö. 538/1144), **Esasu'l Belağa**, Mektebetü'l Lübnan 1998.
40. Zemahşeri, **Keşşaf**, thk. Abdurrezzak Mehdi, Daru İhyai'l Türesi'l Arabi, Beyrut t.y.